

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հրատարակչությունը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի համացանցային կայքերում ներկայացնում է իր հայագիտական հրատարակությունները: Գիրքը այլ համացանցային կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ հրատարակչության համապատասխան թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

ՊԱԼՅԱՆ Խ. Հ.

**ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ**

Տպագրված է պետական պատվերով

Հրատարակության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի աստվածաբանության ֆակուլտետի խորհրդի որոշմամբ

Գրախոս՝ քան. գիտ. թեկ. դոց. Շ. Ստեփանյան

Խմբագիրներ՝

քան. գիտ. թեկն. դոց. Գ. Ավետիսյան
քան. գիտ. թեկն. դոց. Շ. Ստեփանյան

Պ 137: Ժամակարգությունը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու, Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2005, 160 էջ:

Սույն ձեռնարկն իր մեջ ներառում է Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու բոլոր ինը ժամերգությունների կարգավորությունը, նրանց պատմական զարգացումն ու մեկնությունը: Չեռնարկը թեև պատրաստվել է ԵՊՀ-ի աստվածաբանության ֆակուլտետի համար՝ իրեն դասագիրք, սակայն այն օգտակար կարող է լինել նաև մեր հոգևոր դպրանոցների սաների, եկեղեցական, ժխաարարողական գիտելիքների հարստացման տեսակետից, ինչպես նաև մեր հոգևորականության մեջ նախանձախնդրության ոգի արթնացնելու՝ մեր եկեղեցու բազմադարյան հարուստ և ինքնուրույն ծեսերն ու արարողությունները անաղարտ պահպանելու գործում:

Պ $\frac{0403000000}{704(02)05}$ 2005

ԳՄԴ 86.37

ISBN 5-8084-0721-4

© Պապյան Խ. Հ., 2005

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ԳՎՐԵԳԻՆ Բ
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ
ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Ժամակարգութիւն» առարկան ուսումնասիրում է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցւո ժամերգութիւնների կարգավորութիւնը, նրանց պատմութիւնն ու մեկնութիւնը: Սույն ձեռնարկի մաս պետք է կազմեն նաև Հայաստանյայց եկեղեցւո բարեպաշտական այլ ծեսեր և արարողութիւններ, ակնարկ մեր ծիսական ժողովածուների, ինչպես նաև մեր եկեղեցու սպասների, զգեստների մասին: Առարկան ունի տեսական ու գործնական մեծ կարևորութիւն մեր Հոգևոր դպրանոցներում ուսանող սաների և աստվածաբանութեան ֆակուլտետի ուսանողների եկեղեցական, ծիսական գիտելիքների Հարստացման տեսակետից, ինչպես նաև մեր Հոգևորականութեան մեջ նախանձախնդրութեան ոգի արթնացնելու՝ Հայաստանյայց եկեղեցու բազմադարյան Հարուստ ու ինքնատիպ ծեսերն ու արարողութիւններն անաղարտ պահպանելու համար:

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամակարգութիւնների մասին առաջին վկայութիւնները մեզ են հասել 5-րդ դարի մեր մատենագիրների՝ Ագաթանգեղոսի, Փափստոս Բուզանդի, Կորյունի, Եղիշեի, Խորենացու և Փարպեցու երկասիրութիւններից: Ըստ այդմ չորրորդ դարի երկրորդ կեսին գոյութիւն են ունեցել կանոնավոր պաշտամունքային կարգեր բոլոր այն վանքերում, որոնց մասին խոսում են մեր մատենագիրները: Կասկածից վեր է, որ պաշտամունքային որոշ ժամեր դեռևս Լուսավորչի օրերից Հաստատված են եղել:

Այս մասին մատենագրական առաջին վկայութիւնը մեզ է ավանդել Փափստոս Բուզանդը (5-րդ դար): «... Վասն զի վաղիւն Հասելոյ առաւօտուն օրն լուսանայր կիրակէն: Եւ յայնմ աւուր դիպեցաւ յիշատակի մեծին Յովհաննու, որ ի Գրիգորէ և ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր: ... Եւ յայնմ գիշերի ցայգապաշտօն մեծ եղել ի բանակին առ կաթողիկոսին»:

Ա. Որովհետև հաջորդ օրը, որ լուսանում էր՝ կիրակի էր: Այդ օրն էր Հանդիպում մեծն Հովհաննես Մկրտչի Հիշատակի տունը, որ

սահմանված էր Գրիգորից և ս. Տրդատից Բագավան ավանում:

...Եվ այդ գիշեր կաթողիկոսի ներկայութեամբ գիշերային մեծ ժամերգութիւն կատարվեց:

Ցայգապաշտոնը գիշերային ժամերգութիւնն է: Նույն տեղում պատմիչը հիշում է նաև առավոտյան ժամերգութեան մասին.

«Իսկ իբրև տեսանէր թէ կալան զայր իւր և կապեցին, վաղվադակի ընթացաւ յեկեղեցախորանն ժողովուրդն, ուր պաշտօն մարդկան բանակին առ Աստուած կատարէր, մինչ դեռ առաւօտին աղօթքն մատչէին... (Փ. Բուզանդ «Պատմութիւն Հայոց», Դ դպր. ԺԵ):

«Երբ տեսավ, որ իր ամուսնուն բռնեցին ու կապեցին, իսկույն վազեց խորան-եկեղեցին, որտեղ բանակի մարդկանց Համար աստվածային պաշտամունքն էր կատարվում և մատուցվում էր առավոտյան աղօթքը...»:

Փ. Բուզանդի պատմութեան մեջ խոսվում է նաև ս. պատարագի խորհուրդի և պատարագամատուցի կամ խորհրդատետրի մասին.

«Եւ զայս աղօթն մատուցանէր երէցն յառաջ քան զմատուցանելն պատարագին, և յետ այսորիկ մատուց կատարեաց զպատարագամատուցն զամենայն» (Բուզանդ Ե դպր. ԻԸ 28):

Գ. Այս աղօթքն էր մատուցում երեցը մինչև պատարագի մատուցումը, որից Հետո մատուցեց, ավարտեց ամբողջ պատարագամատուցը:

4-րդ դարի կեսերին մեզանում գոյութիւն ունեցող ժամերգութիւնների և վանքերում ու եկեղեցիներում Հաստատված կարգ ու կանոնի մասին խիստ կարևոր տեղեկութիւններ է հաղորդում նույն պատմիչը՝ Փափստոս Բուզանդը: Ահա զբանցից մեկը.

«Իսկ յաւուրսն Ներսեսի ընդ ամենայն երկիրն Հայոց կարգք պաշտաման եկեղեցւոյն մեծապէս պայծառացեալ էր, և բազմութիւն սրբոց պաշտօնէիցն կանոնելոցն, և յիշատակ սրբոց վկայիցն յաւուրս նորա յամենայն տեղիս Հայոց մեծախումբք ժողովովք Հանապազ պայծառանայր և պատիւ հարցն եպիսկոպոսաց յամենայն գաւառս Հայոց յաճախէր ըստ արժանի իւրեանց. և կարգք վանականաց և ի շէնս և յանշէնս առ Հասարակ ծաղկեալ էին»¹:

Թրգմ. - «Ներսեսի օրերում Հայոց աշխարհում պաշտամունքա-

յին կարգերը եկեղեցիներում մեծապես պայծառացել էին, կային, կարգ ու կանոնի ենթարկված բազմաթիվ սուրբ պաշտոնյաներ:

Նրա ժամանակ սուրբ վկաների հիշատակները Հայաստանի բոլոր վայրերում մեծապես կատարվում էին Հանդիսավորութեամբ՝ ժողովրդի հոծ բազմութեան ներկայութեամբ: Եպիսկոպոս Հայրերի պատիվը Հայաստանի բոլոր գավառներում բարձր էր՝ ըստ նրանց արժանիքների: Վանականների կարգերը շեն և անշեն վայրերում ընդհանրապես ծաղկած վիճակում էին»:

Նախագրային կամ նախամետրոպոսի շրջանի մեր եկեղեցական կարգերի մասին շահեկան վկայութիւններ է ավանդում մեզ նաև Ղազար Փարպեցին իր «Հայոց պատմութեան» մեջ՝ ցույց տալով, թե ինչպես Մ. Մաշտոցը տառապում էր ու տրտմում՝ տեսնելով Հայաստան աշխարհի մանուկների դեգերումը Հետու վայրերում, ասորի գիտութիւն մեռք բերելու համար, որոնք Հետագայում այդ լեզվով աստվածապաշտական կարգեր էին վարելու Հայոց եկեղեցիներում:

- Բանդի պաշտօն եկեղեցւոյ և կարգացմունք զրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանօրայս յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի: (Ղ. Փարպեցի «Պատմութիւն Հայոց» Ժ, էջ 39):

Ա. Բանդի եկեղեցական արարողութիւնները և Սուրբ Գրքի ընթերցումները Հայաստանյայց եկեղեցիներում և վանքերում ժողովրդի համար կատարվում էին ասորերեն լեզվով, որից ոչինչ չէին հասկանում կամ օգտվում այսպիսի մեծ երկրի բնակիչները:

Ըստ Փարպեցու Մաշտոցը երկար ժամանակ մտածում էր, որպեսզի «ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոց բարբառով շահել զոգիս արանց և կանանց. առ Հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեանն»:

Բ. Սեփական ձայնով և ոչ թե մուրացած լեզվով եկեղեցիներում շահել տղամարդկանց և կանանց և առհասարակ ամբողջ բազմութեան սրտերը:

Իսկ երբ ս. Մեսրոպի և ս. Սահակի ջանքերը փառքով են պատկվում և հրաշագործվում է մեր գիրը և հիմնադրվում դպրութիւնը, նույն Սահակ-Մեսրոպի ջանքերով, «Կարգեցան վաղվադա-

¹ Բուզանդ, Պատմութիւն Հայոց, Գլուխ ԻԸ:

կի դպրոցը հայերէն ուսմանն՝ բազմացան գասք գրչաց...»:

Գ. Շուտով բացվեցին դպրոցներ՝ ուսումնական խմբերի համար, բազմացան գրիչների խմբերը՝ Սուրբ եկեղեցիների արարողութիւնները զարդարվեցին, կանանց ու տղամարդկանց բազմութիւնները շատացան փրկչի տոներին ու մարտիրոսացածների վկայարաններում:

«Զարդարեցան պաշտամունք սուրբ եկեղեցւոյ, յորդորեցան բազմութիւնք արանց և կանանց. ժողովրդոց ի տօնս փրկչին և ի ժողովս մարտիրոսաց...»²:

Այսպիսով, ինչպես տեսանք, Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու ժամակարգութեան սկզբնավորման գործում զգալի ներդրում են ունեցել Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ և Ս. Ներսես Հայրապետները, որոնց անունները սակայն չեն նշվում Հայոց ժամագրքի ափսոսաթերթում: Այդ գուցե նրա համար, որ մեր ժամագրքը կազմավորվել է և կարգավորվել գրերի գյուտից Հետո միայն, և ինչպես ցույց են տալիս մեր բոլոր Հին ու նոր ձեռագիր և տպագիր ժամագրքերը, նրա կազմողները և կարգավորողները եղել են Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ, Գյուտ և Հովհան Մանդակունի և Ներսես Շնորհալի Հայրապետները:

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամակարգութեանց բարենորոգման և ճոխացման գործում, համաձայն մատենագրական հավաստումների, զգալի ավանդ են ունեցել նաև Եզր և Հովհան Օձնեցի Հայրապետները, ինչպես նաև Ստ. Սյունեցին, Ս. Անձևացին, Ն. Լամբրոնացին, Հովհան Երզնկացին, Գրիգոր Տաթևացին և ուրիշներ, որոնք գրել են նաև ժամերգութիւնների մեկնութիւնները:

Այսպես, 10-րդ դարի պատմիչ Հովհաննես կաթողիկոս Դրասխանակերտցին խոսելով Հ. Օձնեցու եկեղեցական կարգերի բարենորոգչական ջանքերի մասին, գրում է.

«Մեծ իմաստասերն Յովհան գրով դրոշմեալ տայ եկեղեցւոյ Քրիստոսի գրովանդակ կարգաւորութիւնս պաշտաման ժամուց, գեղեցիկ իմն յօրինուածով ճոխացուցեալ և բացայայտեալ ևս զմիոյ միոյ կարգացն զմեկնութիւնս ի մխիթարութիւն կղերց եկեղեցւոյ...»³: Թարգմ. - Մեծ իմաստասեր Հովհանը Քրիստոսի եկեղեցու

պաշտամունքային ժամերի բովանդակ կարգավորութիւնը գրով դրոշմել է տալիս, գեղեցիկ Հորինումով ճոխացնելով և բացահայտելով մեկ առ մեկ այդ կարգերի մեկնութիւնը՝ ի մխիթարութիւն եկեղեցու պաշտոնեւորեցան:

Իսկ Օձնեցու մասին «Հայսմավուրքում» կարդում ենք. «Կարգեաց զչորեսին տօնան Կարապետ ծննդեան տօնին, ի փառս Քրիստոսի»:

Ոտքը վերաբերում է չորս ավագ տոներին, որոնց կարգը մեզանում կատարվում է դեկտեմբերի վերջին օրերին՝ պատշաճ հանդիսավորութեամբ:

Ահա այդ տոները ըստ տոնացույցի Հաջորդականութեան.

Ա. Տօն, Սրբոյն Դաւթի Մարգարէին և Յակովբայ Տեառնեղբայր առաքելոյն»:

Բ. Տօն Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային և առաջին Մարտիրոսին»:

Գ. Տօն Սրբոցն Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի»:

Դ. Տօն Սրբոց Որդոցն որոտման Յակովբայ առաքելոյն և Յովհաննու աւետարանչին...»:

Ըստ Հայկազյան բառգրքի ժամակարգութիւն բառը նշանակում է «Կարգաւորութիւն ժամուց և աղօթից եկեղեցւոյ...»:

Այն կոչվում է նաև ժամերգութիւն կամ ժամասացութիւն:

Գրականութեան տեսութիւն

Սույն ձեռնարկը կազմելիս հիմնականում օգտվել ենք Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգութիւնների մասին եղած մի քանի կարևոր աշխատութիւններից: Դրանցից առաջինը Կ. Պոլսո նախկին պատրիարք, Ամենապատիվ Մաղաքիա Օրմանյանի «Միսագիտութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» գրքույկն է, որն իրենից ներկայացնում է բազմարդյուն Սրբազան Հոր դասախոսութիւնների շարքը, որ նա ավանդել է Արմաշի Դպրեվանքում՝ իր տեսչութեան շրջանում: Հիշյալ աշխատութիւնը հրատարակվել է Երուսաղեմում՝ Հայրիկ Արքեպ. Աւանյանի կողմից, 1977 թվականին:

Այն նախապես հրատարակվել է նաև «Հայ խոսնակի» էջերում՝ պարբերաբար 1933-1936 թվականներին, պարբերականի տնօրեն Արժ. Տ. Զարմայր ավ. քհն. Կեղուրյանի նախաձեռնութեամբ:

² Ղ. Պարպեցի, «Հայոց պատմութիւն», ԺԱ, էջ 51-52:

³ Ղ. Դրասխանակերտցի, «Պատմութիւն հայոց», Մոսկվա, 1883, էջ 57-58:

ինչպես երևում է գրքույկի վերջում կցված գրականության ցանկից, Հեղինակը լայնորեն օգտվել է մատենագրության մեջ եղած ժամակարգության վերաբերյալ աղբյուրներից և մեկնություններից, ինչպես նաև Հին ու նոր «Որատ ժամատեղացի» խմբագրություններից և այլ աղբյուրներից: Անկասկած, այս ամենին Հեղինակը գումարել է նաև իր խորը գիտելիքներն ու երկարամյա փորձը՝ մեր եկեղեցու ծեսի, կարգ ու կանոնի մասին:

Մ. Օրմանյանի Հիշյալ գրքույկը պարունակում է մեր բոլոր ժամերգությունների կատարման կարգը՝ ըստ ժամագրքի: Հաջորդաբար ներկայացվում են՝ «Գիշերային, Առավոտյան, կարգ Արևագալին, Երեկոյան ժամ, Ոստիկանական ժամ և Հանգստյան ժամ»:

Ինչպես տեսանք, բացակայում են ճաշու երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերի կարգը: Յուրաքանչյուր ժամերգություն ներկայացվում է իր ածբողջության մեջ, յուրաքանչյուր բաղադրիչ բացատրվում է առանձին, խոսքը վերաբերում է կանոնի մաս կազմող բաղադրիչներին, քարոզներին, աղոթքներին, մաղթանքներին, շարականներին, Հոգևոր երգերին:

Մ. Օրմանյանի սույն գրքույկն ըստ էության միակն է, որ քիչ թե շատ ուսումնական ձևերով է ձևավորվել:

Երկրորդ ուսումնասիրությունը Մայր Աթոռի միաբան Սահակ Թ. վրդ. Ամատունու՝ «Հայոց ժամակարգությունները Հինգերորդ դարում» հոդվածն է, որը լույս է տեսել «Արարատ» ամսագրի էջերում 1902 թ. Հունվար ամսվա համարում: Հայաստանյայց եկեղեցվո կարգ ու կանոնին քաջահմուտ Հեղինակը խոսում է մեր ժամերգությունների վիճակի մասին՝ 4-րդ դարից մինչև 5-րդ դարը, երբ կազմավորվում էր մեր ժամագիրքը, մասնավորապես նա կանգ է առնում մեր դպրության զույգ ամուլների՝ Ս. Սահակի ու Ս. Մաշտոցի ջանքերին, որոնք կարողացան մեր ժամերգությունները ևս հայացնել՝ ճոխացնելով մեր աղոթամատույցը իրենց իսկ ստեղծած հոգեբուխ աղոթքներով ու հոգեզմայլ երգերով ու կցորդներով:

«Եւ արդարև որպէս Սահակ և Մեսրոպ, այսպէս և երկու մեծ Հայրերիս այս երկնավոր փափագանաց՝ ցանկությունսմբ, մտքով ու սրտով կամակից մեր եկեղեցվո շատ Հայրեր, տվին ժամագրքիս յուր պայծառությունը, փչեցին նորա երեսին շունչ կենդանի, տեղալով առատապես պշրանք սիրող թագուհու գլխին իրենց թանկագին մարգարիտներն ու զարդերը, - իրենց խնկկի Աղոթքներն ու Քարոզները, որոնց մեծագին լինելը ցույց տալն այստեղ, իմ գրչից դուրս է», - գրում է Ս. Ամատունին իր հոդվածի վերջում:

Մրբապան պատարագամատույց Հայոց

Վիեննայի Մխիթարյան ուխտի բազմարդյուն Հայրերից Հայր Հովսեփ Գաթրջյանի սույն աշխատությունը հրատարակվել է Հեղինակի մահվանից հետո՝ 1897 թվականին:

Հայոց Աղոթացույցի, կամ ժամագրքի մասին եղած ամենաարժեքավոր և ծավալուն աշխատությունն է, որը բաղկացած է երեք մասերից:

Գրքի երրորդ մասը ամբողջացվել է միաբանության Հայրերի կողմից: Գիրքը նախապես լույս է տեսել 1956-1966 թվականներին հոդվածաշարի ձևով՝ «Հանդես Ամսօրյայի» էջերում:

Գրքի առաջին մասում, որ բաղկացած է 10 գլուխներից, խոսվում է պաշտամունքային ժամերի, նրանց կազմավորման, Հասարակաց աղոթքի, եկեղեցու սպասավորների, ինչպես նաև աղոթքի վայրերի մասին:

Գրքի Բ մասը բաղկացած է 8 գլուխներից, որոնցում Հեղինակը քննության է առնում ժամագիրքը կամ Աղոթամատույցը, 4-18-րդ դարերը:

Ըստ դարաշրջանների խոսվում է ժամագրքի բովանդակության և նրա կրած փոփոխությունների մասին՝ պահպանելով ժամերգությունների Հերթականությունը՝ Համաձայն ժամագրքի:

Հեղինակը խորը հմտությամբ համեմատում է ներկայացվող նյութը օտար եկեղեցիների համապատասխան արարողությունների հետ:

Երրորդ մասը Հիմնականում շոշափում է ծիսական հարցեր: Հեղինակն այստեղ կանգ է առնում շարաթվա օրերի, զանազան տոների ու այլ հարցերի լուսարանման վրա:

Այս մասն ունի արժեքավոր մի հավելված:

Նա, ուսումնասիրելով Հնագույն ձեռագիր մատյաններում եղած վկայությունները, դուրս է հանել ժամատեղաց խրատները, խմբավորել, ամբողջացրել է դրանք՝ ըստ տեղերի և կցել իր գրքին:

Ինչպես արդեն նշեցինք, անհրաժեշտ և օգտակար համարելով Հիշյալ Որատները մասամբ կցել ենք դրանք մեր սույն ձեռնարկին:

Կարևոր է նաև Մխիթարյան ուխտի Հայրերից Հայր Վարդան Հացունու «Պատմութիւն Հայոց Աղոթամատույցին» երկասիրությունը, որը լույս է տեսել 1966 թվականին՝ Հեղինակի մահից հետո:

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամակարգությունների ուսումնասիրման Հարցում որոշակի արժեք է ներկայացնում նաև բանասեր Դ. Ռաչկոնցի «Հայոց կրոնական բանաստեղծությունը» ընդարձակ Հոդվածը, որը հրատարակվել է Լումայի 1901 թվականի էջերում:

Այստեղ թեև ըստ վերնագրի խոսվում է միջնադարյան Հայ քնարերգության Հարցերի մասին, սակայն Հեղինակը լայնորեն անդրադառնում է մեր ժամերգություններին, տոներին, նրանցում գործածվող երգերի, չարականների, սաղմոսների, կանոնների, աղոթքների ու մաղթանքների ուսումնասիրման խնդիրներին, սկզբից մինչև մեր օրերը:

Դ. Ռաչկոնցի Հիշյալ ուսումնասիրությունը ևս օգտակար ու շահեկան կլինի ինչպես ճեմարանի և աստվածաբանության ֆակուլտետի ուսանողների, այնպես էլ մեր ժամերգությունների Հետառնչվող բանասերների համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱԵՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ԺԱՄԵՐԸ

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգությունների թիվը ըստ ժամագրքի ինն է.

1. Գիշերային,
2. Առավոտյան,
3. Արևագալի,
4. Երրորդ ժամուն,
5. Վեցերորդ ժամուն,
6. Իններորդ ժամուն,
7. Երեկոյի ժամուն,
8. Ուղաղական,
9. Հանգստյան:

Հնում այս կարգը վանքերում և եկեղեցիներում անխափան կատարվել է: Հետագայում այդ կարգը կրել է զգալի փոփոխություն:

Այսօր սովորական է դարձել օրվա ընթացքում կատարել առավոտյան և երեկոյան ժամերգություններ, ըստ որում՝ առավոտյան ժամերգության մեջ մտնում է գիշերայինը՝ Հաճախ նաև կից սուրբ պատարագի արարողությունը:

Իսկ կիրակի օրերին և այլ տոներին սուրբ պատարագից առաջ կատարվում է ճաշու ժամերգության կարգը:

Մնացած փոփոխությունների և այսօրվա սովորություն դարձած կարգի մասին կխոսվի իր տեղում: Տեղին է նշել նաև, որ Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգությանց բարենորոգման Հարցը միշտ էլ եղել է անհրաժեշտություն՝ Հատկապես 20-րդ դարի սկզբներից: Այդ ուղղությամբ ներկայացվել են զանազան առաջարկություններ և նախագծեր, ինչպես օրինակ երջանկահիշատակ Բաբկեն Կյուլեսերյանի (կաթողիկոս Մեծի տանն Կիլիկիո) «Հայ Եկեղեցի» ուսումնասիրությունը՝ հրատարակված Երուսաղեմում 1930 թվականին, սակայն մինչև օրս այդ խնդիրը մնում է չլուծված, մի Հանգամանք, որը Հատկապես մեր օրերում պատճառ է դառնում անտեղի և քմահաճ, երբեմն անիմաստ կրճատումների: Այս տեսակետից խիստ կարևոր է լրջորեն ուսումնասիրել մեր ժամերգությունների կատարման ավանդական կարգը, Հանձնարարել Հմուտ և քաջատեղյակ մասնագետներին՝ ներկայացնել պատշաճ

նախագծեր, որոնք բխեն մեր եկեղեցու ավանդություններից և այսօրվա պահանջներից, որպեսզի ինչ-որ չափով միօրինակություն սահմանվի մեր եկեղեցիներում կատարվող աստվածապաշտական կարգերի ու ծեսերի մատուցման մեջ:

ԺԱՄԱԳԻՐԲ

Ժամակարգությունների ուսումնասիրության հիմնական աղբյուրը ժամագիրքն է: Վերջինս միաժամանակ մեր ժամերգությունների կատարման հիմնական ուղեցույցն է, որն իր մեջ բովանդակում է բոլոր այն երգերը, աղոթքները, մաղթանքներն ու քարոզները, ընթերցմունքները, որոնք պաշտվում են այս կամ այն ժամերգության ընթացքում՝ բացի պատշաճի շարականներից:

Մեր ժամագրքի հեղինակները...

Մեր ժամագրքի առաջին կազմողները մեր գրավոր դպրության գույգ ամուլներն են՝ Սուրբ Սահակ Պարթև և Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը:

Ըստ Օրմանյանի՝ «Հավանաբար գործակցությանը նաև իրենց հաջողագույն աշակերտներուն: Այս տեսությունը ստուգապես կրնա հաստատվիլ ժամագրքի հայերեն լեզվին շնորհիվ, որ ոսկեդարյան մաքրությանը կփայլի առհասարակ»:

Ինչպես երևում է, մեր ժամագրքի տիտղոսաթերթի վերտառությունից, ժամագրքի կազմությանը մասնակցել են նաև Գյուտ Արահեզացի և Հովհան Մանդակունի Հայրապետները:

Գյուտ Արահեզացուն է վերագրվում Արևազալի ժամերգության առաջին քարոզը «Ցարեկից մինչև ի մուտս արևու ընդ ամենայն տեղիս...⁴: Իսկ Հովհան Մանդակունին, ըստ Հովհան Իմաստասեր Օմեցի Հայրապետի, Հորինել է գիշերային ժամերգության «Զարթուցեալքս» քարոզը, ինչպես նաև «Զքէն գոհանամք» գեղեցիկ աղոթքը:

Մանդակունուն են վերագրվում նաև ճաշու երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերի աղուհացից հատուկ քարոզները: Ըստ Օրմանյանի՝ մեր եկեղեցու ծիսական կարգերի վերջնական ձևը կատարել է Հովհան Մանդակունին⁵: Ըստ Հայկազյան բառարանի՝

«Գիրք ժամակարգության, կամ հասարակաց աղօթից, որ լրագոյնն Հանդերձ սաղմոսարանաւ, երգովք, և տօնացուցի կոչի Մայր կամ Ատենի ժամագիրք»:

Մեզ են հասել բազմաթիվ ձեռագիր ժամագրքեր 11-12-րդ դարերից ամենատարբեր գրիչներից և գրչության կենտրոններից:

Եկեղեցական ժողովածուների մեջ (ծիսական ժողովածուներ) ամենատարածվածներից մեկը ժամագիրքն է, ահա թե ինչու տպագրական գյուտից հետո ամենաշատ տպագրված ժողովածուն նույնպես եղել է ժամագիրքը:

Առաջին տպագիր ժամագրքերը մեզանում հրատարակվել են 16-17-րդ դարերում: Ստորև ցույց տանք դրանցից մի քանիսն իրենց տիտղոսաթերթերով:

Տպագիր ժամագրքերից ամենահինը 1568 թվականի հրատարակությունն է՝ «Ժամագիրք և պատարագամատոյց», ցավոք մեզ մոտ՝ Հայաստանում, չունենք այս հրատարակությունից որևէ օրինակ, հետևաբար հայտնի չէ նաև տպագրության վայրը: Մաշտոցի անվան Մատենադարանում պահվող հնագույն տպագիր օրինակը հրատարակվել է 1642 թվականին Նոր Զուղայում և ունի իր մեջ Սաղմոս, Տոնացույց և Ծարականի օրհնության քաղվածքները:

Հաջորդը ժամանակագրական կարգով ունի 1673 թվականը: «Գիրք ժամակարգութեան, որ կոչի Ատենի» տպագրվել է Մարտիկայ քաղաքում, Ոսկան Երևանցու և Թադեոս Երեցի ջանքերով: Ժամագիրքն ունի հետևյալ տիտղոսաթերթեր՝ «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից եկեղեցեաց Հայաստանեայց, արարեալ սրբոյն Իսահակայ Հայրապետին, Մեսրոպայ վարդապետին, Գիւտայ և Յօհաննու Մանդակունու...»:

18-րդ դարում ժամագրքերի տպագրությունն ավելի է բազմանում: Մեկը մյուսի հետևից Կ. Պոլսում 1777, 1786, 1795 թվականներին տպագրվում են Ատենի ժամագրքեր: Նկատելի է, որ այս դարերում լույս տեսած ժամագրքերի անվանաթերթերում բացակայում է Ն. Ենորհալի Հայրապետի անունը: Ահա 1786 թվականին տպված ժամագրքի տիտղոսաթերթեր՝ «Ժամագիրք Հայոց»-Արարեալ սրբոց Հայրապետացն Իսահակայ և Մեսրոպայ՝ Գիւտայ և Յօհաննու Մանդակունուց և այլոց վարդապոյն գերապանծ վարդապետացն սրբոց»:

Ժամագրքերը լինում են՝ Ատենի և Առձեռն, կամ Զեռաց: Կան նաև բազմաթիվ, այսպես կոչված, փոքր կամ Զեռաց ժամագրքեր՝

⁴ Յն Յաշյան, Յուցակ ձեռագրաց, էջ 689:

⁵ Մ. Օրմանյան, «Ազգաբարտու», Ս հատոր 2001, էջ 553:

Հրատարակված Հատկապես վերջին Հարյուրամյակի ընթացքում՝ տարբեր վայրերում: Ատենի ժամագիրքը մեծածավալ է՝ նրա սկզբում դրված է «Սաղմոսաց գիրք»-ն ամբողջությամբ, իսկ վերջում՝ «Տոնացույցը», իսկ մեջտեղում՝ բուն ժամագիրքը:

Ժամագրքերը իրենց սկզբնամասում պարունակում են «Նրատ ժամատեղաց» կամ «Կարգ ժամասացութեան» էջը: Վերջինս՝ իրև կանոն դրվում է «Հրաժարիմքի» կարգից հետո:

«Նրատ ժամատեղացը» սկսվածքների կարգն է, ըստ որի՝ ավագ երեցի դասը վարում է քահանան, իսկ աշակերտի դասը՝ սարկավազը, այս կարգն ամեն օր փոխվում է:

«Նրատ ժամատեղացը» խմբագրել են Ներսես Շնորհալի Հայրապետը, Թովմա Մեծփեցին և ուրիշներ: Կարևոր է նաև Գրիգոր Նյախեցու խմբագրած «Նրատ ժամատեղացը»: Վերջինս Հայտնի է Մերենց մականվամբ, որն ապրել է 14-15-րդ դարերում և սպանվել քրդերի կողմից 1425 թվականին Նյախ քաղաքում խոր ծերության մեջ: Նյախեցին այն գրել է Հակոբ վրդ. Ղրիմեցու խնդրանքով, վերջինս Հեղինակ է մի շարք տոմարական, մարդակազմական և այլ աշխատությունների:

1888 թվականին՝ Հարություն պատրիարք Վեհապետյանի օրոք, Պոլսում տպագրվում է մի գրքույկ՝ «Կարգացույց» վերնագրով, իսկ 1910 թվականին սուրբ էջմիածնում օրացույցի միջոցով լույս է տեսնում «Կարգ ժամասացութեանը»: Ատենի ժամագիրքը դրվում է բեմի մեջտեղ՝ փոքր գրակալի վրա, որտեղ քահանան կարդում է աղոթքները, սարկավազը՝ քարոզները, իսկ դպիրները՝ փոխերը:

Ժամագիրքն իր մեջ ընդգրկում է ինչպես ասվեց մաղթանքներ, քարոզներ, աղոթքներ, փոխեր ու երգեր, բացի պատշաճի շարականներից ու ընթերցումներից:

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամագիրքը Հնուց ի վեր պահպանել է հիմնականում միևնույն վերտառությունը՝

«Ժամագիրք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցույ

Արարեալ Սրբոց Թարգմանչաց մերոց Սահակայ և Մեսրոպայ և Երանելի Հայրապետաց մերոց Գիւտոյ և Յովհաննու Մանգակունւոյ և Սրբոյն Ներսիսի Շնորհալուոյ»:

Հրաժարիմքի կարգը

Մեր Հին ու նոր ժամագրքերի սկզբում մինչև պաշտամունքային ժամերը՝ դրվում է «Հրաժարիմքի» կարգը: Այս կարգը բաղկացած

է չորս մասից.

ա) Հրաժարիմք, ասվում է երեք անգամ, դեմքը դեպի արևմուտք:

բ) «Ոոստովանութիւն Հաւատոյ», դեմքը դեպի արևելք՝ ձեռնամած:

գ) Մեղաների բաժին, ծնկաչոք, դեմքը դեպի արևելք, եթե վեղարավոր է, մեղաների ժամանակ վեղարը պետք է հանել:

դ) «Ողերմեսցի» այս կարգը պարտադիր է օրվա պատարագի համար, վերջինս պարտավոր է նաև մասնակցելու գիշերային և առավոտյան ժամերգություններին և ընթերցելու աղոթքները, և ավետարանները՝ Տաճարի, Իւղաբերիցի և Բժշկութեան:

ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանյայց առաքելական Ս. Եկեղեցու ժամերգությունների մասին առաջին մեկնությունները գրվել են 7-10-րդ դարերում:

Այս շրջանից մեզ են հասել Հետևյալ Հեղինակների մեկնությունները.

ա. Ստ. Սյունեցի՝ 7-րդ դար,

բ. Հովհան Օձնեցի՝ 8-րդ դար,

գ. Ս. Անձևացի՝ 10-րդ դար:

Ստ. Սյունեցու «Մեկնութիւն ժամակարգութեան» աշխատությունը տպագրվել է «Արարատ» ամսագրում՝ 1916-1917 թվերին:

Ստ. Սյունեցին սովորել է Մաքենոցաց վանքում և աշակերտել է Հարանց Հայր Սողոմոնին:

Ինչպես Հայտնի է, այս ուխտը Հենց 7-րդ դարից Հռչակված է եղել վանական իր կարգ ու կանոնով, ինչպես նաև Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգությունների ավանդական կարգերի պահպանման նախանձախնդրությամբ:

Նա բազմաթիվ աշխատությունների Հեղինակ է, որն ըստ պատմիչի՝ «Մեկնեաց և զխորհուրդ գիշերային պաշտաման» (Ստեփաննոս Օրբելյան «Պատմություն Միսական աշխարհի»)

Այսպիսով, Ստ. Սյունեցին մեկնել է Հատկապես Գիշերային ժամերգության բաղկացուցիչ մասերը: Նրան է վերագրվում նաև ութ ձայնեղանակների կանոնավորումը և բազմաթիվ երգերի ու կցորդների Հորինումը: Ըստ Ստ. Օրբելյանի՝ Սյունեցին «բաժանեաց և

զուժ ձայնան և կարգեաց՝ շարեաց շարականս՝ զՅարութեան օրհնութեան: Երգեաց կցուրդս քաղցրահամս, յարմարեաց և ստողոգին՝ յինանցն եւթն եղանակաւ քոյժ խորհրդաւոր և զպահոցն՝ որ յաղուհացսն երգի»:

Երկրորդ Հեղինակը, որ գրել է ժամակարգութեան մեկնությունը, 8-րդ դարի Հեղինակ Հովհ. Օձնեցի Իմաստասեր Հայրապետն է: 717-728 թ. Հովհ. Օձնեցու «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ» երկասիրությունը գտնվում է նրա կանոնների մեջ: Օձնեցու վերոհիշյալ մեկնությունները տեղ են գտել ոմն Մովսես վարդապետի կողմից հավաքված և հրատարակված գրքում, որն ունի հետևյալ վերնագիրը՝ «Գիրք որ կոչի մեկնութիւն Աղօթից, Արարեալ Երանելւոյն Ոտարովու Անձևացեաց Եպիսկոպոսի, Եւ այլ սբ. վարդապետաց, Եւ հավաքեցեալ ըստ կարգի միում Տրփի ի Մովսիսէ Ումեմնէ Աշխատասէր Վարդապետէ»:

Հովհաննես Օձնեցին խոսում է տարբեր ժամերգությունների մասին, մասնավորապես մեկնում է Արևագալի, Ճաշու Երրորդ, Վեցերորդ և Իններորդ ժամերի աղոթքները, ինչպես նաև Երեկոյան ժամերգության մի քանի աղոթքներ:

Ահա դրանցից մի քանի նմուշներ՝ ըստ վերը նշված գրքի.

«Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից Արևագալի ժամուն... Տեառն Յովհ. Հայոց կաթողիկոսի, եթէ զինչ խորհուրդ ունի «Արևագալին Աղօթան»:

«Այս աղօթան զմիւսանգամ զալուստն Քրիստոսի նշանակէ, և յարութիւն մարդկան ի գերեզմանացն յաւուր միաշարաթօջ յառաջին ժամուն...»

«Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից Երրորդ ժամուն...»

«Յովհաննու Հայոց կաթողիկոսի և իմաստասիրի վասն երրորդ ժամու Աղօթիցն»:

Ըստ իմաստասեր Հայրապետի՝ այս կարգը խորհրդանշում է Նախահոր՝ Ադամի Հեշտասիրության և մեղանշելու պահը.

«Իսկ տուրնջեանն որոչեալ սահմանք ժամու աղօթիցն, այդ ըստ յանցման ժամու Նախահորն Հեշտասիրութեան և մեղացն, Եւ ի նմին ժամու բժշկել զյանցանսն շարչարանօք Ուաչին Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի...»:

Հովհ. Օձնեցին եղել է մեր եկեղեցու ինքնուրույնության, նրա Առաքելահիմն ու Լուսավորչահաստատ կարգերի պահպանման ա-

մենանախանձախնդիր հայրապետներից մեկը: Ահա թե ինչ է գրում նրա մասին 10-րդ դարի կաթողիկոս պատմիչ Հ. Դրասխանակերտցին. (տե՛ս էջ 1):

Օձնեցին գրել է նաև բազմաթիվ երգեր, կցորդներ, որոնցից Կ. Գանձակեցին հիշում է.

«Եւ կարգեաց շարական հարցին՝ «Մեղաք յամենայնին և զպատուիրանս քո ոչ պահեցաք...», որ ցայսօր պաշտի եկեղեցին հայոց...»:

Ոտքը վերաբերում է ավագ տոներից՝ Դաւիթ Մարգարէի և Հակովբոս առաքյալի կանոնի հարցի շարականին:

Ժամերգությունների երրորդ մեկնիչը 10-րդ դարի մեծ մտածողներից Ու. Անձևացին է, որի աշխատությունն ունի «Մեկնութիւն Հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ» վերնագիրը: Անձևացին իր մեկնութիւնն սկսում է մի գողտրիկ առաջարանով, որից հետո սկսում է խոսել «Ջարթուցեալքս» քարոզի մասին: Ինչպես այս, այնպես էլ իր մեկնած յուրաքանչյուր նախադասությունն առանձին: Ապա մեկնվում է գիշերապաշտման աղօթքը՝ «Ջքէն գոհանամքը»՝ Գիշերային ժամերգության չորս քարոզներն իրենց աղոթքներով ու մաղթանքներով:

Այստեղ հանդիպում են նաև աղոթքներ, որոնք չկան մեր ժամագրքում: Այդպիսիներից է օրինակ «Կանխեալքս ի ժամ գիշերիս» երկարաշունչ աղոթքը, որի հանգիստն է՝ «Օրհնեալ ես ամենակալ Աստուած և Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ զարթուցեր զմեզ ի ծանրութենէ քնոյ, և ետուր երգել զերգս Հոգևորս...»:

Գիշերային ժամերգությունից հետո Անձևացին անցնում է Առավոտյան ժամերգության՝ կանգ առնելով յուրաքանչյուր աղոթքի ու մաղթանքի մեկնության վրա:

Անձևացու մեկնությունները գեղեցիկ են ու համոզիչ, շատ տողեր այսօր էլ զարմացնում են իրենց այժմեականությամբ: Առանձնապես գեղեցիկ են Երեկոյան ժամերգության՝ «Յաղագս Օրհնութեան ճրագացն», որ է «Օրհնեալ տէր որ բնակեալդ ես ի բարձունս», մաղթանքը, «Լոյս զուարթը», «Հասեալքս» քարոզը, «Լուր ձայնից մերոց» աղոթքը և այլն:

Անձևացին հաճախ է խոսում նաև այս կամ այն բաղադրիչի Հեղինակության հարցի շուրջ, ժխտում կամ հաստատում, թե ով է Հեղինակը:

Անձևացին անդրադարձել է գրեթե մեր բոլոր ժամերգություն-

ներին՝ Գիշերայինից մինչև Սազաղական կամ Հանգստյան (այս երկուսը Անձևացու մեկնություն մեջ նույնացվում են):

Անձևացու մեկնությունները կարողացվում են մեծ հետաքրքրություններ, ուստի Հանձնարարելի է դրանք ընթերցել Հատկապես նրանց, որոնք զբաղվում են մեր ժամերգությունների ուսումնասիրություններով: Այնտեղ կարելի է գտնել բազմաթիվ ու բազմազան Հարցերի համոզիչ ու սպառիչ պատասխանները:

Ժամակարգությանց մեկնություններ գրել են նաև այլ հեղինակներ, որոնցից կարելի է նշել Վրթանես Սյունյաց եպիսկոպոսի «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ», Մաթեոս Դպրի «Մեկնութիւն ժամակարգութեան»-ը: Գրիգոր Վարագեցու «Ժամակարգությունը», Գրիգոր Տաթևացու անդրադարձը՝ ըստ նրա «Հարցմանց» գրքի, Հովհաննես Արճիչեցու «Մեկնութիւն պատարագի» և ուրիշներ: Ավելացնենք նաև, որ վերոհիշյալ հեղինակների հիշյալ գործերը մինչև այժմ դեռ ըստ արժանվույն չեն ուսումնասիրվել, մի մասն էլ դեռևս գտնվում է ձեռագիր վիճակում: Առանձին արժեք ունի նաև Ն. Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնությունը», որը թարգմանվել է մի քանի լեզուներով:

Պետք է ավելացնել նաև, որ մեր ժամերգությանց մեկնությունները, թեև մեծ թիվ չեն կազմում սակայն, իրենց ինքնուրույն բացատրություններով ու գեղեցիկ Համեմատություններով որոշակի արժեք են ներկայացնում և մեր մեկնողական գրականության գանձարանում գրավում են իրենց արժանի տեղը:

Առանձին արժեք ունի նաև երջանկահիշատակ Վազգեն Առաջին մեծագործ Հայրապետի հեղինակած «Մեր պատարագը» գրքույկը, որտեղ մանրամասնորեն բացատրված են Ս. պատարագի մաս կազմող բոլոր բաղադրիչները: Ըստ Երանաչնորհ Հայրապետի՝ այս գրքույկը նա գրել է քահանայական ձեռնադրության քառասունքի օրերին, «Երբ պատահաբար ձեռքս անցավ Հովհաննես Արճիչեցու «Պատարագի մեկնությունը», որի ազդեցության տակ գրեցի այս փոքրիկ գիրքը, որպեսզի ավելի հասկանալի լինի Հավատացյալներին այն ամենը, ինչ և կկատարվի Ս. Սեղանի վրա» գրում է Հոգեկոյս Վեհափառը:

«ԿԱՐԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԱՂՕԹԻՑ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄՈՒ,
ՈՐ ԿԱՏԱՐԻ Ի ԴԵՄՍ ՀՕՐ ԱՍՏՈՒԾՈՅ»

«Գիշերային ժամի հասարակաց աղոթքի կարգը, որ կատարվում է Հայաստանյայց Եկեղեցում ի դէմս Հոր Աստուծո»

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգություններից յուրաքանչյուրը կատարվում է ի դէմս Ս. Երրորդութեան անձերից մեկին.

Գիշերային ժամերգությունը կատարվում է ի դեմս Հոր Աստծո:

Հայաստանյայց եկեղեցու ժամերգություններից առաջինն է և ամենաընդարձակը: Ինչպես երևում է գիշերային քարոզից՝ «Զմնացուած գիշերիս խաղաղութեամբ անցուցանել...», մինչև յուսարաց դեռ որոշ ժամանակ կա: Նույն միտքը նկատում ենք նաև առաջին՝ «Զքէն գոհանամք» աղոթքի մեջ.

«Տուր մեզ, Տէ՛ր, աղաչեմք զքեզ, զմնացուած գիշերիս խաղաղութեամբ անցուցանել...»:

Ասեմք նաև, որ ամեն մի աղօթք ունի մի Հաստատուն սկզբնավորություն. այսպես մեր եկեղեցին գործածում է «Օրհնեալ Տէր մերը», որն ուղղված է Քրիստոսին, որպես քրիստոնեական դավանության հիմք:

«Օրհնեալ Տէր մեր» դավանական ձևը եղել է «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ», որը ավետարանական ծագում ունի (տե՛ս Մաթ. ԻԸ 18):

Հույն եկեղեցու որդեգրած ձևն է՝ «Օրհնեալ է Տէր Աստված մեր յամենայն ժամ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն»:
Հայտնի է, որ «Հայր մեր»-ը Ավետարանում արտացոլված է երկու խմբագրություններով՝ Մատթեոսի (Ձ 9-13) և Ղուկասի (ԺԱ 2-4): Հայ եկեղեցին գործածում է Մատթեոսի ավանդածը:

«Հայր մեր»-ին հետևում է Սղմ, Ծ-16՝ «Տէր եթէ զըրթունս իմ բանաս...» սաղմոսը, վերջինս կրկնվում է երկու անգամ, որին սարկավազը պատասխանում է՝ «Օրհնեա՛ Տէր», թեև այժմ Հաճախ ասվում է՝ «Օրհնեալ է Աստուած»:

Սրան Հաջորդող «Եւ ևս խաղաղութեան զՏէր աղաչեսցուք»-ի կարգը, ժամագրքերում գրեթե չի հանդիպում: Նախկինում կա-

տարվող խնկարկուծիցներ կատարել է լուսարարապետը, այն էլ մինչև ժամերգության սկիզբը, այժմ այդ սովորութիւնը վերացել է. այն կատարվում է կիրակի օրերին և պատարագի օրերին սարկավագի կողմից՝ «Տէր զի բազում» սաղմոսն ասելու պահին:

Ժամօրհնողի կողմից արտասանվող «Օրհնութիւն և փառք չօր»-ից հետո սարկավագն ատյանում ասում է «Տէր զի բազում եղեն նեղիչք իմ» սաղմոսը: Այս սաղմոսերգութիւնը բաղկացած է չորս մասերից. ընդամենը 64 տներից: Ահա այդ չորս սաղմոսները՝

Սղմ. Գ

Սղմ. Զէ/Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ/

Սղմ. ԺԸ - Օրհնեա անձն իմ զտէր

Սղմ. ԺԽԲ՝ Տէր լուր աղօթից իմոց:

Հիշյալ սաղմոսների տները խիստ պատշաճում են տվյալ պահին, այսպես, օրինակ. «Ես ննջեցի և ի քուն եղէ, զարթեայ և տէր ընդունելի իմ է, առաւօտու աղօթք իմ ժամանեցեն առ քեզ...»:

Կիրակի և Հանդիսավոր օրերին «Տէր զի բազում»-ը երգվում է ատյանում խմբով և Հանդիսավոր եղանակով: Այս սաղմոսն ունի երգեցողութիւն յուրահատուկ մեղեդի:

Պատարագի օրերին սաղմոսի վերջին տունը՝ «Ողորմութեամբ քով սատակեա» երգելիս ատյանից շարժվում են դեպի դասերը: Վերահիշյալ վերջին տունը ավագ դասինն է:

Յիշեսցուք ի գիշերի

Այս երգը կոչվում է նաև Գիշերապաշտման երգ, որի հեղինակը Ներսես Շնորհալի Հայրապետն է: Այն ժամերգութիւն մեջ մուծվել է Ն. Շնորհալու ավագ եղբոր՝ Գրիգոր Պահլավունի Հայրապետի օրոք և երգվում է միայն պատարագի օրերին, երբ անհրաժեշտ է կատարել Հսկումի պաշտոն:

Կիրակոս Գանձակեցին վկայում է, որ Շնորհալին այս երգը Հորինել է Հոռմկլա բերդը պահպանող Հայ պահապան զինվորների Համար.

«Վասն այնորիկ արար նա երգս և ուսոյց այնոցիկ, որ պահէին զբերդն, զի փոխանակ վայրապար ձայնիցն, զայս ասացեն, որոյ սկիզբն է սաղմոսն Դավթի. «Յիշեցի ի գիշերի զանուն քո, տէր... որ այժմ պաշտի յեկեղեցի...»⁶

Երգը բաղկացած է Հինգ մասերից.

ա. Յիշեսցուք ի գիշերի (6 տուն):

բ. Փոխ-Ջարթիք փառք իմ (10 տուն):

գ. Ջարթիք ընդ է՞ր ննջես (3 տուն):

դ. Ջարթուցեալքս ի զբաղմանէ... (5):

ե. «Անբաժանելի» կցորդ:

Ամեն ալելուիաների հետ միասին:

Բոլորը կազմում է 31 տուն:

Ըստ Թ. Մեծփեցու՝ այս երգը բաղկացած է չորս մասից, իսկ «Ջարթուցեալքս»-ը Ն. Շնորհալունը չէ, այլ պարզապես իբր հավելված դրվել է այստեղ հետագայում. Հավանաբար այն վերցվել է Հ. Մանդակունու Հայտնի «Ջարթուցեալքս» քարոզից:

Երգը երգվում է դաս առ դաս և վերջանում «ամեն» ալելուիաներով:

Կցորդ՝ «Անբաժանելի և Համագոյ...»:

Ամենասուրբ Երրորդութիւն երեք անձերին ձոնված այս կցորդը բաղկացած է Հինգ տներից:

Կցորդն ունի գեղեցիկ լեզու և խոր աստվածաբանական նկարագիր, հոգեպարար ու Հարուստ մեղեդի: Այն երգվում է Տաղավար տոներին ինչպես նաև Հանդիսավոր այլ օրերին, եթե դասապետները բարեհաճ են:

Այս գեղեցիկ երգին Հաջորդում է «Ջարթուցեալքս» քարոզը:

Ջարթուցեալքս քարոզը պատկանում է Հ. Մանդակունու գրչին, այդ մասին վկայում է Հ. Օմեցին իր կանոնների մեջ:

Քարոզի ընդհանուր իմաստն այն է, որ արթնանալիս գոհութիւն պետք է տալ Աստծուն՝ գիշերն անվնաս անցկացնելու համար. «Անարատ վարուք կրոնաւորեալք յայսմ աշխարհի, արժանի լինելոյ յաւիտենական և երկնային խորանացն...»:

Ըստ Ն. Անձևացու՝ «Կեցո տէր»-ին պետք է ձայնակցի նաև ժողովուրդը: Այժմ այդ պարտականութիւնը կատարում է դպրաց դասը:

Ծանոթություն

«Ջարթուցեալքս»-ը կիրակի և այլ Հանդիսավոր օրերին ասվում է ատյանում սարկավագաց խմբով՝ որոշակի եղանակով, իսկ լի օրերին այն ասում է մեկ սարկավագ՝ թիվ:

Աշխարհ ամենայն երգը Ն. Շնորհալին Հորինել է՝ պարզապես նպատակ ունենալով ճոխացնել գիշերային ժամերգութիւնը: Ըստ

⁶ Կ. Պանդակեցի, Պատմություն հայոց, Երևան, 1961, էջ 120:

մեզ Հասած ժամագրքերի՝ երգի վերնագիրն է «Ողբերգութիւն ան-
ձին զղջացելոյ և բողոք իւրաքանչիւր դիմի խոստովանարար»:

Անձնական մեղքի գիտակցումն է երգի Հիմնական բովանդա-
կությունը: Այն Հորինվել է «Անձինքի» սկզբունքով, այսինքն՝ Հա-
յերեն այբուբենի 36 տառերի Հաջորդականութեամբ: Յուրաքան-
չուր տառով երեք տող: Երկու տառով վեց տող երգվում է միասին,
որով ամբողջ «Անձինքն»՝ իբրև երգ դառնում է 18 տուն:

Աշխարհ ամենայն.

Առ իս նայեցեալ,

ախտակից լերուք,

Բանամ զչրթունս,

Բարբառիմ լեզուաւս,

Բողոքեմ գանձնէս,

տէր ողորմեա, տէր ողորմեա, տէր ողորմեա...

Հայտնի է, որ Ն. Ծնորհալին այլ ժամերգությունների կողքին իր
Հոգեհույզ երգերով ճոխացրել է նաև գիշերային ժամերգությունը:
Այդ երգերից մեկն է «Աշխարհ ամենայնը»: Այն երգվում է սրբոց
տոններին, ինչպես նաև Տերունի Հիշատակաց օրերին, երբ պատա-
րագ է մատուցվում (Հիշատակաց օրերը Հինգ Տաղավարների մե-
ռելոցի օրերն են): Երգվում է նաև Պաշտոն օրերին, երբ մատուցվում
է Ս. պատարագ:

Մեզ են Հասել այս «Անձինք» երգի մեղեդու մի քանի տարբե-
րակներ, որոնցից մեկը ողորմյան ծանր եղանակն է, որով երգվում
է նաև Ծնորհալու գիշերապաշտման մյուս գոհարը՝ «Առավոտ լու-
սոյ» երգը՝ ավագ Ուրբաթ օրը՝ գիշերային ժամերգության ընթաց-
քում:

«Աշխարհ ամենայն» վերոհիշյալ ծանր եղանակով երգվում է
նաև ննջեցյալի դին գերեզմանատուն տանելու ժամանակ:

Առաւոտ լուսոյ

Ինչպես ասվեց, Ծնորհալու այս երգը ևս Անձինք է, որը երգ-
վում է Տերունի տոններին և կիրակի օրերին: Երգի վերնագիրն է
«Երգ աղօթական ի դէմս սրբոյ Երրորդութեան, նաև իւրաքանչիւր
դիմի երրորդութեանն առանձնակի»:

Երգն աչքի է ընկնում բանաստեղծական բարձրարվեստ Հորին-

վածքով, պատկերների ու Համեմատությունների ճոխութեամբ: Այն
պարունակում է նաև դավանական և աստվածաբանական մտա-
ծումներ: Պետք է նշել նաև, որ 1677 թ. մեր ժամագիրքը ենթարկվել
է անհարկի սրբազրությունների՝ լատին Բարսեղ և Հակոբ Հոլով
վարդապետների կողմից, որոնք փոփոխություն մտցրին նաև այս
երգի մեջ՝ «Բղխումն ի Հօրէ և Յորդոյ»: Այս սրբազրութեան դեմ
Հանդես եկավ Մխիթարյան Հայրերից Հ. Գ. Ավետիքյանը՝ նշելով,
որ այդ սրբազրությունն անտեղի է, քանի որ այստեղ «Բղխումն ի
Հօրէ» բացատրությունը Որդոյն և ոչ թե Հոգւոյն է: Այս տեսակե-
տից Ա տունը՝ Հօր, Բ տունը՝ Որդոյ, և Գ և Դ տները և «Դուռն ո-
ղորմութեան» բացատրությունները նույնիմաստ են: Իսկ 8-րդ
տնից Հետո միշտ խոսքն ուղղված է Որդուն: Թեև բանաստեղծա-
կան այս մեծարժեք մարգարիտը Հորինված է անձնական, անհա-
տական աղոթքի ձևով, սակայն այն գրված է ի դիմաց ժողովրդի:
Մեզ են Հասել չքնաղ երգի յոթ եղանակային տարբերակներ, որոն-
ցից Հնագույնը և Հարազատը, մեր կարծիքով, էջմիածնական տար-
բերակն է: Շուրջ 800 տարիներ Հայ ժողովուրդը և՛ եկեղեցում, և՛
ժողովրդական զանազան ծեսերի, Հարսանյաց Հանդեսների ու այլ
խրախճանքների ժամանակ սիրով երգել է և այժմ էլ շարունակում
է երգել այս Հոգեպարար երգ-աղոթքը:

Ե՛վ «Առաւոտ լուսոյ»-ն, և՛ «Աշխարհ ամենայն»-ը ավարտվում
են «Սրբոյ Աստուածածնի բարեխօսութեամբ, յիշեա Տէր և ողոր-
մեա» բառերով:

Առաւոտ լուսոյ

Արեգակն արգար

Առ իս լոյս ծագեա:

Բղխումն ի Հօրէ

Բղխեա ի Հոգւոյս

Բան քեզ ի Հաճոյս...

Աղօթք «Չքէն գոհանամք»

Գիշերային ժամերգության մաս կազմող Հոգեբուխ այս աղոթ-
քի Հեղինակը Հովհան Մանդակունին է: Նկատելի է, որ «Ջարթու-
ցեաքս» քարոզին Հաջորդող այս աղոթքից առաջ մուծվել է Ծնոր-
հալու երգը, որովհետև աղոթքները միշտ Հաջորդում են անմիջա-

պես քարոզին: Ըստ ավանդույթյան՝ գլխավոր աղոթքը պետք է արտասանի պատարագիչ քահանան: Այդ քահանան կոչվել է նաև ժամարար, ժամօրհնող, ավագ երեց, ժամասաց, կարգավար:

Այժմ դրանք այլ նշանակություն են ստացել. այսպես, ժամարարը պատարագիչ է նշանակում, ժամասաց կոչվում են այն Հոգևորականները (վարդապետ, արեղա), որոնք կայուն կերպով նշանակված են որևէ տեղում ժամերգություններին մասնակցելու համար, ժամօրհնող, այն Հոգևորականն է, որը, փոխարինելով երիցազույն Հոգևորականին, ժամ է օրհնում, մաղթանքներն է արտասանում:

Ավագերեցը տվյալ եկեղեցու քահանայական դասի գլուխն է՝ գլխավորը: Այսպես, թեև այս աղօթասաց քահանային տրվում է այս կամ այն անձնը, ինչպես վերը հիշեցինք, սակայն նրա բուն անունը մնում է Կարգավար:

Ահա թե ինչ է գրում Մ. արքեպ. Օրմանյանը.

«Թեև աղօթասաց քահանան որոշված է, այդ օրվա ամեն աղթքը կատարելու համար չորս քահանայի հարկ կա.

1. Կարգավար,
2. Կարգավարի հաջորդ, որ երկրորդ օրը պիտի պաշտոնավարե աչակերտի դասեն,
3. Նախորդը, որ և հաջորդ օրը պաշտոնը լրացուցած է և աչակերտի դասեն է, իսկ 4-րդը է Ավագերեցու դասեն, որ կամ իր պաշտոնը լրացուցած է, կամ պիտի վարէ երկու օր Հետո, և կկոչվի Նախահաջորդ: Արդ այս աղթքը, որ մեծերեն մին է, կպատկանի կարգավարին, «Որ զայս աղթես ասէ աւագերեցն նա է» գրված է»⁷:

Ընդունված կարգ է, եթե կանոնադուլն է երգվելու, ապա աղթքի ավարտին աղթքը ընթերցող Հոգևորականը ասում է Ալելուիա, Ալելուիա և ապա՝ կանոնադուլն, քանզի ամեն սաղմոսից առաջ ասվում է երկու ալելուիա և ապա՝ սաղմոս:

ԿԱՆՈՆ ԵՎ ԿԱՆՈՆԱԳԼՈՒՆ

Կանոն ասելով՝ այստեղ նկատի ունենք սաղմոսների վերածույր կանոնների և բաշխումն ըստ ութ ձայների:

Սաղմոսերգությունը կամ սաղմոս քաղելը աղթելու Հնագույն ձևերից է քրիստոնեության մեջ, որը փոխանցվել է երրայական սովորությունից:

Նույն Հավանաբար սաղմոսը քաղվում էր ամեն օր՝ օրվա յոթ ժամերգությունների ընթացքում, և քանի որ սաղմոսը բաժանված էր ութ մասերի, ըստ ութ ձայների պատշաճեցված, գիշերային ժամերգության ժամանակ ասվում էր երկու կանոն, իսկ մնացած վեցը քաղվում էր առավոտյան, երրորդ ժամ, վեցերորդ ժամ, իններորդ, երեկոյան և՛ խաղաղականի ժամանակ (վերջինս կոչվում էր նաև Հանգստյան): Հետագայում սաղմոսների գործածության Հնագույն այս կարգն աստիճանաբար խափանվում է և պահպանվում է միայն վանքերում:

Սաղմոսի յուրաքանչյուր կանոն այնպես է բաժանված, որ իր մեջ պարունակում է որոշակի թվով սաղմոսներ: Ամբողջ սաղմոսը բաժանվել է ութ կանոնների, որոնք կրում են ութ ձայների անունները, ինչպես նաև կոչվում են իրենց առաջին բառերով: Ըստ այդմ՝ ԴԿ. վերջ ձայնի կանոնը կոչվում է նաև «Երանեալ են», Առաջին ձայնը առաջին «Երկինք պատմեն», ԱԿ, առաջին կողմը՝ «Մի նախանձիր», ԲԶ, երկրորդ ձայնը՝ «Ողորմեա», ԲԿ, ավագ կողմը՝ «Իբրեւ», ԳԶ, երրորդ ձայնը՝ «Տէր ապաւեն», ԳԿ, վառ ձայնը՝ «Ոոստովան», ԴԶ, չորրորդ ձայնը՝ «Ի նեղութեան»:

Ահա և յուրաքանչյուր կանոնի պարունակած սաղմոսների թիվը.

Վերջին ձայն (ԴԿ) 17 սղմ. - «Ա - Ժէ» 1-17

Առաջին ձայն (ԱԶ) 18 սղմ. - «ԺԸ - ԼԵ» 18-35

Առաջին կողմն (ԱԿ) 19 սղմ. - «ԼԶ - ՄԴ» 36-54

Երկրորդ ձայն (ԲԶ) 17 սղմ. - «ՄԵ - ՂԱ» 55 - 71

Աւագ կողմ (ԲԿ) 17 սղմ. - «ՀԲ - ԶԼ» 72-88

Երրորդ ձայն (ԳԶ) 17 սղմ. - «ՁԹ - ԾԵ» 89-105

Վառ ձայն (ԳԿ) 13 սղմ. - «ՁԶ - ԾԺ» 106- 118

Չորրորդ ձայն ԴԶ 29 սղմ. - «ԾԺԹ - ԾՈՒէ» ԾԺԹ - ԾՈՒէ 119-147

Այս բոլորի ընդհանուր թիվը կազմում է 147 սաղմոս, իսկ վերջին երեք սաղմոսները կանոնի մեջ չեն մտել:

⁷ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Սիսակոտորթուն Չայաստանյայց Ա. Եկեղեցւո. Երուսաղէմ, 1977, էջ 13:

Սաղմոսի յուրաքանչյուր կանոն իր մեջ ունի ստորաբաժանումներ, ամեն մի կանոն ունի յոթ Գուրդաներ: Գուրդա կամ Գորդա ըստ «Հայկազյան բառգրքի», նշանակում է մաս, չափ, «Բաժանումն սաղմոսաց»:

Սաղմոսները բաժանվում են տների. տարբեր Գուրդաներ ունեն տարբեր քանակի տներ՝ 28, 40, 70 և ավելի տներ ունեցող Գուրդաներ կան:

Սաղմոսերգության կամ սաղմոսասացության կարգն այն է, որ կամ թիվ ասվի և կամ ձայնով՝ եղանակով: Թիվ ասելով՝ պետք է Հասկանալ թեթև եղանակավորում: Ասենք նաև, որ քառասնորդական պահոց չըջանում իրրև փոխ ասվող սաղմոսները ընթերցվում են առանց եղանակի:

ԿԱՆՈՆԱԳԼՈՒՄ

Այսպես է կոչվում յուրաքանչյուր կանոնի յոթերորդ գուրդան, և որը ըստ Հովհ. Օձնեցու, պետք է երգվի «Ձայնի»:

«Ձայնի» երգելու կարգն արդարացնելու համար Օձնեցին վկայակոչում է Սուրբ Գրքի այն ստղերը, որոնք վերաբերում են Հրեաների կողմից Երիբովը գրավելու մանրամասներին, ըստ որում՝ Հրեաները վեց անգամ լուռ, իսկ յոթերորդ անգամ բարձրաձայն աղաղակեցին Երիբովի շուրջ, և որից Հետո քաղաքի պարսպները փլվեցին:

Կանոնագլուխները կառուցվել են ըստ ութ ձայնի:

Կանոնագլուխները բաղկացած են 2 մասից, որոնց առաջին մասը բաղկացած է 6 տներից, իսկ երկրորդ մասը, որը կոչվում է փոխ և նշանակվում է Փ տառով, բաղկացած է լինում 8 կամ 10 տներից: Բացառություն են կազմում ԱԿ «Ասաց անզգամն»-ի փոխը, որն ունի վեց տուն և ԴԿ «Սիրեցից զքեզ»-ի փոխը, որն ունի 12 տուն:

Ստորև բերում ենք բուն կանոնագլուխները՝ ըստ ութ ձայնի.

ԱԶ - Դատեա տէր զայնոսիկ... փոխ Տէր, յերկինս է...

ԱԿ - «Ասաց անզգամն»... փոխ՝ «Ձի ոչ գոյր նոցա»...

ԲԶ - Ի քեզ, Տէր, յուսացայ... փոխ՝ Երկիր պագցեն նմա...

ԲԿ - Ձողորմութիւնս քո, Տէր... փոխ՝ Դարձուցեր զօգնութիւն...

ԳԶ - Ոստոտվան եղբորք, Տեառն... փոխ՝ Մատնեաց զնոսա...

ԳԿ - Արարի իրաւունս... փոխ՝ Մերձեցին խնդրուանք իմ...

ԴԶ - Օրհնեա, անձն իմ, զՏէր... փոխ՝ Գովեա Երուսաղէմ, զՏէր

ԴԿ - Սիրեցից զքեզ, Տէր... փոխ՝ Զգեցուցեր ինձ զօրութիւն...

Սրանք երգվում են Հետևյալ կերպ: Կանոնագլխի առաջին մասը երգելիս բոլոր առաջին տներում «Ալէլուիան» կրկնվում է երկու անգամ, իսկ այնուհետև յուրաքանչյուր տան վերջում մեկ անգամ, իսկ փոխի տների վերջում երգվում է երկուական «Ալէլուիա»: Երկու Ալէլուիաներով վերջանում են կանոնագլխի փառք Հօր և Այժմ և Միշտը» և ապա Հաջորդում է «Հանգստեան» շարականը միևնույն ձայնեղանակով: Կանոնագլուխների երգեցողությունը վերապահվում է սովորական կիրակի օրերին, և Տերունի օրերին, որոնց Հաջորդում է «Պաշտոն»-ի կարգը: Սրբոց և պահոց օրերին կանոնագլուխ չի երգվում, Հետևաբար չեն երգվում նաև Հանգստյան շարականները:

Այստեղ պետք է նշել նաև «Բուն Բարեկենդանի» և «Նոր կիրակիի» (կրկնազատիկ) կանոնագլուխը՝ ԴԶ «Օրհնեա անձն իմ, զՏէր»-ը, որի երգեցողությունը տարբերվում է մյուսներից:

Նախ կանոնագլուխը քաղվում է թիվ՝ ատյանում տասը տուն, իսկ փոխը «Օրհնեցից զքեզ գոհութեամբ... երգվում է ԴԿ ձայնեղանակով երեք անգամ, երրորդ անգամ ձայնը բարձրացնելով, ապա երկրորդ մասը, որը սաղմոս է նորից՝ «Օրհնեցէք զՏէր...», դարձյալ թիվ, փոխը - «Քաղցրասցին քեզ, Քրիստոս...» ԴԿ եղանակով, դարձյալ երեք անգամ, երրորդ կրկնեղանակով՝ ձայնը բարձրացնելով: Դարձյալ սաղմոս - «Գովեա Երուսաղէմ՝ զՏէր...» թիվ, իսկ փոխը «Զքեզ, Քրիստոս, գովէ եկեղեցի...», նույն ԴԿ ձայնեղանակով, որին Հաջորդում է Ն. Ծնորհալու «Այսօր անձառ» երգը, որին կցվում է «Տարածեալ ձեռք ընդ ձեռաց» նույն երգի վեց տուն՝ «Տարածեալ»-ի մեղեդին բոլորովին տարբեր է «Այսօր անձառ» երգի մեղեդուց:

Այս կանոնագլխի երգեցողության մասին տե՛ս Միմնոնյան տոնացույցի Հրահանգը:

Առանձին կանոնագլուխ ունի նաև Ավագ ուրբաթը՝ «Իշխանք Հալածեցին», և Ավագ շաբաթը՝ «Դատեա, Տէր...»: Այս կոչվում է նաև «Քաղման դատեա»⁸:

Ավագ կամ Մեծի ուրբաթու գիշեր ընթերցվող ավետարանների, ինչպես նաև երգվող սաղմոսների ու երգերի մասին ժամագիրքը ցույց է տալիս կարգով:

⁸ Իրև լրացուցիչ գիտելիք տե՛ս Մ. Արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Թխագիտութիւն», Ե., 1977, էջ 16:

Ըստ Հայկազյան բառգրքի՝ պաշտոն նշանակում է. «Բարեկրօն ծառայութիւն կամ սպասարկութիւն Աստուծոյ, աստուածապաշտութիւն, պաշտելն զԱստուած երկրպագութեամբ և պատարագօք և աղօթիւք, կրօնք կարգ, Հանդէս արարողութեանց և ամենայն սպասարկութիւն կարգեալ ի պաշտօն Աստուծոյ»:

Կանոնազխին Հետևում է «Պաշտօն»-ը Հսկման օրերին, այսինքն՝ կիրակի և պատարագի մյուս օրերին: «Պաշտօն»-ը ննջեցելոց կամ Հանգստյան կարգի մի ձև է, որը բաղկացած է լինում շարականից, սաղմոսից, Ավետարանից, երգից, փակման մաղթանքով և քարոզով: Ըստ Մ. Արք. Օրմանյանի՝ կարելի է առանձնացնել «Պաշտօն»-ի չորս տեսակ:

Ըստ Թ. Մեծոփեցու խրատի՝ նախ պետք է քաղվեն Հանգստյան շարականները, ապա՝ ապաշխարութիւյան ողորմյաները, ապա՝ մի շարական ըստ պատշաճի, վերջում երեք պատկեր տնօրինականք, այսինքն՝ Հոգեգալստյան, Աստվածածնի և Ուաչի շարականներ: Հանգստյան շարականից Հետո երգվում են ննջեցելոց սաղմոսները, որոնք ժամագրքում տրված են դարձյալ ըստ ութ ձայնի:

«Սաղմոսք ըստ ութ ձայնիցն նախքան վԱւետարանն: Ի տէրունի աւուրս եթէ ձայն ԱՁ է, վայս ասա՝ սաղմոս»:

Տէր, ո՞վ կացցէ ի խորանի քում...

ԱՁ - Տէր, մի՛ սրտմտութեամբ քով...

ԱԿ - Բարձր առնեմ զքեզ՝ Տէր...

ԲՁ - Աստուած, յանուան քում կեցո...

ԲԿ - Աստուած, ողորմեա մեզ

ԳՁ - Հաճեցար, Տէր, ընդ երկիր քո...

ԳԿ - Տէր, լուր աղօթից իմոց...

ԴՁ - Մերձեցիս ինդրուածք իմ...

ԴԿ - Տէր, լուր աղօթից իմոց ունկն գիր...

Տէրունի աւուրս եթէ ձայնն ԴԿ - Իցէ՛ զայս ասա՝ սագմոս»

Ի խորոց կարգացի առ քեզ, Տէր...

Հանգստյան շարականը և ննջեցելոց սաղմոսները երգվում են դաս առ դաս, սրանց սկսվածքները ավագերեցի դասինն է:

Այս Ավետարանը առաջինն է օրվա ժամերգությունների ընթացքում ընթերցվող ավետարաններից: Սրանք ևս դասակարգված են ըստ ութ ձայնի՝ յուրաքանչյուր երկու ձայնեղանակի Համար մեկ Ավետարան: Այսպես՝

Մատթ. ԲԿ և ԴԿ

Մարկոս ԲՁ և ԴՁ

Ղուկաս ԱԿ և ԳԿ

Յովհ. ԱՁ և ԳՁ:

Կիրակի օրերին, բացի Մեծ Պահոց և Ուաչի կիրակիներից պետք է ընթերցվեն Տաճարի ավետարաններ:

Այս ավետարաններում խոսվում են Երուսաղեմի տաճարի կործանման մասին: Քանի որ Հովհաննեսը չունի տաճարի ավետարան, ուստի կարդացվում է Նավակատեաց Հատվածը: Իսկ Տէրունի, բայց ոչ կիրակի օրերին և սրբոց տոներին (պատարագ մատուցելու դեպքում) պետք է ընթերցվեն Հանգստյան ավետարաններ՝ միշտ ըստ օրվա ձայնի:

Ստորև տրվում են այդ ավետարաններն ըստ գլուխների և Համարների.

ԱՒԵՏԱՐԱՆՔ ՏԱՃԱՐԻ

ԲԿ - ԴԿ. Եւ ելեալ արտաքս Յիսուս. Մատթ. ԻԴ 1-16:

ԲՁ - ԴՁ. Եւ յելանելն նորա ի Տաճարէն. Մարկ. ԺԳ 1-14:

ԱԿ - ԳԿ. Եւ յասել ոմանց զտաճարէն. Ղուկ. ԻԱ 5-20:

ԱՁ - ԳՁ. Եղեմ յայնժամ նաւակատիքն. Յովհ. Ժ 22-42:

ԱՒԵՏԱՐԱՆՔ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ

ԲԿ - ԴԿ. Յայնժամ թողեալ Յիսուս. Մատթ. ԺԳ 36-52:

ԲՁ - ԴՁ. Եւ ասէր, այսպէս է արքայութիւն. Մարկ. Դ 16-34:

ԱԿ - ԳԿ. Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ. Ղուկ. ԺԲ 32-48:

ԱՁ - ԳՁ. Պատասխանի ետ Յիսուս. Յովհ. Ե-9-30:

ԱՒԵՏԱՐԱՆՔ ԽԱՉԵԼՈՒԹԵԱՆ

ԲԿ - ԴԿ. Եւ Հանեալ զնա ի խաչ. Մատթ. ԻԷ 35-51:

ԲՁ - ԴՁ. Եւ ածեն զնա ի Գողգոթայ. Մարկ. ԺԵ 22-37:

ԱԿ - ԳԿ. Իբրև չոգան ի տեղին. Ղուկ. ԻԳ. 33-47:

ԱՁ - ԳՁ. Եւ նոքա առեալ տանէին զնա. Յովհ. ԺԹ 17-30:

Այս վերջին չորս ավետարաններն ընթերցվում են Ուաչի տոնե-

րին, ինչպես նաև Քառասնորդական Պահոց կիրակիներին, որոնց համար իբրև սաղմոս երգվում է «Նշանեցաւ առ մեզ լոյս...»-ը:

Առավոտյան ավետարանին հաջորդում է Ծնորհալի Հայրապետի Հորինած «Աստված Անեղի» շարքը: Սրանք չորս երգեր են, բաղկացած իննական տներից՝ յուրաքանչյուր երկու ձայնեղանակի համար, ինչպես նաև սաղմոսներն ու ավետարանները: «Աստուած Անեղ» երգը ևս Անձինք է և բաղկացած է 36 տներից: Այժմ ընդունված է երգել այս երգերի առաջին երեք տները: Սրանք ևս երգվում են՝ ըստ օրվա ձայնի: Ահա այդ երգերն ըստ ժամագրքի հաջորդականության.

ԲԿ և ԴԿ Աստուած անեղ:

ԲԶ և ԴԶ Ժողովեալքս:

ԱԿ և ԳԿ Ճանապարհ մոլորելոց:

ԱԶ և ԳԶ Ռահ գործեալ:

Այս երգերին անմիջապես, ըստ ավուր պատշաճի, հաջորդում են առաւօտվա երգերն ըստ պատշաճի ավուր.

Արարիչ և մարդասէր, Ի վերինն երուսաղէմ,

Թագաւոր փառաց,

Ի դնել բեմին,

Յորժամ հնչին,

Ահեղ խորհուրդ,

Մովսէս աստուածախօս,

Տրտմահաղորդ շարչարանօք, (Ուաչի),

Զարհուրեցան զօրք երկնային, (Ուաչի).

Ուրախացան ազգք մարդկան, (Յարութեան).

Աղաչանօք սրբոյ խաչին... (չարաթ օրերի համար)

Առաջաւորաց պահոց «Ես ասացի»

Ես ասացի ի վերանալ...

բ) Ծննդ. «Կուսածին մարդացեալ».

գ) Ածած. «Աստուածածին անարատ մայր...»

Վերջին երեք երգերը իբրև վերջավորութիւն ունեն՝ «Օգնեա և ինձ Քրիստոս այսօր, յառաջին ճանապարհին եւ ի ժիւսանգամ գալստեանն քո օգնեա ինձ»: Իսկ նախորդ բոլոր առաւօտու երգերն ունեն միևնույն վերջավորութիւնը՝

«Ողորմած Տէր, ողորմեա Հոգւոցրն մեր ննջեցելոց»:

«Պաշտօն»-ի այս առաջին ձևը փակվում է «Հոգւոցն հանգուցելոց», մաղթանքով, «Վասն հանգուցեալ, Հոգւոցն» քարոզով և «Քրիստոս Որդի Աստուծոյ» աղոթքով:

ԽԱՉԻ ՊԱՇՏՕՆ

«Պաշտօն»-ի երկրորդ տեսակն է Ուաչի պաշտօնը՝ Հատուկ Ուաչի տոներին և Մեծ Պահոց կիրակիներին: Այս վերջինիս հեղինակն ու կարգավորողը Ներսես Ծնորհալին է, որը Հորինել է «Այսօր անճառ» երգը, որը երգվում է իբրև «Պաշտօն»-ի շարական: Վերջինս նույնպես անձինքն է և բաժանված վեց երգի՝ վեցական տներից բաղկացած: Այս պաշտօնի սաղմոսն է Դ՝ «Ի կարդալ իմում...», կցորդն է «Նշանեցաւ առ մեզ լոյսը»: Իսկ ավետարանը ընթերցվում է Ուաչելութեանը: Ավետարանից հետո երգվում է Ն. Ծնորհալու «Նորոգող տիեզերաց» ծայրակապային երգը՝ կազմված Ներսեսի է «Բանս այս» ծայրակապով:

Չորս երգ չորսական տներով:

ԲԿ ԴԿ Նորոգող տիեզերաց:

ԲԶ ԴԶ Ետուն ըմպել:

ԱԿ ԳԿ Բարբառելով զէլի էլին:

ԱԶ ԳԶ Աղբերացն անապական:

Սրանք երգվում են Հատուկ ոգագոծյան եղանակով:

Այս պաշտօնի փակումը ևս նման է առաջինին՝ մաղթանք, քարոզ և աղոթք:

Ծանոթութիւն. «Այսօր անճառ» անձինքը ըստ էութեան Ծնորհալի Հայրապետը Հորինել է Ավագ ուրբաթի գիշերային ժամին ընթերցվող վեց ավետարանների համար, իսկ յոթերորդ ավետարանի սաղմոսն է՝ «Նշանեցաւ...»

Այս ավետարանը ընթերցվում է բեմից:

ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՇՏՏՕՆ

Պաշտօնի երրորդ տեսակը Հատուկ է Մեծ Պահոց չարաթ օրերին, երբ հարկ է լինում պատարագ մատուցել: Եվ որովհետև Մեծ Պահոց ընթացքում լուում է հանգստյան կարգը, հետևաբար հանգստյան շարականի փոխարեն երգվում են ապաշխարութեան ողորմյաներն ըստ օրվա ձայնի, ավելացնելով դրանց վրա երկու տնօրինական պատկեր՝ Աստվածածնի և Ուաչի: Ավետարանն ու սաղմոսը ըստ հանգստյան ձայնի, և ապա փակման մաղթանք, քարոզ և աղոթք:

Թեև Տոնացույցն այս մասին որևէ հրահանգ չի տալիս, սակայն

որոշ վայրերում սովորութիւն կա ավետարանի ընթերցումից հետո երգել մեկ տուն՝ «Ես ասացի» երգից կամ «Արարիչ և մարդասէր»-ից:

Պաշտօնի մի չորրորդ մէջ պետք է նկատել այն, երբ երկու Տերունի տոներ զուգադիպում են: Այս դեպքում տերունիներից մեկի կարգը կատարվում է պաշտօնի փոխարեն: Հնարավոր է նաև, որ սովորական կիրակի օրը զուգադիպի մեկ ուրիշ տերունի տոնի, այդ դեպքում նույնպես օրվա օրհնութիւնը պետք է երգվի հանգստյան շարականի փոխարեն: Այսպես, Ավետման տոնը (ապրիլ 7) հնարավոր է, որ պատահի Հինանց շրջանի մեջ՝ Նոր կիրակիին և կամ ավելի շուտ, այսինքն՝ Ղազարու Հարութեան տոնից մինչև Զատիկ: Ուստի երբ Ավետումը հանդիպի Ղազարու Հարութեան, Ավագ երկուշաբթի, Ավ. երեքշաբթի և Ավ. չորեքշաբթի օրերին, նշված օրերը դառնում են երկրորդական, ուստի դրանց օրհնութիւնները քաղվում են իբրև հանգստյան շարական: Իսկ եթե Ավետումը հանդիպի Ծաղկազարդին, Ավագ Հինգշաբթի, Ավ. ուրբաթ, Ավ. շաբաթ և Զատիկի օրը, ապա Ավետումն է դառնում երկրորդական, ուստի պետք է քաղել օրհնութիւնը և հարցը յուր սարդքն՝ իբրև հանգստյան շարական: Գիրք և ավետարանը Ավետման, քարոզ Ս. զԱստուածածինն և ընկալ Տէր աղոթք:

Հանգստյան շարականները կոչվում են նաև գիշերապաշտման շարականներ:

Պաշտօնները փակվում են «Հայր մեր»-ով և մի մաղթանքով, որն ըստ Մաղ. Արք. Օրմանյանի՝ նոր շարադրված մաղթանք է, որն ընդհանրացել է ավելի ուշ, քանի որ այն բացակայում է Ժամագրքի Հին տպագրութիւնների մեջ: Ահա այդ մաղթանքը՝

«Քրիստոս Աստուած մեր, անճառելի մարդասիրութեանդ շնորհիւ և բարեխօսութեամբ օրհնարանեալ անարատ ծնողիդ սրբուհւոյ Աստուածածին և միշտ կուսին, լուսաւորեալ պայծառացո զհոգիս համօրէն հաւատացելոց յուսով ի քեզ ննջեցելոց, եւ այնտեղիկ որք ընդ հովանեաւ սրբոյ տաճարիս են հանգուցեալ»:

Ծանոթութիւն. շարականային կանոնի մասին.

Շարականային կանոնի կարգը մեր եկեղեցում հաստատվել է 8-րդ դարում Բարսեղ Զոն վարդապետի կողմից, որի համար էլ մեր շարականոցը կոչվել է նաև Զոնրնտիր:

Յուրաքանչյուր շարականային կանոն բաղկացած է ութ շարականներից. ահա դրանց անվանումները՝

ա. Օրհնութիւն

բ. Հարց Գործ կամ Գործատուն

գ. Մեծացուցէ

դ. Ողորմեա (Թիւնա) (Ո.)

ե. Տէր յերկնից (Տ.)

զ. Մանկունք (Մնկ)

է. Ճաշու շարական (Ճշ. շրկ)

ը. Համբարձի (Հմբ)

Սկսվածքներ

Կանոնի բաղադրիչներն ունեն հատուկ սկսվածքներ՝

Օրհն. Օրհնեսցուք զՏէր զի փառօք է փառաւորեալ,

հրց. «Օրհնեալ եւ Տէր Աստուած հարցն մերոց,

Օրհնեալ փառաւորեալ անուն քո յաւիտեան

Գործ. «Օրհնեցէք ամենայն գործք Տեսոն զՏէր օրհնեցէք

և Բարձր արարէք զնա յաւիտեան»

Մեծ. «Մեծացուցէ անձն իմ զՏէր և ցնծացէ հոգի իմ

Աստուծով փրկչեաւ իմով».

Ողորմ. «Ողորմեա ինձ Աստուած, քաւեա զանօրենութիւնս իմ»:

Տ. յերկն «Օրհնեցէք զՏէր յերկնից օրհնեցէք զնա ի բարձանց»:

Մնկ. «Օրհնեցէք մանկունք զՏէր և Օրհնեցէք զանունն

Տեսոն»:

Ճշ. «Տէր թագաւորեաց զվայելչութիւն զգեցաւ» (Կիրակի և Տէրունական):

Գովեա երուսաղէմ զՏէր «Յարութեան և Յինանց.

Աստուածածնի և Մննդեան տոներին՝ մեծացուցէ անձն իմ...

(Սրբոց տոներին) «Սիրեցի զի լուիցէ Տէր զձայն աղօթից իմոց»:

Հմբ «Համբարձի զաչս իմ ի լերինս, ուստի եկեցցէ ինձ օգնութիւն»:

Ծանոթութիւն.

Այն հոգևոր երգերը, որոնք այս սկսվածքներով են երգվում և շարականային ութ բաղադրիչներից են, կոչվում են շարական:

Շարականային կանոնի բաղադրիչները հետևյալն են՝

Օրհնութիւն, Հարց, Մեծացուցե, ողորմեա ինձ Աստուած, Տէր յերկնից, Մանկունք (մնկ.), Ճշ. Ճաշու շարական, Համբարձի:

Օրինութիւն - Կանոնի այս միավորը համարվում է կանոնի ութ բաղադրիչներից առաջին և հիմնական երգը, օրվա խորհուրդը հիմնականում արտահայտվում է օրհնութեան միջոցով, ինչպես նաև հարցի շարականի միջոցով: «Օրհնութիւն» բառն իբրև կանոնի միավորի անուն վերցվել է մարգարեական երգերի առաջին բառից, օրինակ «Օրհնութիւն Մովսիսի»: Այսպես են սկսվում բոլոր օրհնությունները.

«Օրհնեսցուք զՏէր, զի փառք է փառաւորեալ»:

Մեր շարականացում առկա են քառասունչորս օրհնութեան շարականներ, որոնք ունեն երկու պատկեր՝ երեքական տներից բաղկացած: 15 օրհնություններ թեև ունեն երկու պատկեր, բայց տների թիվը մի քիչ ավելի շատ է:

Վեց օրհնություններ ունեն երեքական պատկեր, դրանք են՝

«Նորհուրդ մեծ և սքանչելի» - ԴԿ, Կանոն ծննդյան առաջին աւուր:

«Լոյս ի լուսոյ» - ԴԶ, Կանոն Անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Հունվար 13:

«Երանելի Ս. Առաքեալք» - ԳԶ, Կանոն Երկոտասան առաքելոց:

«Պարգևատուն Ամենեցուն» - ԲԶ, Կանոն աւագ շարաթի:

«Հրաշակերտ և զօրեղ» - ԱԶ, Կանոն Գիւտ Ուշի:

«Անեղանելի բնութիւն» - ԳԸ, Կանոն Ս. Մննդյան Ութօրէքի:

«Վերաձգօղն երկնից» Ավագ Հինգշաբթիի օրհնությունը, բաղկացած է վեց պատկերներից, 18 տուն, որի պատճառով այն չունի քաղվածք:

Կան օրհնություններ, որոնք պատկերների բաժանում չունեն, բայց ունեն շատ տներ, օրինակ՝ «Ամենասուրբ երրորդութեան», Ս. Սարգսի ԱԿ,

«Նորահրաշ պսակաւոր»՝ Վարդանանց օրհնությունը ԴԿ, ունեն տասական տներ, վերջինիս ծայրակապն է Ներսեսի երգ:

Շարականացում կան նաև օրհնություններ, որոնք ունեն կցորդ պատկեր այլ ձայնեղանակով: Այսպես՝ Տեսառնդառաջի օրհնությունը ԱԶ «Մարմնացեալք» ունի նաև մեկ այլ օրհնութեան պատկեր ԴԶ «Այսօր անսկզբնական»:

Ասենք նաև, որ Տեսառնդառաջի տոնն ունի մեկ այլ օրհնութիւն ևս «Այսօր ի Տաճարն» ԴԿ՝ իր հատուկ քաղվածքներով:

Ս. Ստեփաննոսի «Նահատակ բարի» ԳԿ օրհնությունը ունի «Առաքեալ և նախավկայ» ԴԿ կցորդ պատկերը, կամ «Ուշն կենարար» ԲԿ վեց տներից բաղկացած. օրհնությունը կցված է Ստե-

փանոս Ապարանեցուն վերագրվող «Սրբութիւն սրբոց» ԳԶ գեղեցիկ ծայրակապային. օրհնությունը բաղկացած ինը տներից, որի ծայրակապն է «Ստեփաննոս»: Վերջինս Հայտնի է նաև Ստեփանոս Մոկացի անունով:

Կցորդ շարականները, Հորինել են այլ Հեղինակներ, որը կցվել է մինչ այդ նույն տոնի համար Հորինված այս կամ այն օրհնությունը:

Երբեմն երկու տարբեր օրհնություններ միաժամանակ երգելու մասին Տոնացույցում պահանջվել են հատուկ հրահանգներ: Այսպես, օրինակ Կրկնազատկի կամ Նոր կիրակիի «Նորոգեալ կղզիք» օրհնությունը, որի Հեղինակը, ինչպես ցույց է տալիս նրա ծայրակապը, Ներսես Լամբրոնացին է, Տոնացույցը հրահանգում է «զՅաղթականն զՀետն ասա»: Այս վերջինիս Հեղինակն է Տ-րդ դարի եկեղեցական մեծ գործիչ և փիլիսոփա Ստ. Սյունեցին, որը ինչպես Հայտնի է Հորինել է Հարություն Ավագ օրհնությունները, բացի ԳԿ օրհնությունից, որն, ըստ մատենագրական վկայակոչումների, Հորինել է Ներսես Ծնորհալին (տե՛ս Գանձակեցու վկայությունը):

ԿԱՐԳ ԱՆԱԳ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆՅ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ԶՐԻՍՏՈՍԻ

Յաւուրս Յինանց և ամենայն Կիրակէից ի վերայ Ութ ձայնից, որ ըստ ձայնի Եկեղեցւոյն. յոր ձայն և իցես՝ ասա.

ԱԶ Երգեսցուք երգ նոր...

ԱԿ Երգեցէք տեառն երգ նոր...

ԲԶ Օրհնեսցուք ըզտէր...

ԲԿ Փարաւօն Հանդերձ կառօքն...

ԳԶ Օգնական ընդունելի եղել իմ տէր...

ԳԿ Երգեցէք տեառն երգ նոր...

ԴԶ Օրհնեսցուք ըզտէր և գյաղթող...

ԴԿ Յաղթական քեզ օրհնութիւն...

ԶԱՂՈՒԱՄՈՅ ՕՐՀՆՈՒԹԻՐՆ

Այսպես են կոչվում այն օրհնությունները, որոնք բացառապէս կազմված են Տեր Հերկնիցներից և Ողորմյաններից:

Քաղուածոց Օրհնութիւնները կնոււմ են չորս տեսակ.
Յարութեան
Մարտիրոսաց
Պահոց կամ Ապաշխարութեան
Հանգստեան

ա) Յարութեան քաղուածոց օրհնութիւնները բաղկացած են վեց «Տէր Յերկնիցներից», որոնց վրա ավելանում են չորս պատկեր՝ տնօրինական շարականներ, որով կազմվում է տասը պատկերներից բաղկացած մի օրհնութիւն:

Տնօրինականները պետք է լինեն Հոգեգալստյան, Հանգստյան, Աստվածածնի և Ռաչի. որով Հոգեգալստյան և Հանգստյան պատկերներ բոլոր ութ ձայների համար կան, Աստվածածնի համար կարող են վերցվել Եկեղեցու կամ Վարդավառի շարականներ:

Յարութեան քաղվածոց օրհնութիւնները երգվում են ըստ օրվա ձայնի, Ջատկին Հաջորդող շարաթվա վեց օրերին, բացի կիրակի օրվանից, որովհետև այդ կիրակին կրկնազատիկ է և ունի իր հատուկ օրհնութիւնը «Իւր սարօքն»:

Ահա այդ օրհնութիւնները.

- ԱԿ. Առաքեցար ի Հօրէ:
- ԲԶ. Ի գերեզման քո կանխեցին:
- ԲԿ. Քո յարութեանդ փառքը վայել է:
- ԳԶ. Իւղաբեր և սուրբ կանաչքն:
- ԳԿ. Յարեաւ տէրն ի գերեզմանէն:
- ԴԶ. Փառաբանակից Հօր որդի:

բ) Մարտիրոսաց քաղուածոց օրհնութիւնները կազմվել են հինգ Տեր Հերկնիցներից, և քանի որ ոչ բոլոր ձայներն ունեն անհրաժեշտ քանակի Տեր Հերկնիցներ, ուստի պակասը լրացվել է Մարտիրոսոսաց Ողորմյա կամ Ճաշու շարականներով:

Հայաստանյայց Եկեղեցին շարաթվա յուրաքանչյուր մեկ օր հատկացրել է մի հիշատակի, այսպես.

- ԲԾ - Երկուշաբթին նվիրված է Հրեշտակաց:
- ԳԾ - Երեքշաբթին՝ Մարգարէից:
- ԴԾ - Չորեքշաբթին՝ Աստուածածնին:
- ԵԾ - Հինգշաբթին՝ Առաքելոց:

Ուր- Ուրբաթը՝ Ռաչին:
 ՇԲ - Շաբաթ՝ Մարտիրոսաց և Ամենայն սրբոց:
 Կիր - Կիրակին՝ Յարութեան:
 Եվ քանի որ չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերին Մարտիրոսաց տոն չի կատարվում, դրա համար էլ մարտիրոսաց մի պատկերը փոխվում է ըստ օրվա (աւուր) և ըստ ձայնի:
 Մարգարեիցի հետ տոնվում է Յովհաննու Կարապետի տոնը:
 Ահա Մարտիրոսաց օրհնութիւններն ըստ ութ ձայնի՝ Հաջորդաբար:

Կանոն համօրէն Մարտիրոսաց.

- ԱԶ - Ժողովեալքս ի յիշատակ 13 պատկեր:
- ԱԿ - Յամենայն ժամ 13 պատկեր:
- ԲԶ - Օրհնեն զքեզ Աստուած 12 պատկեր:
- ԲԿ - Ծնորհեա մեզ Քրիստոս 13 պատկեր:
- ԳԶ - Ջարիական մահ սրբոց 13 պատկեր:
- ԳԿ - Այսօր Հրեշտակաց դասքն 13 պատկեր:
- ԴԶ - Այսօր յիշատակ սրբոցն 13 պատկեր:
- ԴԿ - Ի յիշատակըս վկայից քոց 13 պատկեր:

գ) ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԿԱՄ ԳԻՇԵՐԱԳԱՇՏՄԱՆ ԵՄՐԱԿԱՆՆԵՐ

Սրանք՝ իբրև օրհնութիւն, չեն երգվում երբեք, այլ երգվում են իբրև Հանգստեան շարականներ՝ մաս կազմելով պաշտօնին: Հանգստյան սույն օրհնութիւնները բաղկացած են հետևյալ պատկերներից.

Կանոն Համօրէն ննչեցելոց

- ԱԶ Բեզ վայել է Աստուած օրհն. 10 պատկեր:
- ԱԿ Զեռք քո արարին 10 պատկեր:
- ԲԶ Հրեշտակային ձայնի 10 պատկեր:
- ԲԿ Բեզ վայել է Աստուած 10 պատկեր:
- ԳԶ Ի ձայն մեծի զուարթնոյն 10 պատկեր:
- ԳԿ Լոյս ի լուսոյ 10 պատկեր:
- ԴԶ Քանզի զքեզ օրհնեն իշխանութ. 10 պատկեր:
- ԴԿ Հայր անսկիզբն բարեխնամ. 10 պատկեր:

դ) ՊԱՀՈՑ ԿԱՄ ԱԳԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂՈՒԱԾՈՑ

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս օրհնութիւնները կազմվել են չորսից վեց պատկեր ապաշխարութեան ողորմյաներից, որոնք վերագրվում են Մեսրոպ Մաշտոցին: Այստեղ ևս պակասող (ողորմյաների) պատկերները լրացվում են Տեր Հերկնիցներով: Վառ ձայնը ունի ընդամենը երկու հարց, ուստի այստեղ ոչ միայն ավելանում են Տեր Հերկնիցները, այլ նաև Մեծ Պահոց Դ կիրակիի Ողորմյան և Տեր Հերկնիցը:

Տնօրինականները Պահոց օրհնութիւնների մեջ դրվում են մեկական տուն, որոնց վերջին երկու տները, այսինքն՝ «Փառքը և Այժմ և Միշտը», Աստվածածանի և Ուաչի են, իսկ առաջինը՝ «Փառք հօրը», ընդհանրապես վերցվում է Մեծ Պահոց կիրակիների օրհնութիւններից: Ապաշխարութեան կամ Պահոց այս օրհնութիւններն երգվում են առանց սկսվածքի:

Ահա ապաշխարութեան օրհնութիւնները, ըստ ութ ձայնի, Համաձայն 1888 թվականի Վաղարշապատում հրատարակված շարակնոցի.

**ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՀՈՑ ԶՈՒԹՆ ԶԱՅՆԻ
ԱԳԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ՈՂՈՐՄԵԱՅՔՆ**

ԱԶ	Հայր բազումողորմ	6 պատկեր
ԱԿ	Ծով կենցաղոյս	7 պատկեր
ԲԶ	Դարձո զցասումն քո	5 պատկեր
ԲԿ	Յամենայն ժամ	8 պատկեր
ԳԶ	Զերծո զիս յորոգայթէ	7 պատկեր
ԳԿ	Բրիստոս Աստուած	7 պատկեր
ԴԶ	Համբառնամ առ քեզ տէր	8 պատկեր
ԴԿ	Բրիստոս Աստուած յոյս	7 պատկեր

		48 պատկեր

Շարականների երգեցողութիւնը:

Ուսումնասիրութիւնները ցույց են տալիս, որ Հնում յուրաքանչյուր շարականի տուն կրկնվել է մյուս դասից, բացի Հարցի շարականից, որի տները կրկնվել են երեք անգամ, իսկ գործատունը՝ երկու անգամ: Սրա լավագոյն ապացույցն է այն, որ Զայնքաղ շարակնոցի.

րակնոցները տնօրինական պատկերներից Հետո «Փառք և Այժմ և Միշտ»-ի Համար դնում են միայն մեկ տուն:

Այժմ այդ սովորութիւնը գրեթե վերացել է: Մինչև վաթսունական թվականների վերջը Ս. էջմիածնի մայրավանքում սովորութիւն էր կրկնել շարականի առաջին տունը, եթե այն ուներ կենտ տներ՝ երեք կամ հինգ, մանավանդ Մեծացուցէ, Ողորմեա, Տէր Յերկնից, Մանկունք և Համբարձի շարականների երգեցողութեան ժամանակ, բացի Ստեղծի շարականներից:

Այժմ Ս. էջմիածնում վերացել է վերոհիշյալ Հնավանդ սովորութիւնը:

ԱՅՅԱՆ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

Ատյան դուրս գալու մասին Տոնացույցն ունի Հատուկ Հրահանգ, այս նշանակում է, որ մի շարք տոներին երկու կողմի դասերը գալիս են ատյան և միասին դաս առ դաս երգում երգվելիք երգերը, ինչպես «Տէր զի բազում»-ի կամ «Փառք ի բարձունս»-ի ժամանակ:

Այժմ, երբ ատյան են դուրս գալիս, օրվա շարականները երգվում են դաս առ դաս:

Ատյան դուրս գալու սովորութիւնը պայմանավորված է նաև Հետևակ շարական երգելով:

Ըստ Սիմեոնյան տոնացույցի՝ տարվա ընթացքում ատյան պետք է դուրս գալ ութ անգամ: Ահա այդ տոները.

1. Տեառնընդառաջին
2. Ծաղկազարդին
3. Համբարձման
4. Երկրորդ Ծաղկազարդին
5. Հոգեգալստյան
6. Վարդավառին
7. Վերափոխման
8. Ուաչվերացին:

Սրանցից Հետևակ շարական ունեն Տեառնընդառաջը «Մարմնացեալդ»՝ ԱԶ, որը Տեառնընդառաջի տոնին՝ փետրվարի 14-ին, երգվում է իբրև Հետևակ շարական, իսկ նախատոնակին՝ փետրվարի 13-ին, այն երգվում է իբրև Համբարձի:

ՄԱՂԹԱՆՔ

Մաղթանք նշանակում է աղաչանք, աղերս, պաղատանք, աղոթք, միջնորդություն... Հայկազյան բառգիրքն ավելացնում է նաև Հետևյալը՝ « Ի ժամագիրս մաղթանք կոչին - աղօթք զօրաւորք ի բերանոյ աւագ երիցուն»⁹: Բացի այդ, մաղթանքը ցույց է տալիս նաև օրվա ընդհանուր խորհուրդը կամ իմաստն արտահայտող բացատրություններ: Տաթևացին վկայում է, որ մաղթանքները կոչվել են նաև «Փառեր», այսինքն փառաբանություն: Հնում մաղթանքները ժամերգության ընթացքում ասում էին բարձրաստիճան հոգևորականները՝ իրրև պատիվ, այժմ այդ պարտականությունը վերապահվում է ժամօրհնողին:

Մաղթանքներ ունեն գրեթե բոլոր ժամերգությունները, խորհուրդներն ու ծեսերը:

Մաղթանքը հաջորդում է օրհնության շարականին՝ ըստ պատշաճի աուր:

Մաղթանքները լինում են երեք տեսակ՝

1. Տերունական,
2. Սրբոց,
3. Պահո,

Մաղթանք Տերունական Տօնից

Փառք Հրաչափառ Մննդեան քո, Տէր. զօրհնեալ եւ զփառաւորեալ, զհրաչալի եւ զյաղթող զՄնունդդ քո սուրբ օրհնեմք եւ փառաւորեմք...

Եւ իբրեւ երկրորդ մաս ունի Հետևյալը՝ «Մարդասէր Տէր, վասն սրբուհւոյ անարատի մօր քո եւ կուսի, եւ վասն խաչի քո պատուականի՝ ընկալ զաղաչանս մեր եւ կեցո զմեզ»:

Այստեղ մաղթանքի առաջին մասում հիշվում է օրվա պատշաճը՝ Տարույթեան, Քառասնօրեայ գալստեան ի Տաճարն, Մաղկազարդին՝ «Գալստեան յերուսաղէմ»: Աւագ Երկուշաբթի, Աւ. Երեքշաբթի, Աւ. Չորեքշաբթի եւ Աւ. Հինգշաբթիի Համար՝ «Գալստեան ի չարչարանս», Վերափոխման տոնին՝ «Գալստեան ի փոխումն մօր քո եւ կուսի»: Տերունական տոների Համար տես ժամագրքի Որատը:

⁹ Բառգիրք Հայկագեան, Բ հատոր, 1856, Վեներիկ, էջ 199:

Պ. Ավետիսյան, «Բացատրութիւն շարականց», Վեներիկ, 1814:

Մ. Օրմանյան, Ազգապատմ. Հատոր Ա, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, էջ 563, 2004 թ.:

Լատին եկեղեցին Աստվածածնի տոներին մաղթանքն ուղղում է տիրամորը, այսպես՝ «Փառք Հրաչափառ մօր քո»: Հայ եկեղեցու Համար այս ձևն ընդունելի լինել չի կարող, քանի որ Աստվածածնի տոները տերունի են լուկ այն պատճառով, որ տոնվում են «Ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ»:

Մաղթանք ի Տօնս Սրբոց

«Բարեխօսութեամբ սրբուհւոյ Աստուածածնին, և Յովհաննու Մկրտչին, սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային, և սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորիչին: Յիշատակաւ եւ աղօթիւք սրբոց (այս անուն), որոց այսօր է յիշատակ: Եւ վասն խաչի քո պատուականի, Տէր, ընկալ զաղաչանս մեր, և կեցո զմեզ»:

Առաջին մասում, ինչպես տեսանք, պետք է հիշել օրվա սրբին կամ սրբերին, սակայն նախ միշտ հիշվում են սուրբ Աստվածածինը, Յովհաննու Կարապետը, Ստեփաննոս Նախավկան և Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը:

Առաջին երեքի անունների հիշատակությունը բացատրվում է նրանով, որ Ս. Էջմիածնի, Գլակա և Բազրեանդի մայր տաճարների ավագ սեղանները նվիրված են Ս. Աստվածածնին, աջակողմյան մատուռը կամ խորանը՝ Ս. Ստեփանոսին, իսկ ձախակողմյանը՝ Յովհ. Կարապետին: Այս մասին տես Մ. Օրմանյան «Միսագիտություն», Երուսաղեմ 1977, էջ 28:

Ըստ Հնավանդ սովորության՝ նախքան օրվա սրբոց հիշատակությունը, պետք է հիշել նախ այն սրբերին, որոնց տաճարում պաշտոն է մատուցվում և որոնց միջոցով փառավորվում է Աստուծու անունը: Իսկ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան հիշատակությունը Հավանաբար ավելի ուշ պետք է ավելացված լինի:

Մաղթանք Պահոց

Պահոց մաղթանքներն ութն են՝ ըստ ութ ձայնի և կամ ըստ սաղծոսաց 8 կանոնների: Յուրաքանչյուր Պահոց մաղթանքի առաջին մասը կազմված է Համառոտ մաղթողական բացատրություններից, ինչպես՝ օրինակ.

Քրիստոս է իմ Աստուած...

Բարձրացաւ եղջիւր իմ յԱստուած Փրկիչ իմ:

Նաղաղութեանց տուող Քրիստոս:

Տուք փառս Աստուծոյ:

Իսկ յուրաքանչյուր սաղմոսի երկրորդ մասը նույն «Մարդասէր Տէրն» է, որն արդեն վերը հիշեցինք:

Ենթադրվում է, որ մաղթանքների գործածությունը Հնում եղել է ամենօրյա, և որոնք մաս են կազմել սաղմոսասացության՝ որպես կանոնի փակման ձև:

Այս մաղթանքներն ամենայն Հավանականությամբ պետք է Հորինված լինեն Սահակ Պարթևի կողմից, որին Օձնեցին վերագրում է նաև կանոնի աղոթքներն ու քարոզները:

Ահա Պահոց մաղթանքները՝ ըստ ութ ձայնի և ըստ սաղմոսի կանոնի անվան:

Մաղթանք Պահոց

ԴԿ Երանեալին.

Քրիստոս է իմ Աստուած, եւ փառաւոր առնեմ զսա: Աստուած, Հօր իմոյ, և բարձր արարից զնա: Մարդասէր Տէր, վասն սրբուհւոյ անարատի մօր քոյ և կուսի և վասն խաչի քո պատուականի ընկալ զաղաչանս մեր, և կեցո զմեզ:

ԱՁ Երկինք պատմեն-ին

Տուք փառս Աստուծոյ, տուք օրհնութիւն մարդասերին թաղաւորին յաւիտենից, որ փրկէ զժողայս իւր և կեցուցանէ: Մարդասեր Տէր:

ԱԿ Մի նախանձիր-ին

Դու ես Տէր, մեր, դու ես Քրիստոս փրկիչ մեր, զքեզ օրհնեն ան ձինք մեր: Մարդասէր Տէր...

ԲԶ. Բարձրացաւ եղջիւր իմ յԱստուած փրկիչ իմ, հաստատեցաւ սիրտ իմ ի Տէր տէրամբ հաւատով մարդասէր տէր վասն...

ԲԿ. Նաղաղութեանց տուող Քրիստոս, գլխազաղութիւն և գերկնային ողորմութիւն քո պարգևեալ յարարածս քո...

Մարդասէր Տէր...:

ԳԶ. Յոյս կենդանութեան, յոյս և ապաւէն փրկութեան, Տէր Յիսուս փրկիչ, փրկեա և փարատեցո զցաւս անձին իմոյ...

ԳԿ. Եկեացեն աղօթք մեր ի տաճար սուրբ քո, խոնարհեացի ունկն քո ի խնդրուածս մեր...

ԴԶ. Ի նեղութեան-ին

Լուր մեզ, Տէր, լուր մեզ, աստուածային ողորմութեամբ եւ գթութեամբ քով ինայեալ յարարածս քո: Մարդասէր Տէր...

Քարոզ - աղօթք

Գիշերային ժամերգության կարևոր մասը Հանդիսացող այս քարոզներն ու աղոթքները չորսն են՝ Հորինված ըստ ութ ձայնի, յուրաքանչյուր երկու ձայնեղանակի Համար մեկ քարոզ և մեկ աղօթք իր «Հանգիստ»-ով: Յուրաքանչյուր քարոզ կազմված է հինգ տներից՝ մինչև «Վասն Հոգւոցն» տունը:

Գեղեցիկ են քարոզների լեզուն, բովանդակությունը, որոնք ունեն Հինգերորդ դարի մեր դասական լեզվի բոլոր հատկանիշները՝ Հարուստ բառապաշար, պատկերների առատություն, լեզվի բացառիկ մատչելիություն և քնարականություն: Այս ամենը հիմք են տալիս ենթադրելու, որ այս քարոզներն ու աղոթքները Հորինվել են մեր դարրության մեծ երախտավորների և նրանց շնչի տակ սնված ու դաստիարակված երանելի վարդապետների կողմից:

Հ. Օձնեցին ևս իր ԻԾ (25) կանոնի մեջ սուրբ Սահակին է վերագրում վերոհիշյալ քարոզներն ու աղոթքները: Օձնեցին վկայակոչում է նաև աղոթքներ, որոնք փոքր-ինչ տարբերվում են մեր խնդրո առարկա աղոթքներից: Այսպես, ԲԿ և ԴԿ Համար «Հանգիստը», «Ծնորհալու բարեաց», իսկ ԱԿ և ԳԿ Համար մեջ է բերում «Անկեալք եմք առաջի», ԲԶ և ԴԶ Համար «Օրհնեալ ես Տէր Աստուած», Հանգիստ «Քեզ յանձն առնեմք»: Սրանցից «Տէր Աստուած մշտնջենաւոր»-ը կարելի է նույնացնել Արևագալի «Աստուած մշտնջենաւոր» աղոթքի հետ, իսկ «Անկեալք եմք»-ը՝ «Ճաշու իններորդ ժամի «Անկեալ առաջի քո» աղոթքի հետ: Առաջինը, Աստուած մշտնջենաւոր» Ն. Ծնորհալունն է, իսկ երկրորդը՝ Հովհան Մանդակունի Հայրապետինը:

Օձնեցու մեջբերած այս աղոթքներից վերջին երկուսն են, որ

ամբողջովին առկա են Օձնեցու ԻԵ (25) կանոնի մեջ: Ու Անձևացին նույնպես Հիշում է նման մի աղոթք, ստորև մեջ ենք բերումն այն իր «Հանգիստ»-ով:

«Վանխեալք ի ժամ գիշերիս՝ աղաչեմք զամբողջասիրութիւն քո, որ բացեր զբերանս մեր ի փառաբանութիւն ամենասուրբ անուանդ քո: Եւ մեք այսուհետև սրբեսցուք զանձինս մեր ի խղճէ և ի շար գործոց, Համարարձուք ի գիշերի զձեռս մեր առանց բարկութեան և երկմտութեան, Հաւատով խնդրեսցուք զթողութիւն մեղաց մերոց, խոստովանելով զգաղտնիս սրտից մերոյ ծածկագիրիդ Աստուծոյ: Մտցեն աղաչանք մեր առաջի մեծի տէրութեանդ քո: Բացցին դրունք մարդասիրութեան քո ի վերայ ժողովրդեան քո: Զի դու ես բարեբար և բազումողորմ Աստուած: Եւ քեզ վայել է փառք իշխանութիւն և պատիւ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից Ամէն»:

ՀԱՆԳԻՍՏ

«Օրհնեալ ես Ամենակալ Աստուած, և Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ զարթուցեր զմեզ ի ծանրութենէ քնոյ, և ետուր երգել զերգս Հոգևորս, քեզ ի գովութիւն և ի փառաբանութիւն, մեզ ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց: Արդ աղաչեմ զբարեբարութիւնդ քո որ զայսքան բարիս շնորհես, զմնացուած գիշերիս շնորհես խաղաղութեամբ անցուցանել, և Հասանել ի պաշտօն առաւօտուն, յերկրպագութիւն և ի փառաբանութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանդ, որում վայել է փառք իշխանութիւն և պատիւ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

Հետաքրքիր է իմանալ նաև, որ Անձևացին չի Հիշում այս աղոթքները, որ Օձնեցին մեջ է բերում: Ասենք նաև, որ Անձևացու Հիշյալ աղոթքը ընդհանուր շատ նմանութիւններ ունի գիշերապաշտման աղոթքների հետ, որոնք ցույց է տալիս Օձնեցին: Այս աղոթքի առաջին մասը շատ նման է Մանդակունուն վերագրվող «Զարթուցեալքս» նշանավոր քարոզին:

ԱՀա և Օձնեցու ԻԵ (25) կանոնում մեջբերած աղոթքը իր Հանգիստ-ով:

«Օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր, որ և զմեզ զմեղաւորս արժանի արարեր, փառաւորել զքեզ, ընկալ, բարեբար և մարդասէր Տէր, զամենեցուն մեր աղաչանս, զխնդրուածս, զխոստովանու-

թիւնս, զգոհացողութիւնս, շնորհես ամենեցուն մեզ զքո առատ ողորմութիւնդ և գթութիւնդ: Մի թողուր, Տէր զժողովուրդս քո, և մի մատներ իսպառ վասն անուան քո. մի ըստ մեղս մեր առնել մեզ, և մի ըստ անօրէնութեան մերում Հատուցաներ մեզ, այլ արա առ մեզ զողորմութիւն քո ի Հազարս և ի բիւրս:

Զերծս զմեզ յամենայն մեղաց, յանուն միածնիդ քո Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Հանգիստ

«Բեզ յանձն առնեմք զանձինս մեր, Աստուած ամենակալ, Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալ ես, և զխոնարհս տեսանես յերկինս և յերկրի: Նայեաց, Տէր, յաղօթս մեր և ի պաղատանս, մի ցրեր զուխտ քո, և մի մերժեր զմեզ ի ժառանգութենէ քումմէ, այլ ըստ առատ քում բարեբարութեանդ արժանաւորիս արա զմեզ զճառայս քո անճառ լուսոյդ երկնից արքայութեանդ Յիսուսի Քրիստոսի. Տերամք մերով, ընդ որում քեզ չօր և Սուրբ Հոգւոյդ վայել է փառք իշխանութիւն և պատիւ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

Այժմ, երբ տեսանք մեր ժամագրքերից դուրս մնացած այս աղոթքները, որոնք իրենց լեզվական սահունութեամբ և շարադրանքով որոշակիորեն տարբերվում են մեր ժամագրքի աղոթքներից, այսինքն՝ ժամագրքում արտացոլվածներից, զիջում են իրենց արվեստով: Սակայն պետք է կարծել, որ դրանք երբևէ օգտագործվել են իրրև գիշերային ժամերգութեան աղոթքներ մեր եկեղեցուձ, միգուցե և Հինգերորդ դարում թարգմանվել են ասորերենից և կամ հունարենից:

Մեր ասածը Հաստատվում է նրանով, որ Օձնեցին և Անձևացին իրենց մեկնութիւններում մեջ են բերում այդ աղոթքները՝ առանց որևէ Հավելյալ բացատրութիւն տալու: Անձևացին Հիշում է նաև, որ այդ աղոթքների երկրորդ մասին նախորդող «Ուղաղութիւն ամենեցուն»-ը աղոթասացին է և ոչ թե նախկուպոսինը:

ԱՀա և կանոնի քարոզներն ու աղոթքները՝ ըստ Հայաստանյայց Եկեղեցու ժամագրքի և Ոտարով Անձևացու «Մեկնութիւն»-ը:

Քարոզ - ԲԿ ԴԿ Վասն ի վերուստ...

Աղօթք - Տէր տուրնջեան...

Հանգիստ - Ջրեզ' որ յամենայնի գթած...

Քարոզ - Աջ Գջ Վասն ի գիշերի և ի տուրնջեան...

Աղօթք - Ի գիշերի և ի տուրնջեան...

Հանգիստ - Հովի քաջ, Հովի բարի...

Քարոզ - Ակ Գկ Վասն ուղղելոյ, զգնացս մեր...

Աղօթք - Տէր երկնի և երկրի...

Հանգիստ - Քուս ամենազօր և յաղթող...

Քարոզ - Բջ Դջ Վասն գտանելոյ մեզ...

Աղօթք - Գոհանամք զքէն...

Հանգիստ - Կենդանարար զօրութիւն...

Այս քարոզները կիրակի օրերին երգվում են խմբով՝ Հատուկ եղանակավորումով, իսկ մեծ պահոց կիրակիներին ասվում են սարկավազի կողմից թիվ, իսկ լի օրերին պարզ և սահուն եղանակով՝ փոխի նման: Թիվ ասվելու դեպքում կեցող Տէր, շնորհեա տէր նույնպես ասվում է թիվ ժամօրհնողի կողմից:

ԱԼԷԼՈՒՔ ԵՎ «ԹԱԳԱՒՈՐՔ»

Այս երկու երգերն էլ պետք է, որ ունենան բավականին Հին գործածություն: Երկուսն էլ Հաջորդում են գիշերային աղոթքին անմիջապես:

«Թագաւոր յաւիտեան» -ը բաղկացած է երեք մասերից.

Ա. Թագաւոր,

Բ. Մաղմոս,

Գ. Փոխ,

ենթադրվում է, որ Թագավորն ու Փոխը շարադրվել են եկեղեցական Հայրերի կողմից: Թագաւոր անունը վերցվել է իր վերնագրից «Թագաւոր յաւիտեան»-ից, որը կոչական է՝ ուղղված երկնավոր Թագաւորին: «Թագաւոր յաւիտեան»-ներն ըստ ժամագրքի երկուսն են՝ Ապաշխարութեան և Մարտիրոսաց:

ԹԱԳԱՒՈՐՔ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ

Սրանք Հորինվել են շարաթվա Հինգ օրերի Համար, քանի որ շարաթ և կիրակի օրերին տոներ են լինում, ուստի Պահոց չեն կարող լինել այդ օրերը: Պահոց «Թագաւոր յաւիտեան»-ները բաղկացած են իննական տներից, այսպես՝ երեք տուն Թագաւոր Թ., երեք տուն սաղմոս Սղ. երեք տուն փոխ Փ.: Բացառութիւն է կազմում ուրբաթ օրվա «Թագաւոր յաւիտեան»-ը, որն ունի նաև մեկ փոխ ավելի՝ իբրև ննջեցելոց: Եվ քանի որ Մեծ Պահոց օրերին ննջեցելոց կարգ չի կատարվում, ուստի Մեծ Պահոց վեց ուրբաթներին երգվում է «Որ լուսատու ես տիեզերաց»-ը: «Թագաւոր յաւիտեան»-ների մեջ ավելի Հները Համարվում են Ապաշխարութեան «Թագաւորները», քանի որ Հնում եկեղեցում նախ Ապաշխարութեան և Հանգստյան կարգերն էին կատարվում: Սրանց Հնութեան մասին վկայում են նաև նրանց լեզվի և ոճի վսեմութիւնը: Պետք է ավելացնել նաև, որ սրանք իրենց բառապաշարով և Հորինվածքով շատ նման են Մաշտոցին վերագրվող «Ապաշխարութեան ողորմյա» շարականներին: Պահոց «Թագաւոր»-ներն աչքի են ընկնում անկեղծ զղջումի, անձնական մեղքի գիտակցումով: Սրանք միաժամանակ Հոգեցունց աղոթքներ են ու պաղատանքներ:

Գր. Տաթևացին Ապաշխարութեան «Թագաւոր յաւիտեան»-ները վերագրում է Մեսրոպ Մաշտոցին: Առանձնապես զեղեցիկ և Հոգեհույզ է Հինգշաբթի օրվանը.

«Ապաշխարութեան արտասուս աւազան լինի, եւ լուանայ զբազմութիւն մեղաց. սովաւ շնորհեա՛ յառաջ քան զվախճան զբաւութիւն և զմեծ քո զողորմութիւն»:

Սղ. «Մարաի է անձն իմ առ քեզ, Աստուած Հօր եւ կենդանի. ե՛րբ եկից երևեցայց երեսացդ Աստուծոյ: Եղեն ինձ արտասուք իմ կերակուր ի տուէ և ի գիշերի. և այն զի ասէին ցիս զօրհանապազ. թէ ու՛ր է Աստուած քո. սովաւ շնորհեա՛ յառաջ քան...»:

Թ. «Ձիս որ ի նաւի՛ աշխարհի ալեկոծեն մեղք իմ, նաւահանգիստ ապաշխարութեան շնորհեա ինձ բազումողորմ և կեցո՛ր»:

Թ. «Դու ես Քրիստոս, աղբիւր կենաց, բղիսումն ողորմութեան շնորհեա՛, փրկիչ, անձանց մերոց զթողութիւն մեղաց մերոց»:

Այս երգերն ունեն նաև ինքնատիպ և Հոգեպարար Հարուստ

մեղեդիներ, որոնք ավանդաբար մեզ են հասել դարերի Հոլովոյ-
թով:

Ավելացնենք նաև, որ «Պահոց Քաղաւոր յաւիտեանների», ինչ-
պես նաև մեր եկեղեցում երգվող սաղմոսների մեղեդիներն ազատ
են մեր ութ ձայնեղանակային համակարգի շրջագծից: Սակայն
նրանք ունեն մարդկային հոգու խորին ծալքերը թափանցելու և
ներազդելու մի անբացատրելի խորհուրդ: Ըստ մեծն Կոմիտասի՝ չի
բացավում, որ մեր սաղմոսասացութեան մեջ պահպանված լինեն
նաև մասամբ հրեական սաղմոսների հնագույն մեղեդիներից որոշ
տարրեր:

Ահա Պահոց «Քաղաւոր յաւիտեան»-ներն ըստ շարաթվա հինգ
օրերի.

Երկուշաբթի

Լո՛ւր մեզ Աստուած փրկիչ մեր...

Երեքշաբթի

Երկայնամիտ ես, Տէր, առ ամենսեան...

Չորեքշաբթի

Տէր իմ, բազում են անօրէնութիւնք, անձին իմոյ...

Հինգշաբթի

Ապաշխարութեան արտասուս օւազան լինի...

Ուրբաթ

Ի տաճարի սրբութեան քում...

ԹԱԳԱՒՈՐՔ ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՅ

Սրբոց կամ Մարտիրոսաց «Քաղաւոր յաւիտեան»-ները թվով
ուրբն են՝ ըստ ութ ձայնի, և բաղկացած են երեք տներից, այն է՝
Քաղաւոր Թ, Սաղմոս Սղ. Ս և Փոխ Փ.

Առաջին տան մեջ կատարվում է օրվա սրբի հիշատակությունը
և ապա հայցվում նրա կամ նրանց բարեխոսությունը մասն և բա-
ժին, ողորմություն և թողութուն «յանցանաց մերոց», «հալածել

զխաւարն և լուսաւորել զանձինս մեր»:

Երկրորդ տունը սաղմոս է, որն ընտրվել է ըստ պատշաճի, որին
նորից կցվում է առաջին տան վերջին՝ «բարեխոսութեամբ
սրբոց»... Հատվածը:

Երրորդ տան փոխի մեջ խոսվում է նրանց կրած տան-
ջանքների, նահատակության մասին և ապա հայցվում նրանց բա-
րեխոսությունը մեզ՝ իրենց հիշատակը տոնախմբողներին համար:

ԱԶ - Քաղաւոր յաւիտեան սրբոց

«Բարեխոսութեամբ սրբոց (այս անուն), աղաչեմք զքեզ.
թողութիւն շնորհեա՛ յանցանաց մերոց, բարերար Քրիստոս»:

Սղ. Մերձ է Տէր առ այնոսիկ որք մաշեալ են սրտիւք, և զխո-
նարհս հոգւով կեցուցանէ:

Բազում նեղութիւնք են արդարոց, յամենայն փրկէ տէր եւ
պահէ զամենայն ոսկերս նոցա և մի ի նոցանէ ոչ կորիցէ, թողու-
թիւն շնորհեա՛ յանցանաց...

Փ. Որ յաղթող զօրութեամբ ի հանդէս ճգնաւորական՝ անարատ
պահեցէ զխոստովանող վկայս քո, Քրիստոս Աստուած, տո՛ւր մեզ
զօգնութիւն ի նեղութեան մերում, բարեխոսութեամբ սրբոց մար-
տիրոսաց, և կեցո:

ԱԿ - Չողորմութիւն քո, Տէր...

ՍՂ - Փրկութիւն արդարոց...

Փ - Որք զտանջանս և զմահ...

ԲԶ . - Բարեխոսութեամբ... պարգևեա մեզ...

ՍՂ. - Սքանչելի է Աստուած...

Փ. - Մարտիրոսք երանեալք...

ԲԿ . - Դու ես, Քրիստոս, ազբիւր կենաց...

ՍՂ. - Աստուած փառաւորեալ է...

Փ. - Որ շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն...

ԳԶ, ԳԿ - Զճգնութիւն սրբոց...

ՍՂ, ԳԶ - Լոյս ծագեաց արդարոց...

ՍՂ, ԳԿ - Պատուական է առաջի Տեսուն...

Փ - Հանդիսացեալք ի մարտոս...

ԴԶ - Որք ի խորանս սրբութեան եմք...

ՍՂ - Մերձ է Տէր...

Առաքելոց՝ Մարգարէից

ՍՂ - Ոչ են բանք և ոչ են խօսք...

⊙ - ՆաՀատակք եւ վկայք...

ԴԿ - Ջերեքարեան տէրութիւնդ քո...

ՍՂ - Ուրախ լիցին ամենեքեան...

⊙ - Տօն է այսօր եկեղեցի սուրբ...

ԱՅՍՐ ԴԱՍՔ (Սրբոյն Ստեփաննոսի)

Այսօր դասք՝ իբրև «Բազաւոր յաւիտեան», Հորինվել է Հատուկ սուրբ Ստեփաննոսի տոնի Համար, բայց Հետագայում, այն ավելի ծավալվելով, սկսել է երգվել նաև այլ տոներին:

Տոնացույցը այս մասին առանձին հրահանգ ունի, որը վերաբերում է Ավագ տոներին, այն է՝

1. Սրբոյն Դաւթի մարգարէին և Յակովբայ Տեառնեղբայր առաքելոյն:
2. Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկայի և առաջին մարտիրոսին:
3. Սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի:
4. Սրբոցն Որդոցն Որոտման՝ Յակովբայ առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին (այս չորից տօնիցս եւս, Բազաւոր յաւիտեան՝ Այս կարգադրութեան ասա): Այս կարգադրութեան Հեղինակը մեր կարծիքով Սիմէոն Երևանցի Հայրապետն է:

Տոնացույցը հրահանգում է «Այսօր դասք» երգել նաև Լուսավորչի զույգ տոներին, ինչպես նաև մեր առաջին լուսավորիչների՝ Ս. Թադէոսի և Ս. Բարդուղիմէոսի տոներին: Դժվար է ասել, թե ե՞րբ է սկսվել «Այսօր դասք» երգել վարդանանց և այլ տոներին: Այն, որ «Այսօր դասք»-ը նախապես Հորինվել է Սուրբ Ստեփաննոսի տոնի Համար, վկայում է ինքը՝ երգի կառուցվածքը, որի բոլոր տներում Հին և նոր ժամագրքերում գերանունն արտահայտված է եզակի թվով՝ «Քանզի գոչէ եկեղեցի քո Բրիստոս գյաղթանակ մարտ Հեղման արեան սորա...», կամ՝ «Բազում Համարձակութիւն

է սորա...», «Քանզի յօժարութեամբ մատնեաց զանձն իւր...», «Քանզի արհամարհելով անարգեաց զանցաւոր զկեանս աշխարհիս... և այլն:

«Այսօր դասք»-ը բաղկացած է ութ տներից, որոնք բոլորն էլ Հիմնականում երգվում են Հանդիսավոր, ծանր եղանակով:

«Այսօր դասք»-ի կատարման կարգը՝ ըստ Մ. Օրմանյանի (էջ 32-33), երբ Ավագ դասն սկսում է երգը՝ «Բազաւոր յաւիտեան»-ը, ժամարարն ավետարանով և սաղավարտով, սպիտակ չուրջատով, սարկավազի և զույգ մոմակալների ուղեկցութեամբ դուրս է գալիս ավանդատնից և բարձրւնում է բեմ ու կանգնում է բեմի աջ կողմում՝ դեմքը դեպի ժողովուրդը: Երբ երգվում է երգի երկրորդ տունը՝ «Բազում Համարձակութիւն»-ը, սարկավազը մոմակալների Հետ իջնում է աջակողմյան աստիճաններով և գալիս դեպի ատյան, որտեղ բուրվառը փոխանցում է եպիսկոպոսին կամ ավագերեցին. վերջինս օրհնում է խունկը և ապա խնկարկում Ավագ խորանին և ապա նորից մտնում է դաս և գալիս ատյան, խնկարկում է քահանայից, դպրոց դասին և ժողովրդին: Իսկ երբ դպիրներն սկսում են երգել վերջին տունը և «յորժամը», Հնչում են քչոցները: Եպիսկոպոսը այդ պահին բուրվառը Հանձնում է սարկավազին և Համբուրելով խաչը՝ կանգնում է իր տեղում: Սարկավազը բարձրանում է բեմ և այսօր Դասքի վերջին տունը երգելուց Հետո թափորապետ եպիսկոպոսը կամ ավագ երեցը բարձրաձայն ասում է «Այսօր դասք Հրեշտակաց»-ի առաջին տունը, որից Հետո լսվում է սարկավազի բարձրաձայն քարոզը՝ Զուարճացեալքս մաժաւ ուրախութեամբ... քարոզի ավարտին սարկավազը, զույգ մոմակալները և ժամարարը ավետարանով իջնում են և գնում դեպի ավանդատուն, Հանգնում են ջահերը: Իսկ եթե քահանան միայնակ է, նույն թափորով բարձրանում կանգնում է սեղանի աջ կողմում՝ ավետարանը ձեռքին, և երբ երգվում է «Բազում Համարձակութիւն»-ը, ավետարանը դնում է սեղանին, խնկարկում, ապա վերաբերում է ավետարանը, մնացածը՝ վերը գրված կարգով:

«Այսօր դասք»-ի այսօրինակ կատարման կարգի մասին որևէ Հին ավանդութիւն մեզ չի Հասել, բայց թափորի ձև ստացած այս Հանդիսավոր արարողութիւնը գեղեցիկ է իր ամբողջութեան մեջ:

Այստեղ առանձնապես պետք է ընդգծել այս սքանչելի երգի մեղեդային Հարուստ կառուցվածքի մասին, որը մեզ է Հասել Վաղարշապատում երջանկահիշատակ Գևորգ Դ կաթողիկոսի ջանքերով՝ ձայնագրված ժամագրքի միջոցով:

ԵՐԿԻՆՔ - ԵՐԿԻՐ

Այս կատարվում է միայն Հրեչտակապետաց տոնին և բաղկացած է Ալէլուիայից և «Թագաւոր յաւիտեան»-ից: Սրա Ալէլուիան, որ առաջին մասն է «Ո՛ր արար զՀրեչտակս իւր յողիս...», իսկ փոխն է՝ «Օրհնեցէք զՏէր յերկնից» (Տէր յերկնիցի փոխն է): «Փառք եւ երկրպագութիւն» այժմ և միշտ», և ապա՝ երեք Ալէլուիա, որին կցվում է «Դասք Հրեչտակաց օրհնեն զքեզ, Քրիստոս, ալէլուիա, մարդկան ազգ սաղմոսեն քեզ, ալէլուիա, ալէլուիա»:

Տոնացուցը Հրահանգում է իր կցորդ սրան «Թագաւոր յաւիտեան», «Երկինք և երկիր»-ը.

Սղ. Երկինք երկնից, ջուրք որ ի վերայ...

Փոխ. Երկինք և երկիր հանապազ զքեզ գովեն...

Այսպիսով, ինչպես տեսանք, Հրեչտակապետաց Թագաւորը յաւիտեանը կրկնութիւնն է Պահոց Երկուշաբթի օրվա Թագաւորքի վերջին երեք տներին: Հին և նոր տոնացուցների ու ժամագրքերի մեջ նկատվել է մի տարբերութիւն, այսպես հները՝ «Երկինք երկնից» և «Ձի նա ասաց» սաղմոսների փոխարեն դնում են «Օրհնեցէք զՏէր յերկնս» և «Օրհնեցէք զնա ամենայն Հրեչտակք» սաղմոսի տները:

Այժմ, ըստ Սիմեոնյան կարգադրութեան, այս վերջինները դարձել են երկրորդ՝ Ալէլուք, իսկ «Դասք Հրեչտակացն», որ հների մեջ երկրորդ Ալէլուք է, այժմ դարձել է կցորդ՝ «Փառք և երկրպագութիւն»-ի համար:

Ալէլուք գիշերային Տէրունական տօնից կարգաւ

ըստ պատշաճի աւուրց եւ ըստ ուր ձայնից

Ալելուիաներն ըստ ութ ձայնի վեց խումբ են,

իսկ ըստ պատշաճի աւուրց՝ 13:

Ըստ 8 ձայնի 6 ալելուիաներն են.

1. Մենդեան և Աստուածածնի,
2. Յարութեան, Յինանց և Յարութեան կիրակիների համար,
3. Համբարձման,
4. Հոգեգալստեան,
5. Ռաչի,

6. Եկեղեցւոյ:

Ռաչի ալելուքները երգվում են նաև Համաձայն Սիմեոնյան տոնացուցի Հրահանգի՝ Մեծ Պահոց կիրակի օրերին:

Ըստ պատշաճի աւուրց տասներեք ալելուիաներն են.

1. Ալէլուք ճրագալուցի Մենդեան,
2. Ալելուք Տեառնընդառաջի,
3. Յարութեան Ղազարու,
4. Մաղկազարդին,
5. Ալելուք Աւագ Երկուշաբթի,
6. Աւագ Երեքշաբթի,
7. Աւագ Չորեքշաբթի,
8. Աւագ Հինգշաբթի,
9. Աւագ Ուրբաթ,
10. Աւագ Շաբաթ,
11. Վարդավառ,
12. Բ օր Վարդավառի,
13. Գ օր Վարդավառի:

Փրկչի Այլակերպութեան տոնը մեր եկեղեցին տոնախմբում է երեք օր՝ կիրակի, երկուշաբթի և երեքշաբթի: Այս երեք օրերն անեն իրենց Հատուկ շարականային կանոնները:

Ալելուիաների երգեցողութեան կարգը Հետևյալն է. երեք անգամ կրկնվելով՝ երգվում է երկու տուն սաղմոս, երկրորդ անգամ մյուս դասի երեք ալելուիաներից Հետո երգվում է երկու տուն սաղմոս ևս, ապա՝ փառք և երկրպագութիւն, և երգն ավարտվում է դարձյալ երեք ալելուիաներով:

Ժամագիրքը Հրահանգում է նաև, «Ձկնի ամենայն Տէրունական տօնից յորժամ, ձայնն Աջ լինի գԴասք-ն ասա»:

Սա նշանակում է, որ երբ Տերունի տոներին օրվա ձայնը Աջ լինի, իբրև կցորդ պետք է երգվի «Դասք Հրեչտակաց»-ը, որի երգեցողութեան կարգի մասին ասված է Հրեչտակապետաց Ալելուքի առթիվ:

Ալելուիաների սաղմոսներն ընտրելիս առաջնորդվել են սաղմոսի իմաստն օրվա տոնին պատշաճեցնելու սկզբունքով:

Ինչպես Մենդեան, այնպես էլ Փրկչի Հրաշափառ Հարութեան ալելուիաների սաղմոսները հաճախ կրկնվում են այս կամ այն ձայնի մեջ: Այսպես՝ Աջ -ի երկրորդ սաղմոսի փոխը՝ «Թջէ որպէս զանձրև ի վերայ գեղման»-ը, Բջ ձայնի ալէլուքի առաջին տունն է:

Բկ - ի փոխը՝ «Ընդ քեզ է սկիզբն աւուր գօրութեան ի վայելչութիւն...», Գգ - ի ալէլուքի առաջին տունն է: Կամ Գկ-ի փոխը՝

«Տէրասաց ցիս Որդի իմ ես դու», ԴԿ-ի Ալեյուքի առաջին տունն է: Նույնը կարելի է տեսնել նաև Հարության և Ռաչի, Համբարձման և Հոգեգալստյան և Եկեղեցվո Ալեյուփաների մեջ:

Նշված Ալեյուփաներն ունեն նաև մեղեդային առանձնահատկություններ: Մեզ են հասել Մենդյան, Հարության, Ռաչի կամ Եկեղեցու և Ողոգոմյան եղանակներ: Ողոգոմյան՝ երգվում է Ավագ Բ, Գ, Դ, Ուր. օրերին, այսինքն՝ երկուշաբթի, երեքշաբթի, չորեքշաբթի, Հինգշաբթի և ուրբաթ օրերին:

ա. Ալեյուքներ ըստ 8 ձայնի, չի նշանակում, որ դրանք երգվում են շարականների ութ ձայնեղանակների, այլ ըստ ձայնի են կոչվում, որովհետև դրանց մեծ մասը երգվում է ութ և ավելի օրեր: Ինչպես, օրինակ՝ Մենդյանը, Հարության, խաչի կամ Եկեղեցու ալեյուքները: Ձայները՝ ԱՁ, ԲՁ կամ ԲԿ, ԳԿ և այլն, պարզապես երգվող ալեյուքների սաղմոսները իրարից բաժանելու և դրանց հաջորդական երգեցողությունը կանոնավորելու նպատակով է նշվում ձայնեղանակների անուններով, միշտ այնպես, ինչպես գիշերային ժամերգության մաս կազմող Շնորհալիական երգերի Տաճարի կամ Յուզարբերից Ավետարանների, քարոզների և նրանց աղոթքների զույգ ձայնեղանակների նշման պարագան՝ ԱՁ-ԳՁ, ԱԿ-ԳԿ, ԲՁ -ԴՁ, ԲԿ -ԴԿ կարգով: Այսպիսով «Ալեյուքների» և «Թագաւոր յաւիտեանների» մեղեդիները, ինչպես ասվեց անկախ են՝ մեր 8 ձայնեղանակային համակարգից, սակայն ունեն Հոգեպարար և Հոգեզմայլ եղանակներ՝ գեղեցկորեն ներդաշնակված նշված երգերի բառերի հետ: «Թագաւոր յաւիտեան»-ից և Ալեյուփից հետո կանոնի քարոզներն ու աղոթքներն ունեն փակման մի մաղթանք՝ դարձյալ ամեն երկու ձայնի համար մեկ մաղթանքի սկզբունքով: Թեև այդ մաղթանքները դրվում են աղոթքներից հետո, բայց քանի որ Հայաստանյայց Եկեղեցու յուրաքանչյուր ժամերգություն, իրրև հաստատուն կարգ, վերջանում է փակման աղոթքով կամ մաղթանքով՝ քահանայի կողմից, այս իսկ պատճառով Հիշյալ փակման մաղթանքներն ասվում են, Թագաւոր յաւիտեանից, կամ Ալեյուփաներից հետո, և որոնցով փակվում է գիշերային ժամերգությունը, և «Հայր մերով» սկսվում է առավոտյան ժամը:

Ահա փակման չորս մաղթանքները.

1. ԲԿ, ԴԿ - Սաղմոսիւք և օրհնութեամբ...
2. ԱՁ, ԳՁ - Ի Գիշերի եւ ի տուրնջեան...
3. ԱԿ, ԳԿ - Յերգս օրհնութեան և ի ձայն...
4. ԲՁ, ԴՁ «Գոհութեամբ և ճշմարիտ խոստովանութեամբ ան-

դադար փառաւորեմք զՀայր և զՈրդի և զՍուրբ Հոգիդ, այժմ».

Գիշերային ժամերգության ու նրա մեկնության մասին նայել հետևյալ աղբյուրները.

Ստեփանոս Սյունեցի,

Հովհան Օմեցի՝ «Յաղագս կարգաց Եկեղեցւոյ»,

Սոսրով Անձեացի՝ «Մեկն. ժամակարգութեան»,

մեկնությունները, տե՛ս մեր սույն աշխատության ցանկում:

ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԱՂՕԹԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՈՐ ԿԱՏԱՐԻ ՅԱՌԱԽՕՏՈՒ ԺԱՄՈՒ Ի ԴԵՄՍ ՈՐ-ԴԻՈՅՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ, ՈՐ ԵՐԵՒԵՑԱԻ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑՆ

«Առավոտյան ժամի Հասարակաց աղոթքի կարգը, որ կատարվում է Հայաստանյայց Եկեղեցում ի դեմս Որդվույն Աստուծո, որ երևաց Յուզարբերին»

Առավոտյան ժամերգությունը կատարվում է «Ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ»:

Ինչպես մեր պաշտամունքային մյուս ժամերը, առավոտյան ժամերգությունը ևս սկսվում է Տերունական աղոթքով, թեև այս մասին որևէ Հին Հիշատակություն չի պահպանվել: Սակայն Ո. Անձեացին և այլ մեկնիչներ վկայում են, որ գիշերային և առավոտյան ժամերգությունների միջև պիտի կատարվեն «Ընթերցմունք», իսկ թե ինչ է ընթերցվել, այդ մասին ոչինչ Հայտնի չէ: Հավանաբար հնում ընթերցվում էին Ս. Գրքի մեկնություններ, որովհետև ավելի ուշ, ինչպես Հայտնի է, Հարցից առաջ սովորություն է եղել ընթերցել «Յայսմաուրք»:

Այժմ այդ սովորությունը գրեթե խափանված է:

Եվ այսպես, թեև որևէ վկայություն չկա այն մասին, թե առավոտյան ժամերգությունը «Հայր մեր»-ով է սկսվել, բայց պետք է ենթադրել, որ այդպես է եղել, որովհետև այժմ ևս, երբ գիշերայինից կցվում է Առավոտյան ժամը, այդ կցումը կատարվում է «Հայր մեր»-ով և զանգահարություններ:

«Հայր մեր»-ին անմիջապես հետևում է սաղմոս ԶԹ (89) -ի 14-17 համարները՝ «Լցաք առաւօտու ողորմութեամբ քով, ցնծացաք և ուրախ եղաք զամենայն աւուրս կենաց մերոց», սարկավազը շարունակում է ժամօրհնողին. «Ուրախ եղաք փոխանակ աւուրցն՝ յորս խոնարհ արարեր զմեզ եւ ամացն՝ յորս տեսաք զչարչարանս:

Հայեա, Տէր, ի ծառայս քո եւ ի գործս ձեռաց քոց, և առաջնորդեա որդւոց նոցա. եղիցի լոյս Տեառն Աստուծոյ ի վերայ մեր:

Ձգործն ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տէր, և զգործն ձեռաց մերոց յաջողեա մեզ»:

Ժամօրհնողն ասում է. «Փառք Հօրը, իսկ սարկավազը, -Այժմ և միշտ և... եւ ևս խաղաղութեան զՏէր աղաչեացուք...»:

Ժամօրհնողն՝ Օրհնութիւն եւ փառք»:

Հնում սրան հաջորդել է «Օրհնութիւն երից մանկանցն», Օրհնեալ ես, Տէր Աստուած հարցն մերոց... փոխը՝ վեց տուն ձայնով, իսկ մնացածը փոխասացնեբը քաղել են մրմունջով մինչև Հարցի շարականի ավարտը:

Այժմ ասվում է այդ փոխից մեկ կամ երկու տուն միայն, որին ժամօրհնողը պատասխանում է մի կարճ մաղթանքով՝ «Օրհնեցէք, ամենայն արարածք զարարիչն արարածոց...», ապա՝ Հարցի շարականը:

Հարցի վերահիշյալ փոխը վերցվել է Դանիելի գրքից (Գ գլխի 26-46 և 52-86 համարները):

ՀԱՐՑԻ ԵԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Հարցի շարականը համարվում է կանոնի հնագույն միավորը, որն արտահայտում է օրվա խորհուրդը:

Հարցի շարականը բաղկացած է երկու մասից.

1. Բուն Հարց:
2. Գործատուն:

Հարց - նշանակում է Հայրերի:

Հարցերը հիմնականում երեք տներից են բաղկացած: Հնում Հարցի յուրաքանչյուր տունը կրկնվել է երեք անգամ, իսկ Գործատունը կրկնվելով դարձել է չորս տուն: Այսօր Հարցերը երգվում են հիմնականում հինգ տուն՝ Գործատուների հետ միասին:

Միայն Հարության ԴԿ-ի երրորդ Հարցը՝ «Փառաւորեալ է», ունի 5 տուն ունեցող Գործատուն: (Տես Ծարակնոց: Վաղարշապատ 1888, էջ 282):

Հարցի շարականի երգեցողության մեջ օրվա ձայնի հետ որևէ կապ գտնել դժվար է, բացառութիւն են կազմում Հատուկ օրվա համար հորինված Հարցերը:

Հարցերի ընդհանուր թիվը Ծարակնոցում 190 է: Նշանակում է, որ ընդամենը երկու անգամ կրկնվելով Հարցերը բավարարում են ամբողջ տարվան: Ասենք նաև, որ կանոնի միավորների մեջ Հարցերը քանակով ամենաչատն են:

Ստորև տրվում է մեր եկեղեցում Հարցերի ընդհանուր պատ-

կերը և նրանց գործածության կարգը՝

1. ՏԵՐՈՒՆԻ ՀԱՐՑԵՐ	54:
2. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ	42:
3. ՍՐՔՈՅ ՀԱՏՈՒԿ ՀԱՐՑԵՐ	26:
4. ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՅ ՀԱՐՑԵՐ	16:
5. ՊԱՀՈՑ ՀԱՐՑԵՐ	46:
6. ՀԱՆԳՍՏՅԱՆ ԿԱՄ ՆՆՁԵՑ.	8:

ԸՆԴԱՄԵՆԸ

190 Հարց:

Տերունի Հարցերից յուրաքանչյուրը մեկ օրվա համար է: Կրկնվող Հարցերն են «Որ զնախագրեալսն» ԴԿ (էջ 9), որը երգվում է Աստվածածնի երեք տոներին,

Տապանակի՝ «Այսօր ցնծան»-ը, ԴԶ Հարցը (էջ 335) երգվում է նաև Վերացման Ուաչի հինգաբլի օրը և այլն:

Իսկ Տերունի հիսուն Հարցեր երգվում են տարին մեկ անգամ՝ ըստ պատշաճի ավուր:

ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Ինչպես վերը նշվեց, սրանք 42-ն են.

Այսպես ԱԶ - 5 Հարց, ԱԿ - 5, ԲԶ-6, ԲԿ-5, ԳԶ-5, ԳԿ-3, ԴԶ-7, ԴԿ-6 Հարց:

Հարության Հարցերի երգեցողության կարգն այսպես է. սկսում են երգվել Ջատկին հաջորդող երեքաբլի օրվանից, քանի որ երկուշաբթի օրը մեռելոց է և երգվում է Հանգստյան Հարց, ԱԶ՝ «Օրհնեալ ես դու, Քրիստոս» (իւր սարօքն): Իսկ Հարության Հարցերի երգեցողության երկրորդ շրջանն սկսվում է Ձկնի Հոգեգալստեան Գ կիրակիից, չհաշված այն կիրակիները, որոնք Հատուկ տոներ են և ունեն Հատուկ կանոններ՝ (իւր սարօքն) այսինքն իրենց բաղադրիչներով:

Յինանց շրջանում Հարության Հարցեր չեն երգվում. նաև հետևյալ օրերին՝ Ջատկին հաջորդող 7-րդ օրը՝ Ծարաթ, որ Հովհաննու Մկրտչի գլխատման տոնն է և ունի Հատուկ Հարց ԱԶ՝ «Նախայախտեան բանին պատմող...» (էջ 217), 8-րդ օրը՝ կրկնազատիկ է կամ նոր կիրակի, 15-րդ օրը՝ Աշխարհամատտան կամ Կանաչ կիրակին է, որն ունի Հատուկ Հարց ԳԶ «Երկրպագեմք քեզ...» իւր սարօքն: 25-րդ օրը՝ Երևման Ս. Ուաչի տոնն է երգվում է Հարց Ուաչի ԴԶ՝ «Այսօր ընդ ամպս», 40-րդ օրը՝ Համբարձման տոնն է, որն ունի Հատուկ կանոն սարօքն, Հարցն է ԴԿ «Օրհնեսցի

պսակ քաղցրութեան քո Տէր» (էջ 273): 43-րդ օրը՝ Կիր. Երկրորդ Մաղկազարդն է, որի Հարցն է ԴԿ՝ «Այսօր արարիչդ...»

Եղիականից մինչև Ռաչի բարեկենդան պետք է երգվեն ԱՁ և ԳՁ առաջին երկու Հարցերը, իսկ եթե կիրակիների թիվը պակաս լինի՝ մեկական Հարց զեղչվում է: Ս. Ռաչի բարեկենդանին պետք է երգվի ԳԿ-ի առաջին Հարց՝ «Անճառելի բնութիւն» (էջ 263), իսկ Ռաչից Հետո մինչև Յինանց x պետք է երգվեն չորս ԴՁ և երկուսից երեք ԴԿ Հարցեր Յինակաց:

Մննդյան պահքի մեջ Հանդիպած Կիրակի օրը պետք է երգվի ԴՁ Հինգերորդ Հարցը՝ «Միածին Որդի» (էջ 270), իսկ Մննդյան ութօրեքից Հետո Հանդիպող առաջին կիրակիին՝ ԴՁ-ի վեցերորդ Հարցը՝ «Մագուն միածնի» (էջ 274): Իսկ եթե մինչև առաջավորաց ուրիշ կիրակիներ Հանդիպեն, պետք է երգվեն ԲՁ, ԲԿ, ԳՁ, ԳԿ-ի երրորդ Հարցերը, որոնք չեն երգվել:

Հարութեան Հարցերը շարակնոցում զբաղեցնում են 240-270 և 280-285 էջերը:

ՄՐԲՈՅ ՀԱՏՈՒԿ ՀԱՐՑԵՐ

Թարգմանչաց «Աքանչեղագործ» ԴՁ Հարցը դարձել է ընդհանուր բոլոր Վարդապետաց տոներին, բացի Թարգմանչաց տոնից կրկնվում է մեկ կամ երկու անգամ:

Անտոն Անապատականի «Նախասկիզբն միանձանց» ԱՁ Հարցը կրկնվում է երեք անգամ ձգնավորաց տոներին: Թէոդոսի Թագաւորի «Օրհնեմք զքեզ...» ԱՁ Հարցը՝ չորս Թագավորաց տոներին, Հովհաննես Մկտրչի «Ձուարճանայ այսօր» ԳՁ և Լուսավորչի «Որ առաքեցեր» ԲՁ Հարցերը կրկնվում են իրենց տոներին: «Որզուց և թոռանց «Որ զոյս աստուածային» ԱԿ Հարցերը և Հովհաննեսի «Այսօր զանյաղընչի» ԴԿ Հարցը կրկնվում են իրենց ընկերակիցների տոներին, իսկ Հայրապետաց «Որ էիր յառաջ քան զյաւիտեանս» ԳՁ Հարցը կրկնվում է տիեզերական երեք ժողովների տոներին: Մնացած 14 Հարցերը երգվում են առանց կրկնվելու՝ տարվա մեջ մեկ անգամ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՅ ՀԱՐՑԵՐ

Մարտիրոսաց Հարցերը թվով տասնհինգն են: Այսպես.

ԱՁ մեկ Հարց,

ԱԿ 2 Հարց,

ԲՁ 2 Հարց,

ԲԿ 2 Հարց,

ԳՁ 2 Հարց,

ԳԿ 1 Հարց,

ԴՁ 3 Հարց,

ԴԿ 2 Հարց:

ԱՀա Մարտիրոսաց Հարցերը. (էջ 468-489):

ԱՁ «Ձքեզ արդար և ուղիղ»:

ԱԿ «Սուրբ Աստուած արարիչ...»:

ԱԿ «Որ բարձրեալդ ես...»:

ԲՁ «Անոխակալ և բարեգութ...»:

ԲՁ «Ընդ սուրբքս քո բարեբանեմք...»:

ԲԿ «Օրհնեմք զքեզ Տէր...»:

ԲԿ «Որք ի մարտի...»:

ԳՁ «Որք զտանջանս...»:

ԳՁ «Որ զանչափ...»:

ԳԿ «Ձինտրութիւնք»:

ԴՁ «Յուսացեալքն յանուն քո...»:

ԴՁ «Սուրբ ես Տէր...»:

ԴՁ «Որք Հաղորդեցան...»:

ԴԿ «Առ քեզ Աստուած Հարցն մերոց...»:

ԴԿ «Որ ըզհրաչափառ քո...»:

Եկեղեցական ավանդութիւնը մարտիրոսաց կարգի Հորինումը վերագրում է Պետրոս Գետադարձ Հայրապետին:

Մարտիրոսացն և զԱռաւօտու երգերն Տէր Պետրոս կաթողիկոսն ասաց...

ՉՀանգստեանն և զմարտիրոսացն Պետրոս Գետադարձն, և զբազումս ի մանկտեացն:

Գր. Տաթևացի:

Արար սա ճառս գեղեցիկս, շարագրեաց և գշարականս ընտիրս զմարտիրոսացն...

Մ. Զամչյան, Բ Հատոր, էջ 896...

Այս մասին տես նաև՝ Ս. Ամատունու կարծիքը Հին ու Նոր Պարականոն շարականներ, էջ 64-85: 1911 թ., Վաղարշապատ:

Մ. Արեղյան, Հայ Հին գրականութեան պատմութիւն, Հատոր Գ:

Մ. արքեպ. Օրմանյան, Ազգապատում (Հանձնարարվում են իր-
րև օժանդակ աղյուրներ): Իսկ Մարտիրոսաց Հարցերի կարգի մա-
սին տես տոնացույցի Հատուկ Հրահանգը: Վաղարշապատ, Տո-
նացույց, 1906, էջ 114:

ա. Եւ վասն Մարտիրոսացն Հարցիցն այսպէս գիտեա:

Յայսմ Հինգչարթիս սկիզբն արա յառաջին ձայնէն մինչև ի վերջ
ձայնն, և կարգաւ ասա. և ի վերջանալն վերստին սկսիր, բայց ԳՁ.
որ զանչափ, ԳԿ Զինուորութիւնք և ԴՁ: Որք Հաղորդեցան, զայս ե-
րեք Հարցս ի կարգին մի ասեր, զի յատուկ օրերին:

Մանթություն. վերոհիշյալ Հինգչարթիս վերաբերում է կաթո-
ղիկէ էջմիածնի տոնին Հաջորդող Հինգչարթիին (Ո. Գ.)

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՊԱՀՈՅ ՀԱՐՑԵՐ

Պահոց Հարցերը քառասունհինգն են:

ԱՁ	6 Հարց,
ԱԿ	6 Հարց,
ԲՁ	4 Հարց,
ԲԿ	6 Հարց,
ԳՁ	6 Հարց,
ԳԿ	2 Հարց,
ԴՁ	7 Հարց,
ԴԿ	7 Հարց:

Սրանք տարվա ընթացքում երգվում են 2 անգամ, իսկ Մեծ
Պահոց մեջ երգվում են 30 Հարցեր՝ 6 շաբաթների ընթացքում՝
սկսելով ԱՁ -ի առաջին Հարցից մինչև վերջ ձայնի Հարցերը կար-
գով, բացառությամբ տասնչորս Հարցերից, որոնք «Ցաղցմի» են,
մեկը ԴԿ ստեղի է:

«Աղցմի» նշանակում է «Ցաղցիսն» մի ասէր: Սա նշանակում է,
որ այս Հարցերը Մեծ Պահոց շրջանում (Աղ ու Հացին) չպետք է
երգվեն:

Ստորև մեջ ենք բերում տոնացույցի Հրահանգը Պահոց Հար-
ցերի երգեցողության վերաբերյալ.

«Ձկարգ ապաշխարութեան Հարցիցն այսպէս պահեա: Ի յայս
չորեքշաբթէս սկսեալ ի յամենայն չորեքշաբթէս և ի շաբաթապա-

Հոց յորս ոչ իցեն տօնք, ասա կարգաւ զամենայն ապաշխարու-
թեան Հարցան բացի յերկուց, ԲԿ և ԴԿ ստեղեացն: (Այսինքն, բացի
յլատուած Հզօր և ի յԱնուն քոյ յաւիտեան Հարցիցն): Եւ ի վեր-
ջացուցանելդ, վերըստին սկսեա զաղցմիսն միայն ասել՝ մինչև Հա-
սանիցիս ի սուրբ Սարգսի կիւրակէն: Զայս և տարեգիրն ևս ցու-
ցանէ քեզ»:

Այսպիսով Պահոց Հարցերը, բացի Քառասնորդաց Պահքի օրե-
րից, երգվում են՝ սկսած Հոգեգալստյան տոնից հետո՝ Հանդիպող
Ա չորեքշաբթի օրվանից երգվում են նաև Շաբաթապահոց Երկու-
շաբթի, Երեքշաբթի և Հինգչարթի օրերին, երբ տոներ չեն լինում:
Նույն կարգով՝ միայն այն տարբերությամբ, որ այս դեպքում
երգվում են նաև Աղցմի Հարցերը ևս, բացի ԲԿ և ԴԿ ձայների վեր-
ջին երկու Հարցերից, որոնք ստեղի են:

Երբ վերջանան Հարցերը, զարձայլ սկսում են կրկնվել Աղցմի-
ները, որոնք Մեծ Պահոց շրջանում չէին երգվել: Կրկնության այս
կարգն սկսում են Ս. Մենդյան Պահոց օրերից, այսինքն՝
դեկտեմբերի 30 կամ 31 -ից: Պահոց այս օրերի Համար Տոնացույցն
ավելացնում է նաև հետևյալ հղումը, պահոց օրերի օրհնություն-
ների, Երեկոյան մեսեդիների ու համբարձի շարականների մասին

«Իսկ զօրհնութիւնն այսպիսեաց պահոց և ուրբաթուց զապաշ-
խարութեան ողորմեայսն ասա ի ձայնէն:

Նոյնպէս և յերեկոյեան զՄեսեդին և զՀամբարձին ապաշ-
խարութեան ասա ի ձայնէն»:

ԱՀա և Պահոց Հարցերն ըստ ութ ձայնի.

ԱՁ 1 «Որ Հայիս քաղցրութեամբ»:

2 «Որ Համագոյից ես Հաստիչ...»:

3. «Որ յամենայնի ես կարող...»:

4. «Աղցմի երգէին մանկունքն...»:

5. «Բարձրեալ ես թագաւոր անմահ...»:

6. «Բարեբանեալ ես յաւիտեան...» Միայն մեկն է Աղցմի:

ԱԿ 1. «Զանուն քո Քրիստոս օրհնեմք...»:

2. «Որ խոնարհեցար...»:

3. «Աստուած Հարցն մերոց...»:

4. «Օրհնեալ և փառաւորեալ...»:

5. Հ Աղցմի «Փառաւորեալ յաւիտեան...»:

6. «Զանճառ էութիւն...» մեկ Հարց Աղցմի:

ԲՁ 1. «Օրհնեալ Տէր...»:

2. Հ Աղցմի « Որ ապրեցուցեր...»:

3. Հ Աղցմի « Որ ահաւոր քոյով...»:

4. «Ուղիղ են ճանապարհըք քո...»:

5. Աղցմի «Փառաւորեալ յաւիտեան...»: Երեք Աղցմի

ԲԿ 1. Հ Աղցմի «Հարցրն մերոց, օրհնեալ ես...»:

2. «Որ Հարցրն մերոց Աստուած...»:

3. «Մանկունքրն գերեալք...»:

4. Հ Աղցմի «Տէր Աստուած Հարցրն...»:

5. Հ Աղցմի «Մանկանցն ըզձայնն քեզ...»:

6. Հարց ստեղի «Անուն քո յաւիտեան...»: Երեք Աղցմի և Մեկ ստեղի Հարց:

Հարցք ապաշխարութեան ԳԶ

1. «Փառաւորեալ անուն քո յաւիտեան...»:

2. «Փառաւորեալ է անուն քո...»:

3. Հ Աղցմի «Օրհնեալ ես Տէր եւ...»:

4. «Հարցրն մերոց Աստուած...»:

5. Հ Աղցմի «Օրհնեալ ես Տէր եւ Աստուած...»:

6. «Օրհնեալ ես Տէր եւ...»: Երկու Աղցմի:

Հարցք ապաշխարութեան ԳԿ

ԳԿ 1. Հ Աղցմի «Սուրբ Աստուած Հայր...»:

2. «Աստուած բարձրեալ ահաւոր...»: Երկու Աղցմի:

Հարցք ապաշխարութեան ԴԶ

ԴԶ 1. «Հարցրն մերոց Աստուած...»:

2. «Հարցրն մերոց Աստուած...»:

3. Հ Աղցմի «Օրհնեալ ես յաւիտեան...»:

4. «Որ յամենայնի ցուցեր զքո...»:

5. «Ծշմարտապէս զոհանամք զքէն...»:

6. «Տէր Աստուած մեր...»:

7. Հ Աղցմի «Որ զերիս մանկունս...»: Երկու Աղցմի Հարց:

Հարցք ապաշխարութեան ԴԿ

ԴԿ 1. «Աստուած Հարցրն մերոց...»:

2. Հ Աղցմի «Օրհնեալ ես յաւիտեան...»:

3. «Հարցրն մերոց օրհնեալ ես...»:

4. «Օրհնեալ Տէր Աստուած օրհնեալ...»:

5. «Օրհնեալ ես Տէր Աստուած...»:

6. Հ Աղցմի «Աստուած Հարցրն մերոց...»:

7. Հ Ստեղի «Անուն քո յաւիտեան...»: Երկու Աղցմի և մեկ ստեղի Հարց: Վերջին Ստեղի այս Հարցն ունի 2 ողորմեա, 2 տէր յերկնից և մի մանկունք՝ Յոյս իմ: Պահոց այս Հարցերը ևս վերագրվում են Մեսրոպ Մաշտոցին: Սրանք կոչվում են նաև Երկց մանկանց երգաչարք...

Ապաշխարութեան Հարցերը շարակնոցում զբաղեցնում են 98-167 էջ: Ըստ որում այս էջերում են տեղադրված Քառասնորդաց պահոց շարաթ և կիրակի օրերի կանոնները (Շարակնոց, Վաղարշապատ, 1888):

Հանգստեան կամ ննջեցելոց հարցեր

Հանգստեան կամ ննջեցելոց Հարցերն ութն են ըստ ութ ձայնի և երգվում են միայն ուրբաթ օրերին, բացի Առաջավորաց ուրբաթից, որը Հովնան մարգարեի տոնն է և ունի Հատուկ Հարց՝ ԴԿ Ստեղի՝ «Որ զանճառելի ծածկապէս խորհուրդ տնօրէնութեան...»:

Հանգստեան Հարցերի երգեցողութեան կարգը հետևյալն է՝

Եթե օրվա ձայնը ԱԶ է, Հարցը՝ ԳԶ է:

Եթե օրվա ձայնը ԱԿ է, Հարցը՝ ԳԿ է:

Եթե օրվա ձայնը ԲԶ է, Հարցը՝ ԴԶ է:

Եթե օրվա ձայնը ԲԿ է, Հարցը՝ ԲԿ է:

Եթե օրվա ձայնը ԳԶ է, Հարցը՝ ԲԶ է:

Եթե օրվա ձայնը ԳԿ է, Հարցը՝ ԱԿ է:

Եթե օրվա ձայնը ԴԶ է, Հարցը՝ ԱԶ է:

Եթե օրվա ձայնը ԴԿ է, Հարցը, ԴԿ է:

Հանգստեան Հարցերի Համար տն ս տոնացույցի Հրահանգը՝ էջ 110. «Եւ զՈւրբաթ աւուրց Հարցսն՝ այսպես ասա: Յորժամ աւուր ձայնն ԱԶ լինի Հանգստեան ԴԶ ասա, որ փառօք Հօր: Եւ յորժամ

ԳՁ լինի աւուր ձայնն դու ԱՁ ասա: Օրհնեալ ես դու Քրիստոս: Նոյնպէս երբ աւուր ձայնն ԱԿ լինի, դու ԳԿ ասա, Բանդ Աստուած: Եւ յորժամ ԳԿ լինի ձայնն, դու ԱԿ ասա՝ Գոհարանեմք: Նոյնպէս յորժամ աւուր ձայնն ԲՁ լինի, դու ԳՁ ասա Օրհնեմ զքեզ Հայր: Եւ յորժամ ԴՁ լինի ձայնն, ասա, Որ թագաւորդ, իսկ յորժամ աւուր ձայնն ԲԿ լինի, կամ ԴԿ դու զաւուր ձայնինն ասա, ԲԿ Արարիչ և մարդասէր, և ԴԿ յաւիտենից Աստուած»: (Տօնացույց. Երուսաղէմ 1970 էջ 160):

ԱՀա և Հանգստյան Հարցերի գործածութեան կարգը:

Հանգստյան Հարց երգվում է նաև Զատիկի մեծելոցին, իսկ Ա Սարգսից Հետո եկող չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերին, անկախ օրվա ձայնից, երգվում են ԳՁ «Օրհնեմք զքեզ Հայր...», ԳԿ «Բանդ Աստուած, որ «ի ծոց Հօր...» և ԴԿ «Յաւիտենից աստուած և արարիչ...» Հանգստյան Հարցերը:

Կանոն Հանգստեան հարցից ըստ ուրն ձայնից կարգաւ

Հ. ԱՁ «Օրհնեալ ես դու Քրիստոս...»:

Հ. ԱԿ «Գոհարանեմք զքեզ...»:

Հ. ԲՁ «Որ թագաւորդ ես...»:

Հ. ԲԿ «Արարիչ և մարդասէր...»:

Հ. ԳՁ «Օրհնեմք զքեզ...»:

Հ. ԳԿ «Բանդ աստուած որ ի ծոց Հօր...»:

Հ. ԴՁ «Որ փառօք Հօր...»:

Հ. ԴԿ «Յաւիտենից աստուած...»:

Շարակնոցում Հանգստյան Հարցերն անմիջապէս հաջորդում են Հանգստյան շարականներին և զբողոքներում են էջ 490-526: (Շարակնոց, Վաղարշապատ, 1888թ.):

«Եկեալքս» քարոզը և «Մեծացուցէ» շարականները

Հարցի շարականին հետևում է «Եկեալքս» քարոզը և ապա՝ մաղթանք ըստ պատշաճի: Տերունական մաղթանքը փոխվում է՝ ըստ օրվա խորհրդի, ինչպէս գիշերայինի պարագային.

«Հօր յաղթող սքանչելագործ սուրբ մեծի...»

Մարտիրոսաց և Պաշտոն մաղթանքը նույնն է, փոխվում է միայն

վերջավորութիւնը.

- Յողեա Տէր գցող բարերար ողորմութեան քոյ ի մեղուցեալ անձինս մեր. շիջո՛ւ զքոց Հնոցի յանցանաց մերոց, և փրկեա զմեզ ի յաւիտենական Հրոյն:

Արա՛ւ արժանի ընդ երիս մանկունսն և ընդ երանելի սուրբ վկայսն օրհնել զքեզ, գովել եւ քեզ գոհութիւն և փառս մատուցանել, Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, այժմ...»

ՄԱՂԹԱՆՔ ՊԱՀՈՅ

Այս մաղթանքը կրկնվում է նույնութեամբ մինչև «Օրհնել զքեզ...», ապա վերջին մասը փոխվում է. «Գովել եւ ասել. Աստուած, քաւե՛ա զիս զմեղաւորս ի մեղաց, և կեցո՛ւ»:

«Եկեալքս» քարոզի և հաջորդող մաղթանքների մասին գեղեցիկ մեկնություն ունի Ս. Անձևացին իր «Մեկնութիւն աղօթից» աշխատութեան մեջ, էջ (132-140):

ՄԵԾԱՑՈՒՍՅԷ

Ըստ Մ. Օրմանյանի՝ մինչև 13-րդ դարի վերջերը «Մեծացուցէն» առանձին կարգ չի եղել, այլ «Յուղարբից» կարգի մաս է կազմել, նշանակում է, թե այն կիրակի օրերին է միայն երգվել:

Այս մասին ավելի պարզորոշ գրում է Օձնեցին իր 24-րդ (ԻԴ) կանոնի մեջ.

«Վասն աւուր միաշարաթուն» ճառում: «Վասն է՞ր ասեմք զկնի Հարցին՝ զմեծացուցէն...»: «Զմեծացուցեն սուրբ կոյսն Մարիամ Աստուածածինն է ասացեալ, վասն այն յետ Հարցին՝ Մեծացուցէ է կարգեալս» գրում է Ս. Անձևացին՝ կրկնելով Օձնեցու վերոհիշյալ ճառի խոսքերը:

Նույնը ավելի ուշ կրկնում է Մատթեոս դպիրն իր «Ժամակարգութիւն» աշխատութեան մեջ՝ 36-րդ էջում:

Իսկ Գ. Ավետիքյանն իր «Բացատրութիւն շարականաց» գրքում գրում է այսպէս. «Մեծացուցէ է շարական յարմարեալ առ երգ Ս. Աստուածածինն, որ պաշտի յառաւօտեան ժամուն, և ի հուման ասէին միայն ի կիրակէս և յայլ տերունական տօնս, իսկ այժմ յամենայն օր»:

Մեզ Հայտնի է նաև, որ «Մեծացուցէ»-ի ամենօրյա գործածութեան կարգը մտցրել է Գր. Անավարզեցին (1294-1307): Վերջինս

գրել է նաև բազմաթիվ մեծացուցե՛ շարականներ, որոնք Հե-տապայում դուրս են մնացել շարակնոցից, իբրև պարականոն եր-գեր: Այդ «Մեծացուցե՛ները» մեկտեղված են Սահակ Ամատունու «Պարականոն կամ անվավեր շարականներ» աշխատութ՛յան մեջ՝ հրատարակված 1911թ. Վաղարշապատում:

Մինչև Մեծացուցե՛ շարականի երգեցողութ՛յունը ասվում է «Մեծացուցե՛» փոխը, որը բաղկացած է Հետևյալ երեք մասերից.

1. Երգ Մարիամ Աստուածածնի՛ ըստ Ղուկասի Ավետարանի (Ա. 47-55),

«Մեծացուցե՛ անձն իմ զՏէր, և ցնծացե՛ Հոգի իմ Աստուծով փրկչաւ իմով» (8 տուն):

2. Օրհնութիւն Զաքարիայի Հօրն Յովհաննու Մկրտչի. Օրհնեալ Տէր Աստուած Իգրայելի, որ յայց ել եւ արար փրկութիւն ժո-ղովրդեան իւրոյ...

(10 տուն): Ղուկաս Ա 68-79:

3. Միմէնի օրհնութիւնն՝ ըստ Ղուկաս Բ 29-32.

- Արդ արձակեա զծառայս քո, Տէր, ըստ բանի քում ի խա-ղաղութիւն, զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն քո, զոր պատրաս-տեցեր առաջի ամենայն ժողովրդոց:

Հնում այս փոխը լրիվ ասվել է, այժմ ասվում է մեկ կամ երկու տուն միայն, որին հաջորդում է «Մեծացուցե՛» շարականը:

Ահա մեր կանոնական «Մեծացուցե՛ներին» ընդհանուր պատ-կերը:

Ա2 ունի 11 Մեծացուցե՛ներ.

1. Ցանձառ փառաց: Սոնարհեցար, էջ 98:
2. Այսօր նոր ժողովուրդք (Դարձուած), էջ 76:
3. Որ ընտրեցար ի սկզբանէ (Դարձ.) էջ 88:
4. Որ զաւետիս Հոգւոյն... էջ 99:
5. Մեծացուցանեմք (Դարձուած), էջ 100:
6. Ո՛ր զհրեշտակին (Դարձուած), էջ 100:
7. Ըզքեզ երեւալ դուռն... էջ 101:
8. Ո՛ր ըզբանն աստուած բաւական... էջ 102:

9. Երանելի աստուածասէր (Դարձ.), էջ 59:

10. Յարուցելոյն ի մեռելոց... էջ 506:

11. Ուրախ լեր յոյժ... էջ 173:

Ա4 մեծացուցե՛ներ 6

1. Ուրախ լեր Աստուածածին... էջ 109:
2. Անարատ տաճար... էջ 110:
3. Ո՛վ գերահրաշ ծաղիկ... էջ 111:
4. Զանձառելի ըզլոյս... էջ 111:
5. Որ ըզկեանքն անմահարար... էջ 113:
6. Նոր խորանիդ արեգականն... էջ 222:

Բ2 Մեծացուցե՛ներ 6

1. Ըզքեզ կոյս և մայր... էջ 120: 4 տուն.
2. Բանն առաքեալ ի Հօրէ... էջ 121:
3. Ըքեզ Հայր յառաջ քան... էջ 251:
4. Ըզկուսութիւնդ քո Աստուածածին... էջ 152:
5. Որ ըզկեանքն անմահարար... էջ 120:
6. Նոր խորանիդ արեգականն... էջ 253:

Բ4 Մեծացուցե՛ներ 5:

1. Որ ողորմեցար ի մեղքս ծնեալ... էջ 124:
2. Միւն լուսոյ և ամպ Հովանի... էջ 123:
3. Ուրախ լեր մայր լուսոյ Մարիամ... էջ 125:
4. Ըզքեզ Աստուածածին... էջ 126:

Գ2 Մեծացուցե՛ներ 6:

1. Զանձառելի լուսոյ մայր... էջ 134:
2. Ուրախ լեր Աստուածածին յոյս... էջ 135:
3. Սուրբ զաստուածածինն օրհն... էջ 135:
4. Լոյս լուսոյ մայր և կենարար... էջ 136:
5. Անըսկզբնական բանին Հօր (Դարձ) էջ 137:
6. Աստուածածին երկնային դուռն... էջ 139:

Գ4 Մեծացուցե՛ներ 6:

1. Աստուածածին խորան լուսոյ... էջ 28:
2. Ամենագովելի և քան զերկինս... էջ 265:

3. Աստուածատունկ խնկարեր ծառ:
4. Մայր և կոյս, աղախին Գրիստոսի... էջ 266:
5. զԱստուածածինն և զմիշտ կոյսն... էջ 264:
6. Լեառն վիմածին աղբիւր յորդառատ... էջ 517:

ԴԶ Մեծացուցեներ 16:

1. Նոր Սիօն ծրնեալ մանկունք... էջ 10:
2. Առաւօտ խաղաղութեան և արուսեակ... էջ 13:
3. Որ ի բարձրութիւնս երկնից... էջ 14:
4. Ուրախ լեր Մարիամ... էջ 17:
5. Ծագումն Հրաշալի որ անյայտ... էջ 21:
6. Ըզքեզ օրհնութեամբ մեծացուցանեմք... էջ 146:
7. Անարատ կոյս Աստուածածին... էջ 148:
8. Աստուածածին մայր լուսոյ... էջ 149:
9. Ուրախացիր Աստուածածին վեր... էջ 149:
10. Ուրախացիր Աստուածածին... էջ 151:
11. Աստուածածին գերագոյն... էջ 151:
12. Նորանայարկ կամարանման ... էջ 353:
13. Աստուածածին գերագոյն... էջ 363:
14. Մայր լուսոյ Մարիամ սուրբ կոյս... էջ 394:
15. Աթոռ Գրովբէական... էջ 53:
16. Բազմերամբ վեհագունից (Դարձ...)... էջ 519:

ԴԿ Մեծացուցեներ 14:

1. Նահապետացն Արրահամու... էջ 9:
2. Աստուածածին սուրբ կոյս... էջ 22:
3. Աստուածածին սուրբ կոյս անհարս... էջ 162:
4. Ըզքեզ Աստուածածին աղբիւր... էջ 163:
5. Աստուածածին և սրբուհի... էջ 164:
6. Որ անտես և անքննին... էջ 36:
7. Աստուածածին պայծառ քան գերկինս... էջ 161:
8. Աստուածածին մայր և կոյս... էջ 162:
9. Որ զանճառելին ծրնար... էջ 165:
10. Ի քեզ եմք ապաւինեալ... էջ 165:
11. Աստուածածին տաճար լուսոյ... էջ 204:

12. Աստուածածին մայր լուսոյ... էջ 279:
13. Աստուածածին ամպ լուսաւոր... էջ 359:
14. Մարգարէն ի փորոյ կիտին... էջ 221:

Այս «Մեծացուցեների» մեջ նկատելի են այնպիսիք, որոնք Հաստուկ են այս կամ այն տոնին միայն: Կան նաև այնպիսիները, որոնք տարվա ընթացքում երգվում են բազմաթիվ անգամներ:

Առ Մեծացուցեներից Հատուկ են Հոգեգալստյանը՝ «Այսօր նոր ժողովուրդք», Բուն Բարեկենդանինը՝ «Որ ընտրեցար», Ծաղկազարդինը՝ «Ուրախ լեր յոյժ», Գյուտ Նաչինը՝ «Երանելի աստուածասէր», իսկ «Ցարուցելոյն ի մեռելոց»-ը Հանգստյանն է:

Ան երեք «Մեծացուցեներ» Հատուկ են նոր Կիրակիի, Վարդավառի և Աղուհացից Բ Կիրակիի Համար: Ահա այդ «Մեծացուցեները»՝ «Նոր խորանիդ արեգականն», «Չանճառելի ըզլոյս...», «Որ ըզկեանքն անմահարար...»:

ԲՁ երեք «Մեծացուցեներ» Մենդեան շարականներ են՝ «Ըզքեզ Հայր յառաջ», «Բանն առաքեալ ի Հօրէ», «Ըքեզ կոյս և մայր...»:

ԲԿ «Որ ողորմեցար»-ն Աստուածածնի ծննդյան ողորմյան է, «Սիւն լուսոյ» Մենդյան շարական է, իսկ «Ուրախ լեր մայր լուսոյ Մարիամ»-ը Աղուհացից Գ Կիրակիին է:

ԳԶ Մեծացուցեներից «Չանճառելին», «Ս. զԱստուածածինն» և «Անսկզբնական»-ը ճաշու շարականներ են:

ԳԿ Մեծացուցեներից՝ «Ամենագովելի»-ն ճաշու շարական է, «Լեառն վիմածին»-ը Հանգստյան շարական է, իսկ «Աստուածատունկ խրնկարերը» Հատուկ է Մեծ Պահոց Դ Կիրակիին:

ԴԶ-ից մեկը Տեառնընդառջի մեծացուցեն է՝ «Աթոռ քրովբէական», մյուսը՝ «Աստուածածին գերագոյն»-ը Մեծ Պահոց Կիրակիի Մեծացուցէն է, երկուսը՝ Վերափոխման շարական է, իսկ «Մարգարէն ի փորոյ գետին»-ը վերցվել է Սյունեցու ԴԿ Ավագ օրհնութիւնից «Որ անտես»-ը՝ Մենդյան է:

Մեծացուցեներն այժմ Հարում են Հարցի ձայնին, բացառութիւն են կազմում միայն երկուսը՝ Ծաղկազարդի՝ «Ուրախ լեր յոյժ»-ը ԱԶ և Գյուտ Նաչի Մեծացուցեներ՝ «Երանելի աստուածասէր», ԱԶ, իսկ Հարցը, «Որ «Փափագելի տեղչամար», ԲԶ:

Բոլոր Մեծացուցեները բազկացած են մեկ պատկերից՝ կրեք:

տներով: Բացի ԲԶ «Զքեզ կոյս»-ից, որն ունի չորս տուն: Մայր Աթոռում մինչև 1965 թվականի վերջերը Մեծացուցեցի առաջին տունը ևս կրկնվում էր:

Քարոզ Ս. զԱստուածածինն և աղոթք «Ընկեալ տէր»-ը, լի օրերին Հաջորդում են Մեծացուցեց շարականին, իսկ կիրակի օրերին Մեծացուցեցին Հաջորդում է քարոզ Յուզարբերիցի «Վասն սուրբ տեղույս»-ը համապատասխան եղանակով:

Իւղաբերից կարգը

«Յուզարբերիցի կարգը» Հնուց ի վեր կատարվում է միայն կիրակի օրերին:

Ոտորով Անձևացու մեջբերած քարոզի և մեր ժամագրքի նույն քարոզի մեջ կան աննշան տարրերություններ:

Ըստ Ս. Անձևացու «Վասն սուրբ տեղույս շինութեան և բարեկարգութեան ուխտիս զտէր աղաչեսցուք»: «Սուրբ տեղի ասէ եկեղեցւոյն շինութիւն է ժողովրդոցն յաճախութիւն, և որ ի ժողովրդոցն ուղղութիւնք ըստ խրատու գրոց սրբոց...»:

Տե՛ս Ս. Անձևացու՝ «Մեկնությունը», էջ 142-143: Քարոզից Հետո կա մի կարճ աղոթք՝ «Դու ես Թագաւոր յաւիտեանս յաւիտենից, Քրիստոս Աստուած մեր», որին Հաջորդում է մի փոխ, իբրև ավետարանի սաղմոս, որ է՝ «Եղիցի անուն տեառն օրհնեալ...», և ապա՝ «Փառք և երկրպագութիւն»:

«Յուզարբերիցի» Հիմնական երգերից է նաև «Արի տէր, օգնեա մեզ»-ը՝ երկու տներից բաղկացած: Վերջինս նույնպես սաղմոս է: Այս երգերի ավարտից Հետո երգվում է «Թագաւորեսցէ տէր յաւիտեանս»-ը, և ապա Սարկավագը ձայնում է՝ Օրթի:

ՔՀն. Ուղաղութիւն ամենեցուն:

Դպր. Եւ ընդ Հոգւոյդ քում:

Սրկ. Երկիրաճութեամբ լուարուք և այլն, ըստ կարգի, և ապա ընթերցվում են Իւղաբերից ավետարաններն ըստ աւուր պատշաճի:

Բկ - ԴԿ Մատթ. ԻԸ 1-20: Եւ Յերեկոյի շարաթուն:

ԲԶ - ԴԶ - Մարկ. Եւ իբրեւ երեկոյ եղեւ. ԺԵ 42-ԺԶ-8:

ԱԿ - ԳԿ Ղուկ. ԻԳ 50 ԻԴ 12. Եւ ա՛հա այր մի անուն...:

ԱԶ - ԳԶ - Յովհ. ԺԹ 38 -ի -18: «Յետ այսորիկ աղաչեսց...»:

Յինանց յոթ կիրակիներին, Զատկից մինչև Հոգեգալուստ, պետք է ընթերցվի միայն սրանց Հարություն մասը՝ զանց առնելով

Թաղման մասը: «Յուզարբերից» կոչված ավետարանը իր մեջ ամփոփում է նաև, Տաճարի, Հանգստյան, Բժշկութեան, Ուղեւորութեան, Թաղման, Դոնրացեքի և այլ պատշաճի ավետարաններ:

Հարություն սովորական կիրակիներին, ինչպես նաև Տերունի տոնախմբություն կատարվող կիրակիներին բացի Ուղեւորութեան, ընթերցվում են Յուզարբերիցի ամբողջական մասերը՝ Թաղման և Հարություն: Իսկ Ուղեւորութեան և Մեծ Պահոց կիրակիներին ընթերցվում են միայն Թաղման մասերը: Մեծ Պահոց շրջանում կատարվող «Յուզարբերիցի» կարգը կրում է որոշ փոփոխություններ: Այսպես՝ Քարոզը «Վասն սուրբ տեղույս»-ը, ասվում է թիվ, «Արի տէր»-ը և «Թագաւորեսցէ» երգերը երգվում են թեթեւ եղանակով, իսկ ավետարանին Հաջորդող՝ «Փառք յարութեան քո տէր» երգի փոխարեն երգվում է «Զամենայն աւուրս» երգը, որը կրկնվում է երեք անգամ, վերջին անգամ ձայնը բարձրացնելով, և ապա՝ «Ի գիշերի» և «Աստ օրհնեսցէք»-ը թիվ: Սրանք բոլորը սաղմոսներ են:

Հարություն կիրակիներին ավետարանի ընթերցումին Հաջորդում է, ինչպես ասվեց, երգ՝ «Փառք յարութեան քո տէր»: Զատկին սրան կից երգվում է նաև «Լուսապայծառ Հրեշտակն», Հանդիսավոր եղանակով՝ գեղեցիկ երգը:

Ա՛հա և ուրիշ տոների համար գրված երգերը.

Մաղկազարդի - «Դասք լուսեղեն զուարթնոցն...»:

Համբարձման - «Համբարձէք իշխանք...»:

Գալստեան Ս. Հոգւոյն - «Իջեալ Հոգին...»:

Վարդավառին - «Յնծա Թափոր...»:

Ուղեւոր - «Այսօր եկեալ կամաւ տէրն ի Ուղե...»:

Մենդեան - «Հոյք Հոգեղէնք ընդ Հովիւան...»:

Տեսառնդառաջի - «Բառասնօրեայ տղայ...»

Այս երգերից Հետո սարկավագն ազդարարում է «Զուարճացեալք», ապա Աղոթք «Ամենակեցոյց ճշմարիտ...»: Սրանով փակվում է «Յուզարբերից»-ի կարգը:

Յուզարբերիցի կարգը Հնուց ի վեր ունեցել է կատարման հատուկ Հանդիսավորություն: Աշխատեմք ցույց տալ այդ կարգի կատարման կերպը:

Երբ աշակերտի դասն սկսում է երգել «Թագաւորեսցէ»-ն, ժամարարը մոմակախների և բուրվառակիր սարկավագի ուղեկցութեամբ սպիտակ շուրջառով, ավետարանը ձեռքին, դուրս է գալիս

ավանդատնից և բարձրանում Ավագ Պորան ինկարկությունը կատարվում է երեք անգամ, նախ՝ դուրս գալու պահին, երկրորդը՝ բեմի վրա, երրորդը՝ ժողովրդին:

Ըստ «Արարողութիւնք ժամատեղեաց Մաքենեաց ուխտին» «Ժամարարն տայ զխաղաղութիւն Աւետարանաւն և ապա ղնէ զայս ի վերայ գրակալին»:

Ուրեմն «Յուդաբերից» ավետարանն ընթերցվում է գրակալի վրա, վերջինս դրվում է խորանի աջ կողմում: Ավետարանի ընթերցումից հետո սարկավազը պետք է խնկարկի հոգևոր դասին, որից հետո բարձրանում է սեղան՝ կանգնելով ժամարարի կողքին՝ ղեմքը դեպի արևելք և «Զուարճացեալքս» քարոզը բարձր ձայնով արտասանի. իսկ ժամարարը ասում է «Ամենակեցոյց» աղոթքը, որից հետո նույն թափորով իջնում են և գնում դեպի ավանդատուն:

«Յուդաբերիցի» մեկնությունն ըստ «Ժամատեղաց» -ի:

«Իւդաբերիցի մասն այն զկնի Մեծացուցէին գրեցաւ, որպէս ծնաւ ի կոյս ի մօրէ դարձեալ յարեաւ ի կոյս գերեզմանէն: Իսկ զԱւետարանսն ի խորանէն դուրս բերեմք խնկօք և լապտերօք, զի խորանն՝ գերեզմանի նշանակ է և երկոքին լապտերքն՝ գերկուս հրեշտակս նշանակեն, և խունկ՝ զանուշահոտութիւն Քրիստոսի նշանակէ, իսկ զԱւետարանին Համբուրեմն այսպէս իմանամք, զի յորժամ մետասան աշակերտքն տեսին զՏէրն ի Գալիլիա երկրպագին նմա...»:

Ու Անձևացին գեղեցկորեն մեկնում է «Զուարճացեալքս» քարոզը և «Ամենակեցոյց» աղոթքը, որը Անձևացու մոտ գրված է՝ «Ամենապայծառ և ճշմարիտ Յարութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»: (Ու Անձևացի, «Մեկնութիւն աղօթից», էջ 144-147):

Յուդաբերիցի կարգի մասին հոգեչնորհ Տ. Ոսթակ վարդապետը՝ (այժմ Արքեպիսկոպոս) գրել է պատմական մի ակնարկ, որն իբրև օժանդակ աղբյուր դնում ենք մեր աշխատութեան վերջում:

«ՈՂՈՐՄԵԱ» սաղմոս և շարական

Ըստ Հնագույն սովորութեան՝ «Ողորմեան» հետևում էր Հարցին: Այսօրվա սովորութեան համաձայն՝ «Ողորմեան» սովորական օրերին Հաջորդում է «Մեծացուցէ» շարականին, իսկ կիրակի օ-

րերին՝ «Յուդաբերիցին»:

Փոխը Սաղմոս Ծ-ն, է որը բաղկացած է քսան տներից, իսկ շարականը՝ «Ողորմեան», կանոնի չորրորդ միավորն է, և պետք է ենթադրել, որ այն նաև Հնագույն միավորներից է, ինչպես Հարցի շարականը: Սրա վառ ապացույցն է Մաշտոցին վերագրվող Ապաշխարութեան երգերի այն խումբը, որոնք Շարակնոցում դրված են իբրև Ողորմեաներ և միաժամանակ՝ իբրև Բաղվածոց օրհնութիւններ Պահոց օրերի Համար:

Ողորմեաները Հիմնականում մեկական պատկերից են բաղկացած՝ երեք տներով: Ունենք նաև չորս կամ հինգ տներից բաղկացած պատկերներ:

Չորս տներից բաղկացած ութ «Ողորմեաներ» կան, իսկ հինգ տներից բաղկացած՝ հինգ «Ողորմեաներ»: Ինչպես նաև երկու պատկեր ունեցող երեք Ողորմեաներ: Ահա այդ Ողորմեաները.

ա) Պահոց ԲԿ. ստեղծի Հարցի Ողորմեան՝

«Եկեսցէ տէր ի վերայ մեր... և»

«Տէր ըզլուր միւսանգամ քո գալստեանդ...»

Պահոց ԴԿ. ստեղծի վերջին Հարցի Ողորմեան.

Ողորմ. «Զարհուրեալ դողացաւ ամենամեղ անձն իմ»:

Ողորմ. Ամենակալ քաւեա զմեզս իմ...»

Երկուսն էլ երգվում են ծանր՝ ստեղծի են և՛ երգվում են Մեծ Պահոց վերջին ուրբաթ օրը՝ ատյանում՝ ծնկաչոք:

գ) Յովնանու Մարգարէի Հարցի Ողորմեան.

Ողորմ. ԴԿ. «Ողորմութեանց բաշխող Քրիստոս...»

Ողորմ. «Կանխեալ Յովնանու առաքելով...»

Որոչ Հին ձեռագիր շարակնոցներում Հաճախ «Ողորմեայ» շարականը նշվում է՝ «Թիւնս իմ»: Այս Հապավումը, որը վերցվել է Ծ սաղմոսի առաջին տան՝ («Քաւեա զանօրենութիւնս իմ») սողից, հետագայում տեղ է գտել նաև մեր տպագիր շարակնոցներում: (Տե՛ս Շարակնոց, 1888 թիվ, Վաղարշապատ, էջ 113, 119, 124):

Այսպես՝ Հանդիպում ենք նաև «Տէր յերկնից» սաղմոսի առաջին տնից՝ ի բարձանց ձևը:

«Ողորմեա» շարականը ձայնով ընդհանրապես Հարում է Հարցին: Բացառություն են կազմում հետևյալ Հարցերը, որոնց «Ողորմեայ» և «Տէր Հերկնից» շարականները ձայնը փոխում են.

1. Ստեփաննոսի Հարցը՝ «Ընդ երկնային»-ը ԳԶ, իսկ Ողորմեան՝

«Առաքեա ի մեզ տէր»-ը և Տէր յերկնից՝ «Ով երջանիկ ճառագայթ» ԳԿ են:

2. Ծաղկազարդի կանոնի Հարցը՝ «Որ ի Քրովբէական» -ը ԴԿ է Ողորմեան՝ «Ուրախ լեր եկեղեցի սուրբ»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «ԳՔրիստոս թագաւորն» ԲԿ ստեղի են:
3. Ավագ Հինգշաբթիի կանոնի Հարցը՝ «Լոյսդ ի Հայրական»-ը՝ ԲՁ է, իսկ Ողորմեան՝ «Առկողզ ըզլոյս» - և Տեր Հերկնիցը՝ «Որ անսկիզբն» է ԳՁ են:
4. Վարդավառի կանոնի Հարցը՝ «Ձանճառելի խորհուրդ»-ը ԱԿ է, Ողորմեան՝ «Ի Թափոր ի լերինն»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Քրիստոս ԱՄ» ԴՁ են:
5. Ծննդյան ութօրեքի վեցերորդ օրվա կանոնի Հարցը՝ «Որ խոնարհեցար»-ը ԴԿ է, իսկ Ողորմեան՝ «Հրաշափառ ծնունդ»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Այսօր յայտնեցաւ»-ը ԳԿ են:
6. Աստվածածնի ծննդյան կանոնի Հարցը՝ Որ զնախագրեալս յառաջագոյն» ԴԿ է, իսկ Ողորմեան՝ Որ «Ողորմեցար»-ը և Տեր Հերկնիցը «Այսօր ցնծան» -ը ԲԿ են:
7. Ծննդյան ճրագալույցի Հարցը՝ «Որ դասուց երկնաւորացն»-ը ԴՁ է, իսկ Ողորմեան՝ «Անկանխմբ առաջի քո»-ն և Տեր Հերկնիցը՝ «Օրհնեմք զքեզ»-ը ԲՁ են:
8. Ուաչի յոթներորդ օրվա Հարցը՝ «Այսօր զենար»-ը ԴՁ է, իսկ Ողորմեան՝ «Ով քարաթև»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Ով պաշտպան»-ը ԳԿ է:
9. Բեթղեհեանի մանկանց Հարցը՝ «Այսօր անմեղ»-ը ԴՁ է, իսկ Ողորմեան՝ «Այսօր տղաք»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Այսօր ընդ Դասս» -ը ԳՁ են:
10. Հրեշտակապետաց Հարցը՝ «Անրսկիզբն Հայր»-ը ԳԿ է, իսկ Ողորմեան՝ «Որ ի Հրեղէն» -ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Անմահ արքային» ԴՁ են:
11. Վարագա խաչի կանոնի Հարցը՝ «Որ ըզլոյս անճառելի»-ն ԳՁ, իսկ Ողորմեան՝ «Բեզ Քրիստոսի»-ն և Տեր Հերկնիցը՝ «Հրաշափառ տեսութիւն»-ը ԳՁ են:
12. Ղազարոսի Հարութեան կանոնի Հարցը՝ «Աստուածային կոչմամբ ԲՁ է, իսկ Ողորմեան՝ «Որ ի չորեքկերպեան կենդանեաց...»-ը և

Տեր Հերկնիցը՝ «Աղբիւր անմահութեան»-ը ԴՁ են:

13. Ուաչի երկրորդ օրվա կանոնի Հարցը՝ «Այսօր պատուական խաչի քո»-ն ԳԿ է, իսկ Ողորմեան՝ «Փայտ կենաց»-ը և Տեր Հերկնիցը՝ «Անուանեալ փայտ գիտութեան» -ը ԳՁ են:

Իսկ Մեծն Ներսեսի կանոնի մեջ՝ «Այսօր տօն է եկեղեցի» Հարցը ԴՁ է, փոխվում է միայն Տեր Հերկնիցը՝ «Այսօր զուարճացեալ տօնեն երկնայինք» ԳՁ դարձված է:

Այսպիսով, Ողորմեա շարականը կանոնի կարևոր և Հնագույն միավորներից է, որն իր մեջ Հիմնականում արտացոլվում է օրվա խորհուրդը:

Հնագույն ողորմեաները մաշտոցյան Ապաշխարութեան շարականներն են, որոնք ոչ միայն գործածվում են իբրև Պաշտոն Հարցերի Ողորմեաներ, այլ նաև միանալով իրար Հետ՝ կազմում են Ապաշխարութեան Քաղվածոց օրհնութիւններ և երգվում են պաշտօն օրերին, իբրև օրվա օրհնութեան շարականներ՝ ըստ օրվա ձայնի առանց սկսվածքի:

Քարոյ «Երկրպագեմք Քեզ Տէր Աստուած մեր»

Ողորմեա շարականին հաջորդում է «Երկրպագեմք Քեզ Տէր Աստուած մեր» քարոզը:

Այս քարոզը, ըստ Օրմանյանի ավելի շատ ունի աղոթքի նկարագիր, քան Հրամայականի, ինչպես սարկավագին վերապահված ուրիշ քարոզներ:

«Երկրպագեմք» քարոզի նման են նաև Ս. պատարագի «Գոհութիւն» երկարաչունջ քարոզն ու երեկոյան «Հասեալքս ի ժամ երեկոյիս» քարոզը:

Ս. Անձևացու մեկնութեան մեջ այս քարոզի մասին կարգում ենք Հետևյալը. «Երեք են վասն որոյ երկրպագել ասէ. 1) Ձի պահեաց յերկարութիւն գիշերին. 2) և զի կանուխ գալ ի սուրբ եկեղեցի արժանացոյց. 3) և զի յառաւօտին պաշտօն ժամանեցոյց...»:

Քարոզի յուրաքանչյուր պարբերութիւնը գեղեցկորեն մեկնվում է: Եկեղեցին, Հետևաբար կառուցվել է տիրոջը խոստովանելու և գոհարանութիւն մատուցելու նպատակով: Ավելի մանրամասն մեկնութիւնը տես՝ Ս. Անձևացու «Մեկնութիւն աղօթից», էջ 150-151:

Երկրպագեմք քարոզին հարում է նաև մի մաղթանք՝ Պաշտօն, Սրբոց և Տերունի տոների համար

Մաղթանք Տէրունական տօնից

- Ողորմած, գթած՝ ճշմարիտ սուրբ մեծի Յարութեանն-
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, վայել է փառք...

Մաղթանք պահոց

- Ողորմութեամբ և գթութեամբ քով, լուր մեզ, Տէր և ողորմեա,
ներեա, քաւեա և թող զմեզս մեր: Արժանաւորեա զօրհանութեամբ
փառաւորել, զՀայր և զՈրդի և զՍուրբ Հոգիդ, այժմ և միշտ...

Մաղթանք Տօնից Արբոց

- Բարեխօսութեամբ և եղօթիւք Արբոց Մարտիրոսացն՝ որոց
այսօր է յիշատակ...

Փոխ Տէր յերկնից

Այս փոխը կազմված է երեք սաղմոսներից՝ դրանք են ՃՈՂ
(148), ՃՆԹ (149) և ՃՆ՝ (150) ընդամենը 28 տներ: «Օրհնեցէ՛ք
զՏէր յերկնից» փոխից առաջ մաղթանքի ավարտին ասվում է Ա-
լէլուիա, Ալէլուիա և ապա՝ փոխը:

Տէր յերկնից սաղմոս և շարական

Փոխին Հաջորդում է «Տէր Հերկնից» շարականը, այն Հիմնա-
կանում մեղեդիով Հարում է Հարցի շարականին և ունենում է երեք
տուն, թեև կան Տէր յերկնիցներ, որոնք ունեն չորս Հինգ, երբեմն
նույնիսկ վեց տներ:

Մեր շարակնոցում, ինչպես «Ողորմյաններից» կազմված, այն-
պես էլ «Տէր յերկնիցներից» բաղկացած քաղվածոց օրհնութիւններ
են կազմվել, օրինակ՝ Հարութեան քաղուածոց օրհնութիւնները, ո-
րոնք բաղկացած են վեցական պատկեր «Տէր Հերկնիցներից»:
Սրանք երգվում են, որպես օրհնութիւններ տարին մեկ անգամ, այն
է՝ Զատիկին Հաջորդող երեքշաբթիից մինչև շաբաթ օրը ներառյալ:
Այդ օրը տոն է Ս. Հովհաննու Կարապետի գլխատման, իսկ Հաջորդ
օրը կիրակին կոչվում է Կրկնազատիկ կամ Նոր Կիրակի: Իսկ
Մարտիրոսաց քաղվածոց օրհնութիւնները նույնպես կազմված են
«Տեր Հերկնիցներից» և երգվում են բոլոր Արբոց տոների, եթե
նրանք ըստ պատշաճի օրհնութիւններ չունեն:

Տէր Հերկնիցի մասին Ո. Անձևացին ունի Հատուկ մեկնություն՝

«Վասն օրհնութեան զրկնի Տէր յերկնիցին» վերնագրով: (Էջ 152)

Փառք ի բարձունս

Ժամագրքում այս օրհնությունը կոչվում է նաև «Օրհնութիւն
առաւօտու» կամ «Օրհնութիւն զկնի Տէր յերկնիցին»՝ ասացեալ
յանմարմնոց, այլ եւ ի Կոստանդնուպոլսոյ սրբոյ ժողովոյն ՃՄ.
(150) Հայրապետացն»:

Առաքելական ծագում ունեցող այս փառաբանությունը գոր-
ծածում են բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիները: Երգի առաջին պար-
բերությունը, ըստ Ղուկասի Բ գլխի 14, առաջին անգամ երգել են
Բեթղեհեմի երկնակամարում Հրեշտակները՝ Հովիվներին ավետե-
լով Փրկչի Հրաշափառ Ծննդյան Ավետիսը: Ծարունակությունը,
ըստ ավանդության, ավելացվել է առաքյալների կողմից: Թեև այն
կապվում է Կոստանդնուպոլսո սուրբ ժողովի Հետ (381թ.) սակայն
այդ երգի մասին ավելի Հին վկայություններ են Հասել:

Ո. Անձևացու մեկնության մեջ ավելի քան Հիսուն էջեր են
նվիրված «Փառք ի բարձունսին»: Ինչ վերաբերում է այս երգի
երկրորդ մասին՝ «Եւ յամենայն ժամ»-ին, այն վերագրվում է Եփե-
սոսի սուրբ ժողովին (431 թ.): Լատին եկեղեցին չունի այս երկրորդ
մասը: Նկատելի են նաև առաջին մասի լատին և Հայ եկեղեցու շա-
րադրանքներում առկա տարբերությունները:

Ըստ լատին եկեղեցու շարադրանքի՝ «Փառք ի բարձունս Աս-
տուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ բարի Հաճութեան գո-
վեմք զքեզ, բարեբանեմք զքեզ, երկրպագեմք քեզ, մեծաւ քա-
Հանայապետաւ: Զքեզ Աստուած անծին, անՀասանելի և միայն
վասն մեծի փառաց քոց: Տէր, Թագաւոր երկնային, Աստուած Հայր
Ամենակալ: Տէր Աստուած Հայր Քրիստոսի, գառին Անարատի, որ
բառնայ զմեզս աշխարհի, ընկալ զաղաչանս մեր: Որ նստիս ի քե-
րովքէս, զի դու միայն սուրբ, դու միայն Տէր, Յիսուսի Քրիստոսի
Աստուծոյ ամենայն ստեղծեալ բնութեան, Թագաւորին մերոյ, որով
Բեզ փառք, պատիւ և երկրպագութիւն, Ամէն»:

Այս տարբերակը կոչվում է Հին լատինական կամ լատին առա-
քելական:

ԱՀա և երկրորդ լատին շարադրանքը, որը լատին եկեղեցու
այժմյան գործածած տարբերակն է. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ
և յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ բարի Հաճութեան, գովեմք
զքեզ, օրհնեմք զքեզ, գոհանամք զքէն վասն մեծի փառաց քոց: Տէր

Աստուած թագաւոր երկնաւոր, գոհանամք զքէն վասն մեծի փառաց քոց: Տէր Աստուած թագաւոր երկնաւոր, Աստուած Հայր Ամենակալ, Տէր. Որդի միածին Յիսուս Քրիստոս Տէր Աստուած Գառն Աստուծոյ որդի Հօր, որ բառնաս զմեզս աշխարհի, ողորմեաց մեզ, որ նստիս ընդ աջմէ Հօր ողորմեաց մեզ: Զի դու միայն Սուրբ, դու միայն Տէր, դու միայն բարձրեալ Յիսուս Քրիստոս ընդ Սրբոյ Հոգւոյն ի փառս Աստուծոյ Հօր. Ամէն»:

Համեմատութեան Համար ստորև մեջ ենք բերում նաև Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցու տարբերակը. որն այսօր գործածվում է.

«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ Հաճութիւն: Եւ օրհնութիւն քեզ ի բարձունս, օրհնեալ ես, Տէր Աստուած մեր. օրհնեմք զքեզ և գովեմք զքեզ: Խոստովանիմք, Տէր, զքեզ և երկիր պատանեմք քեզ. փառաւորեմք զքեզ. գոհանամք, Տէր, զքէն, վասն մեծի փառաց քոց: Տէր թագաւոր, սուրբ երկնային, Աստուած և Հայր ամենակալ: Տէր և որդի Հօր միածին՝ Յիսուս Քրիստոս և սուրբ Որդի: Տէր Աստուած, Գառն Աստուծոյ և Որդի Հօր, որ առեր զմերս ի կուսէն: Ողորմեցար, բարձր զմեզս աշխարհի. եւ արդ ընկալ զաղաչանս մեր: Սուրբդ, որ նստիս ընդ աջմէ Հօր, ողորմեաց մեզ: Զի դու միայն սուրբ, դու միայն բարձրեալ ես, դու միայն, Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս: Տէր եւ Հոգիդ սուրբ որ ի փառս Աստուած ընդ Հօր. Ամէն»:

«Փառք ի բարձունս» մասին Ս. Անձևացու մեկնութեան մեջ խոսովում է էջ 157-200-ում: Իսկ «Եւ յամենայն ժամ»-ի մասին, որը Եփեսոսի ժողովի կողմից է խմբագրվել, խոսովում է 201-208 էջերում: Ըստ որում Անձևացու սովորածավալ մեկնութեան մեջ բացատրվում է յուրաքանչյուր պարբերութեան առանձին-առանձին: Հաճախ միայն մի մտքի Համար Հաջորդաբար տրվում է մի քանի մեկնութիւն:

Հանդիսավոր օրերին «փառք ի բարձունս» երգվում է ատյանում՝ ծանր եղանակով, իսկ սովորական լի օրերին երգվում է դանդաղ, ավելի թեթև եղանակով:

«Փառք ի բարձունսին» Հաջորդում է մի կարճ մաղթանք՝ «Փառք պատիւ եւ երկրպագութիւն...»: Ապա երգվում է երկու տուն սաղմոսից, որ տոնացույցն անվանում է «Առաւօտու երգ», սակայն «Առաւօտու երգ» կոչվում է նաև «Փառք ի բարձունս»-ը, այդ իսկ պատճառով Օձնեցին վերոհիշյալ երկու տուն սաղմոսները

անվանում է կցորդ, այսինքն, իբր Հավելված նախորդ երգին: Այս կցորդների մասին Օձնեցին իր ԻԴ (24) կանոնի մեջ գրում է. «Արժան է ի կիրակէս զկնի փառք ի բարձանցն յարութեան ասել», որ է «ԶՅարութիւն Փրկչին օրհնեացուք, Փրկչին մերոյ օրհնեացուք ըզյարութիւնն...»:

Օձնեցին այս կցորդների մասին գրում է նաև, որ դրանք Հաստատում են ըստ չարաթվա օրերի: Նույնը կրկնում է նաև Անձևացին՝ երկրորդելով Օձնեցու ասածները: (Տե՛ս, Օձնեցի, «Մեկնութիւն յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ», էջ 87):

Պետք է ենթադրել նաև, որ Հիշյալ կցորդները շատացել են նաև 12-րդ դարում՝ Ծնորհալու ժամանակներում: Հայաստանայց եկեղեցին Տերունի տոների Համար այժմ ունի չորս կցորդ, որոնցից յուրաքանչյուրը երկու ձայնի Համար է, ըստ որում՝ բոլորի առաջին տները նույնն են և փոխվում են միայն երկրորդ տները: Այսպես, Յարութեան ԱԶ-ԱԿ Ջյարութիւն փրկչին օրհնեացուք. զփրկչին մերոյ օրհնեացուք գյարութիւն:

Յարեաւ Աստուած, և ցրուեցան ամենայն թշնամիք նորա:

ԲԶ - ԲԿ. Ջյարութիւն զփրկչին օրհնեացուք.

Ջյարուցեալն զՔրիստոս օրհնեացուք.

և Ջյարութիւն նորա փառաւորեացուք.

ԳԶ-ԳԿ. Ջյարութիւն փրկչին օրհնեացուք...

Որ ելն ի բարձունս և գերեաց զգերութիւն, էառ աւար, բաշխեաց պարգևս եւ ետ որդւոց մարդկան:

ԴԶ-ԴԿ. Ջյարութիւն փրկչին օրհնեսուք...

Որ Համբերեաց խաչի եւ եղաւ ի նորափոր վիմի, և աստուածային յարութեամբն զմահացեալսն վերաբերեաց ի կեանս:

Ինչպես տեսանք, ձայների դասակարգումը տարբերվում է քարոզների, աղոթքների ու Ավետարանների կարգից: Այստեղ պարզապես տրված են Հաջորդաբար՝ ԱԶ -ԱԿ, ԲԶ-ԲԿ և այլն:

Համբարձման

Ջյարութիւն փրկչին օրհնեացուք... Համբարձաւ Աստուած օրհնութեամբ և Տէր մեր ձայնի փողոյ:

Գալստեան Հոգւոյն Սրբոյ

Զգալուստ Հոգւոյն օրհնեացուք... Յեկեղեցիս բարեբանեցէք զԱստուած, եւ զՏէր յաղբերացն Իսրայելի:

Ազուհացից եւ այլոց աւուրց պահոց,

Երկուշաբթի

Լոյս տուր, Տէր, աչաց իմոց, զի մի՛ երբէք ննջեցից ի մահ:

Մի՛ ասացէ թշնամին թէ՛ յաղթեցի նմա, կամ նեղիչք իմ ցնծասցեն թէ՛ ես սասանեցայց:

Երեքշաբթի

Ի քէն է, Տէր աղբիւր կենաց, և լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս:

Մագեա՛ զողորմութիւնս քո որք ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնս քո ոչ ուղիղ են սրտիւք:

Չորեքշաբթի

Ես ասացի, Տէր, ողորմեա ինձ. բժշկեա զանձն իմ, ես մեղայ քեզ: Երանի որ Խորհի զաղքատն եւ զտնանկն, յաւուր չարի փրկէ զնա Տէր:

Հինգշաբթի

Ես առ քեզ, Տէր, աղաղակեցի, առաւտու աղօթք իմ ժամանեցն առ քեզ:

Ընդէ՛ր, Տէր, մերժես զանձն իմ, կամ դարձուցանես զերեսս քո յինէն:

Ուրբաթ

Մտցեն աղօթք իմ առաջի, քո, Տէր. խոնարհեցի ունկն քո ի խնդրուածս իմ:

Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ,

Ի տուէ կարդացի եւ ի գիշերի առաջի քո:

Ղապարու

Տէր, Հաներ ի դժոխոց զանձն իմ...

Բարձր առնեմ զքեզ, Տէր, զի ընկալար զիս, և ոչ ուրախ արարեր զթշնամին իմ յիս:

Ծաղկապարդի

Այսօր մտանէ թագաւորն մեր Քրիստոս յԵրուսաղէմ...

Ընդատաջ ելին ծերքն ոստովք ձիթենեօք, և զԱստուածորդին փառաւորէին:

Աւագ Երկուշաբթի

Ի սկզբանէ, Տէր, զերկիր Հաստատեցեր...

Նոքա կորնչին և դու կաս և մնաս յաւիտեան:

Աւագ Երեքշաբթի

Տարցին թագաւորի կուսանք զՀետ նորա...

Ածցին ցնծութեամբ և ուրախութեամբ,

և տարցին ի տաճար թագաւորի:

Աւագ Չորեքշաբթի

Ոորհեցան և խօսեցան զչարութիւն...

Եղին յերկինս զբերանս իւրեանց, և զէզուս իւրեանց ամէին զերկրաւ:

Աւագ Հինգշաբթի

Որսացան զանձն արդարոյ, և զարին անբիժ պարտաւոր առնէին,

Եղեւ Տէր ապաւէն իմ, Աստուած օգնական յուսոյ իմոյ:

Աւագ Ուրբաթ

Մատնեցայ և ոչ ելանէի...

Աղաղակեցի առ Տէր զօրհանապազ և...

ԿՅ. Փոխանակ սիրոյ իմոյ մատնէին զիս...

Փ. Աստուած օրհնութեան իմոյ, մի լուր...

Աւագ Շաբաթ

Եղին զիս ի գբի ներքնումն՝ ի խաւարի...

Յիս Հաստատեցաւ սրտմտութիւն...

ԿՅ. Եղին զիս ի գբի ներքնումն...

Փ. Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ...

Դարձ, անձն իմ, ի Հանգիստ քո, զի Տէր...

Փ. Սիրեցի, զի լուիցէ Տէր զձայն աղօթից իմոց...

Եկեղեցոյ

Տան քում վայել է սրբութիւն, Տէր...

Տէր թագաւորեաց զվայելութիւն զգեցաւ...

Տապանակին եւ Վերափոխման

Արի՛, Տէր ի Հանգիստ քո. դու եւ...

Յիշեա՛, Տէր, զԴաւիթ և զամենայն...

Վարդավառի

Բո են երկինք եւ քո է երկիր...

ԶՀիւսիս եւ զհարաւ դու արարեր...

Ծննդեան եւ Աւետման

Իջցէ որպէս զանձրեւ ի վերայ...

Աստուած, զիրաւունս քո արքայի տուր...

Խաչի

Ետուր երկիւղածաց քոց նշան...

Որպէս փրկեցան սիրելիք քո. կեցո՛ւ աջով քով և լուր մեզ:

Հրեշտակապետաց

Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկինս. օրհնեցէ՛ք զնա ի բարձունս:

Օրհնեցէ՛ք զնա, ամենայն Հրեշտակք նորա...

Առաքելոց

Ոչ են բանք և ոչ են խօսք որոց ոչ լսին ձայնք նոցա:

Ընդ ամենայն երկիր էլ բարբառ նոցա...

Մարգարէից

Ոչ են բանք և ոչ են խօսք, որոց ոչ լսին ձայնք նոցա:

Յեկեղեցիս բարբրանեցէք զԱստուած...

Հայրապետաց

Բազանայք քո զգեցցին զարդարութիւն...

Յիշեա՛, Տէր, զԴաւիթ, և զամենայն Հեղութիւն նորա:

Մարտիրոսաց

Պարծեսցին սուրբքն փառօք, և ցնծասցեն...

Օրհնեցէք զՏէր յօրհնութիւն նոր..

Ս. Ստեփանոսի եւ Ս. Հռիփսիմեանց

Առաքեա՛, Տէր, զլոյս քո եւ զճշմարտութիւնս քո.

Ճո՛ց մեզ, Տէր, զողորմութիւն, եւ քո ծառայիցս լեր օգնական...

Զի սքօք առաջնորդեալ ելցուք ի լեառն սուրբ, եւ ի յարկս քո...

Յայտնութեան եւ Տեառնընդառաջի

Արեգակն արդարութեան այսօր յայտնեցար ազգի մարդկան.

Մարդ եղեալ սրբեցեր զՅուրս...

Ի վայելչութիւն փառաց սրբութեան քոյ, յարգանդէ յառաջ քան զարուեսակ ծնայ զքեզ. մարդ եղեալ սրբեցեր զՅուրս...

ՔԱՐՈՉ ԵՎ ԱՂՕԹՔ

Առաժոտոյան այս կցորդներին հաջորդում են քարոզները, որոնք թվով վեցն են: Ժամազրքում նրանք ունեն հետևյալ հերթականութիւնը.

1. Բարոզ-Կիրակամտից, Կիրակէից ու Յինանց «Ասասցուք ամենեքեան» (13 տուն):
2. Վասն սրբոց Հռիփսիմեանց. այլ եւ վասն Առաքելոց եւ Մարգարէից. «Աստուած մեծ, հպօր» (5 տուն):
3. Բարոզ Հայրապետաց և վարդապետաց: Առաջնորդք եղեն մեկ ուղիղ գնացիւք... (4 տուն)
4. Մարտիրոսաց եւ Ճգնաւորաց. «Չձգնութիւն սրբոց մարտիրոսացն» (4 տուն):
5. Բարոզ «Ծննդեան Քրիստոսի». եւ Աւետեաց. եւ փոխման Աստուածածնին եւ Տեառնընդառաջին. «Մայր սուրբ», (7 տուն):
6. Բարոզ Պաճոց- «Փառաւորեսցուք»:

Այս քարոզներից երկուսը Տերունական են, մեկը՝ «Մայր սուրբ»-ը՝ Ծննդյան և Աստվածածնի մյուս տոների «Ասասցուք»-ը, Հարության և այլ Տերունի տոների համար, ինչպես նաև կիրակամուտի՝ այսինքն՝ շաբաթ օրերին: Մեծ պաճոց շաբաթ և կիրակի օրերին՝ երեկոյան, այն ասվում է թիվ՝ առանց եղանակավորման:

Իսկ երեք քարոզները՝ Սրբոց տոների համար են, ինչպես ցույց են տալիս նրանց վերնագրերը, իսկ «Փառաւորեսցուք»-ը Պաճոց օրերի համար է:

Բացի այս վեց քարոզներից Տոնացույցը երբեմն անվամբ, երբեմն էլ առանց անվան Հիշատակում է «Գանձ» ասել: «Գանձ» բառը ենթադրվում է, որ պետք է վերցված լինի առաջին անգամ

Հորինված քարոզի առաջին բառից, որը ինչպես Հայտնի է, պատկանում է Նարեկացու գրչին, որը Հատուկ քարոզներ է Հորինել «ի Սուրբ Հոգին, ի Սուրբ եկեղեցին և ի Սուրբ խաչն», որոնք ունեն միևնույն ժայռակապը, որ կազմում է Նարեկացու անունը: Ըստ Օրմանյանի՝ Նարեկացուց հետո բոլոր ըստ պատշաճի քարոզ Հորինող Հեղինակները՝ Նարեկացու օրինակով դրանք անվանեցին «Գանձ»:

Քարոզ Ասասցուք ամենեքեան

Տոնացույցը և ժամագիրքը Տերունի տոների Համար թելադրում են ասել այս քարոզը: Քարոզի Հորինման ժամանակի մասին որոշակի տեղեկություն չի պահպանվել: Օրմանյանի կարծիքով՝ այն պետք է Հորինված լինի մյուս քարոզների հետ միաժամանակ: Նկատելի է, որ «Ասասցուք» քարոզը օրվա պատշաճից անկախ է և Հորինվել է Հավատացյալների, ամենայն խաղաղութեան աշխարհի, և Հաստատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ, բարեպաշտ թագավորների, աստվածասեր իշխանների, գերութեան մեջ գտնվող Հայրերի ու եղբայրների, Հովանդների, ուխտավորների և անօրենների ձեռքը մատնվածների Համար: Ինչ վերաբերում է Հայրապետի Համար եղած Հիշատակութեանը և այն Հավելումին՝ «Կենաց և փրկութեան Հոգւոյ նորին», ըստ Օրմանյանի, կապ չունի քարոզի ընդհանուր կառուցվածքի հետ: Իսկ թագավորաց Համար եղած աղոթքը, որ այժմ Հոգնակիրով է դրվում ժամագրքերում, հնում եղել է եզակի և Հիշատակվել է միայն ժամանակի թագավորի անունը: Դատելով քարոզի բովանդակությունից՝ կարելի է ենթադրել, որ այն պետք է Հորինված լինի կամ Բագրատունյաց շրջանում՝ 9-10-րդ դարերում, և կամ 11-14-րդ դարերի ընթացքում՝ Կիլիկյան թագավորության ժամանակաշրջանում: Այս մասին է խոսում նաև Հայոց Օշին թագավորին պատկանող ձեռագիր ժամագրքում եղած վերոհիշյալ քարոզի մեջ արված Հիշատակությունը, որը վերաբերում է Հայոց թագավորին:

Այստեղ ուզում ենք մեջ բերել Հովհաննես Դարդելի «Ժամանակագրութիւն Հայոց»-ից հետևյալ սոզերը, որը նույնպես Հաստատում է վերոհիշյալ ենթադրությունը. «Թէպէտ և ոչ յոյժ Հաւատարիմք իցեն Հայք տէրանց իւրեանց, այլ այլ է նոցա առանձին ինչ բարւօք սովորութիւն զի քահանայք ամենայն աղօթեն ի սուրբ

պատարագին և յայլ մաղթանսն Հանապազօրեայս վասն թագաւորացն Հայոց վախճանելոց և յականէ յանուանէ վասըն թագաւորին, որ կենդանի է»:

Մանթութիւն. Այս Հեղինակը, որն ապրել 14-րդ դարում և մեծ ջանքեր է գործ դրել Լևոն Զ Լուսինյան թագավորին եզիպտական գերութունից ազատելու Համար, պատմում է նաև, որ Հակառակ բոլոր տեսակի սպառնալիքներին ու արգելքներին.

«Ոչ դադարեցին Հայք աղօթել վասն թագաւորին իւրեանց, որպէս սովորեալ իսկ էին» (Հ. Դարդելի սույն ժամանակագրութիւնը Փրանսերենից Հայերեն է թարգմանել Սորեն արքեպս. Նարպեյը, իսկ Նորայր Բյուզանդացին կատարել է բնագրային Համեմատութիւն՝ մի շարք բնագրային ճշգրտումներ անելով):

Այն Հրատարակել է Կ. Եզյանը Ս. Պետերբուրգում 1891 թվականին: «Ասասցուք» քարոզն ունի նաև միջանկյալ մի մաղթանք՝ «Բարեխօս ունիմք սուրբ զՄարիամ զԱստուածածինն...»: Լատին եկեղեցին այս մաղթանքը սկսում է՝ «Սուրբ զՄարիամ զԱստուածածինն»-ով, և կապում քարոզի շարունակութեանը՝ «Զիչեսջիք»-ին:

«Ասասցուք» և «Փառաւորեսցուք» քարոզները եզրափակվում են մեծ քարոզներին Հատուկ վերջավորութեամբ, որոնց առաջին տան մեջ «Ձառաւօտս լուսոյ...» տողը, ցույց է տալիս, որ այն երգվել է առավոտյան:

Քարոզ «Մայր սուրբ»

Այս գեղեցիկ քարոզի առաջին երկու տների մեջ արժարժվում են դավանաբանական խնդիրներ.

- Մայր սուրբ սքանչելի լուսոյն, որ զԱստուածն ամենայն յաւիտենից յորովայնի քում կրեցեր, և ցնծութիւն աշխարհի ծնար դրանն Աստուած, աղաչեմք:

Մայր սուրբ, բարեխօսեալ:

- Աղաչեա՛... Որ խոնարհեցաւ ի Հայրակառն ծոցոյ, էառ մարմին ըստ մարդկային բնութեանս՝ առնել խաղաղութիւն յերկինս և յերկրի...:

Եվ ապա Հայցվում է Աստվածամոր բարեխոսութիւնը, «ներելու և անտես առնելու մեր Հանցանքները» և տալու՝ «օգնականութիւն ընդդիմակաց լինել Հակառակամարտիցն ի պատերազմի...»:

Ձի լոսնային պատերազմունք, դադարեցնել յարձակմունքը թշնամեաց, տնկեցի սէր և արդարութիւն ի յերկրի...

Աճեցուցանել յերկրի մերում զքաղցր ըղիսուն աղբերաց, գա-
նատ պողարբերութիւն բուսոց և տնկոց...

Ձի միարանեցէ գեղեղեցի իւր սուրբ, շինեալ ի վերայ Հիման
առաքելոց և մարգարէից, պահել անարատ մինչև յօր երևելոյ
գալստեան իւրոյ...»:

Լեզվի ու ոճի գեղեցկութեամբ, պատկերների առատութեամբ և
զգացմունքների անկեղծութեամբ և ջերմեռանդ սիրով Հորինված
այս սքանչելի քարոզը Հիշեցնում է Հանգստյան ժամերգութեան
մաս կազմող՝ «Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր» Հին և գողտրիկ քա-
րոզը, որն ի դեպ պետք է արտասանի ոչ թե սարկավազը, այլ ա-
վագ երեցը, իսկ Ս. Էջմիածնի մայր տաճարում՝ Վեհափառ Հայրա-
պետը կամ ձայնեղ միաբաններից մեկը:

Այս քարոզներին հաջորդող աղոթքը «Գոհանամք զքէն Տէր
Աստուած մեր»-ը, ըստ Անձևացու, ունի «Աղօթք նախքան զՍուրբ
Աստուածն» վերնագիրը:

Այն մեկնված է Ն. Անձևացու մեկնութեան 218-223 էջերում: Ա-
ղօթքի հանգիստն է «Նաղաղութիւն մեր և կեանք»...:

Սուրբ Աստուած կամ «Երեքսրբեան»

«Արժան է յերեկոյին և յառաւօտինս, զկնի ամենայն պաշտա-
ման նուազել զՍուրբ Աստուածն, և ապա զհետ բերել յերեկոյինս
զհանգստեանն սաղմոս», -այսպես է գրում Օձնեցին իր ԺԹ (19)
կանոնի մեջ «Սուրբ Աստուած»-ի մասին:

Ժամագրքերում այս երգարանութիւնը դրվում է առավոտյան
աղոթքից անմիջապէս հետո: Քրիստոնյա եկեղեցու ամենահին և
կարևորագույն երգերից է, որը դարեր շարունակ առիթ է հանդի-
սացել եկեղեցիների միջև երկարատև վեճերի, որովհետև
Քրիստոնյա մյուս եկեղեցիները այս երգը երգելիս երեք անգամ
կրկնում են՝ «Սուրբ Աստուած, սուրբ Հօր, սուրբ անմահ, ողորմեա
մեզ»:

Հայաստանյայց առաքելական ս. եկեղեցին ունի նաև և չաղ-
կապն ու Որ խաչեցար վասն մեր հավելվածը և ըստ պատշաճի այլ
տնօրինական հիշատակութիւններ, որոնց թիվը տաան է: Ահա այդ
հիշատակութիւնները.

1. Պահոց, Սրբոց, Ռաչի և Եկեղեցվո և այլ ոչ կիրակի օրերին
Հանդիպող Աստվածածնի փոքր տոներին՝ «Որ խաչեցար»:
2. Հինանց քառասուն օրերին, սովորական կիրակիներին և կիրակ-
նամտի համար՝ «Որ յարեար ի մեռելոց»:
3. Ավագ Ուրբաթ առավոտյան՝ «Որ մատնեցար»:
4. Ավագ Ծարաթին և իր նախատոնակին՝ «Որ թաղեցար վասն
մեր»:
5. Վարդավառի երեք օրերի համար՝ «Որ յայտնեցար ի թափոր
լերինըն»:
6. Ավետյաց, ծննդյան և թշխատութեան՝ «Որ ծնար եւ յայտնեցար»:
7. Տյառնընդառաջին, Մաղկազարդին և Ավագ շաբաթի չորս օրե-
րին՝ «Որ եկիր և գալոցդ ես»:
8. Վերափոխման ինն օրերի համար՝ «Որ եկիր ի փոխուն մօր քո
և կուսի»:
9. Համբարձման համար՝ «Որ համբարձար փառօք առ Հայր յեր-
կինս»:
10. Հոգեգալստյան համար՝ «Որ եկիր և Հանգեար յառաքեալսն, ո-
ղորմեա մեզ»:

Մաշտոցում պսակի ս. խորհուրդի համար ունենք նաև՝ «Որ
մարմնացար վասն մեր» հավելվածը: «Սուրբ Աստուած»-ի հա-
մար մեր եկեղեցին ունի նաև մի կցորդ՝ «Փառաւորեալ և
օրհնեալ»-ը՝ ուղղված Աստվածամորը: Ըստ Հին ավանդու-
թեան՝ այս կցորդի հեղինակը Թովմաս առաքյալն է:

Օձնեցին այս մասին ունի հիշատակութիւն իր ԻԲ (22) կանոնի
մեջ՝ Յովհաննու Օձնեցւոյ վասն Երեքսրբեան երգին.

Չհետ որոյ և խորհրդաբար կարգեալ է երից սրբասացու-
թեանցն երգ ըստ տեսեան մարգարէին և մեկնութեան աւետա-
րանչին: Ձի զփառս խաչին ետես Եսայի և խօսեցաւ վասն նորա:
Ձնոյն և հայրականն յայտնեաց զբարբառ, փառաւոր արարի՝ և
դարձեալ փառաւոր արարից: Եւ ինքն յաղագս իւր վկայէ յասելն,
այժմ փառաւորեցաւ որդի մարդոյ. Վասն որոյ ո՛չ վայրապար մեք ի
կիր առնումք զխաչեցարն ի գլուխ սրբասացութեանցն:

Եւ քանզի սուրբ է Որդի և Հօր և անմահ, և կամօքն Հօր և
հաճութեամբ Հոգւոյն եկն նա ի չարչարանս խաչին. և նովաւ իսկ

ծանեաք զՀայր և զՀոգին: Եւ մի պախարակեացեն այլապես խորհեցողքն զերից սրբասացութեանս երգ. որք և ամօթ ևս վարկանին զփրկութեան մերոյ անօթ... Եւ շուրջարկեալ է ի գլխաւորական աղօթս առաւօտի, և խորհրդական ժամուն երրորդի, և երեկոյի: Երիցս անգամ յաւուրն զնոյն եռակի կրկնելով:

Եվ զի զխաչին երախտիքն ծանեաք, ընդ նմին և զմայրն լուսոյ յիշատակեմք և աղերսնմք ի բարեխօսութիւն առ այն որ Հաճեցաւն բնակիլ յորովայնի նորա և խաչին սրբով փրկել զմեզ:

Իսկ 24-րդ կանոնում Օձնեցին ավելացնում է, որ «Սուրբ Աստուածը» պետք է երգվի աղոթքից հետո: Իսկ Անձևացին այս մասին չի հիշում Առաքիտայանի մեջ, այլ միայն Երեկոյանի:

Ըստ Հոյն եկեղեցու՝ «Սուրբ Աստուածի» երգեցողությունն ուղղված է ի դեմս ս. Երրորդության, և այն եկեղեցու հին սովորությունն է: Ինչ վերաբերում է «Ուաչեցար»-ին, այն Եվգիկյան Հավելված է Անտիոքի եկեղեցու մեջ Տիմոթեոս Կուզի ժամանակվանից, և որն իր մեջ ունի աստվածաչառաչարություն վարդապետությունը:

Հայ եկեղեցին միշտ արտահայտել է այն տեսակետը, որ ինքը Ս. Գր. Լուսավորչից Հաստատված երգում է այն «Ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ»: Մեր եկեղեցու այս տեսակետի Հաստատումը բացի Օձնեցուց և Անձևացուց, կարելի է տեսնել նաև Ծնորհալու «Ընդհանրական»-ում (էջ 138, Երուսաղէմ), ինչպես նաև Ն. Լամբրոնացու «Պատարագի մեկնության» մեջ (էջ 48):

«Սուրբ Աստուած»-ի մեղեդիները բազմաթիվ են, որոնք ամենուրեք գրեթե երգվում են միատեսակ: Գեղեցիկ են կիրականատից ծանր և հոգեթով եղանակները:

Կիրակի երեկոյան երգվող ավանդական տարբերակը առավել սահուն է, ավելի սահուն են ամենօրյա երգեցողության տարբերակները, իսկ Ս. Պատարագի Ավագ շարաթի ողոգոմյան և Ուաչի տարբերակները տարբեր մեղեդիներ ունեն:

«Սուրբ Աստուած»-ի երգեցողության մի Հատուկ ձև է «Վերացման խաչի» թափորի ժամանակ երգվող տարբերակը, որի մասին տոնացույցն ունի Հատուկ հրահանգ՝ «Եւ առնուցուն նոյն կարգան զսուրբ խաչն ի խորանէն. և բարձրացուցեալ քահանայիցն՝ երթիցեն ի կողմն արևմտից՝ ասելով Սուրբ Աստուած.

երիցս անգամ: Սուրբ և Հօր նոյնպէս: Սուրբ և անմահ նոյնպէս: Զկնի՝ որ խաչեցար վասն մեր ողորմեա մեզ»:

Մաղթանք՝ քարոյ վկնի Ս. Աստուածի

«Սուրբ Աստուածին» Հաջորդում է «Փրկել զմեզ ի փորձութենէ և յամենայն վտանգից մերոց» մաղթանքը և ապա քարոզ՝ «Վասն լսելի լինելոյ»: Կիրակի օրերի Համար այստեղ ժամագրքերը դնում են սաղմոս՝ «Եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ...», որը երգվում է դաս առ դաս և ապա Բժշկութեան Ավետարաններ՝ Հետևյալ կարգով.

ԲԿ ԴԿ ըստ Մատթէոսի՝ գլ. ԺԵ. 22-28

«Եւ ելեալ անտի Տիսուսի գնաց...»:

ԲԶ ԴԶ ըստ Մարկոսի՝ գլ. է. 31-37

«Եւ ելեալ միւսանգամ ի սահմանացն...»:

ԱԿ ԳԿ ըստ Ղուկասու գլ. Թ. 37-44

«Եւ եղև ի վաղիւն...»:

ԱԶ ԳԶ ըստ Յովհաննու գլ. Դ. 46-54

«Եկն դարձեալ ի Կանա Գալիլիացոց...»:

Այս ավետարաններին Հաջորդում է Ծնորհալու «Նորաստեղծեալ» երգը, որի ծայրակապն է Ներսէս: Այս երգը երգվում է միայն կիրակի օրերին¹⁰:

Մեծ Պահոց կիրակիներին՝ Մաղկազարդի կիրակին ներառյալ, Համաձայն Սիմեոնյան տոնացույցի, պետք է երգվեն առաջին երկու տները միայն:

Այս երգին Հաջորդում է «Ռնդրեսցուք Հաւատով միարձուկեամբ» քարոզը՝ ձայնով, «Կեցո տէր» և երեք տեր ողորմյա և աղոթք «Բում ամենազօր», «Հայր մեր» և արձակում:

Պահոց օրերի արձակման կարգը

«Սուրբ Աստուած»-ի կարգից հետո կարգացվում է սաղմոս ձևԲ (142)՝ «Օրհնեցէք մանկունք զՏէր» և ապա՝ շարական «Մանկունք»: «Մանկունք»-ի շարականները երգվում են ըստ օրվա ձայնի: Պահոց «Մանկունքները» վերագրվում են Մաշտոցին և թվով ութն են: «Մանկունք»-ի շարականները մեծ մասամբ վերագրվում են Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին: Ահա Տաթևացու վկայությունն այդ մասին. «ԶՀանգստեանն և զՄարտիրոսացն

¹⁰ Համեմարարել վերոհիշյալ հեղինակների անդրադարձումները իրր լրացուցիչ օժանդակ Օյրթ (Ն. Դ.):

Պետրոս Գետադարձն, և զբազումս ի մանկտեացն...»: Իսկ Մ. Չամչյանը գրում է... «Արար և զոմանս ի շարականաց, որք կոչին մանկունք»: (Չամչյան, «Պատմ. Հայոց, Հտ. Բ, էջ 900): «Մանկունք» շարականների մասին տե՛ս մեր «Շարականագիտություն» ձեռնարկը՝ Պ. Գետադարձին ընծայված գլխում: «Մանկունք»-ից հետո՝ քարոզ «Վասն խաղաղութեան» և աղոթք՝ «Սուրբ ես Տէր»: Այս աղոթքը մեկնել է Ս. Անձևացին (տես էջ 223-225):

«Սուրբ ես Տէր» աղոթքին հետևում է սաղմոս Ե «Բանից ի մոց»-ը և ապա՝ Երգ Արարչական ըստ ավուր: Արարչական երգը ևս Հորինել է Շնորհալի Հայրապետը, այն Անձինք է՝ բաղկացած երեսունվեց տներից, յուրաքանչյուր վեց տունը շարաթիվա մեկ օրվա համար:

Երկուշաբթի ԲՇ	«Արարչական»:
Երեքշաբթի ԳՇ	«Էական բանն որ ընդ Հօր»:
Չորեքշաբթի ԴՇ	«Պառարն անգոյ»:
Հինգշաբթի ԵՇ	«Ճառագայթեալ Բանն ի Հօրէ»:
Ուրբաթ Ուր.	«Ձրհանդուրժեալ»:
Շաբաթ Շր	«Տէրն յետ ստեղծման»:

Արարչական երգին հաջորդում է մաղթանք՝ «Պաչ քո եղիցի մեզ ապաւէն», ապա՝ քարոզ «Աղաչեսցուք», աղոթք՝ «Օգնեա մեզ» (Ավագինն է), քարոզ «Յիշեա Տէր զպաշտօնեայս» աղոթք՝ «Բարերար և բազմողորմ Աստված», «Հայր մեր» և արձակում՝ «Օրհնեալ եղերուք»:

Իսկ սրբոց տոներին «Սուրբ Աստուած» -ի կարգից հետո սաղմոս ձԺԴ է՝ (114) «Սիրեցի զի լուիցէ», (ավագ), երգ Արարչական, մաղթանք «Քրիստոս Աստուած մեր» (ձայնով), ապա՝ քարոզ՝ «Սուրբ ճգնաւորօքն» աղոթք՝ «Որ ընտրեցեր և ընկալար»: Այս աղոթքն ասվում է Առաքելոց, մարգարէից, Հայրապետաց և Վարդապետաց տոներին՝ ավագինն է:

Մարտիրոսաց, ձգնաւորաց և Կուսանաց տոների աղոթքն է «Պասկիչ սրբոց»-ը: Մնացած մասը Պահոց արձակման նման է:

Այստեղ պետք է նշել, որ բացառություն են կազմում Տապանակի, Շողակաթի և Նավակատյաց սուրբ Ուաչի Գ, Դ և Ե օրերը, երբ քարոզն է «Սուրբ եկեղեցեալս», իսկ աղոթքն է «Առ դբանն»:

Աղօք Մանասէի թագաւորին

Ժամագիրքն այստեղ դնում է «Տէր ամենակալ»-ի կարգը: Այն սկսվում է Մեծ Պահոց առաջին չորեքշաբթի օրվանից և շարու-

նակվում մինչև Մաղկազարդի ուրբաթ օրը՝ չուրջ երեսուն օր: Այս աղոթքը Հին Կտակարանից է, այն թեև պարականոն է, բայց ընդունված է ինչպես մեր, այնպես էլ քրիստոնյա այլ եկեղեցիների կողմից: Սակայն մեր եկեղեցում այն կատարվում է ավելի մեծ Հանդիսավորությամբ և յուրահատուկ կերպով: Ըստ Աստվածաշնչի այս գեղեցիկ աղոթքի՝ Հեղինակը Հուդայի Մանասէ թագավորն է, որը գերի է տարվել Ասորեստան և ապա ապաշխարելով վերադարձել և տիրացել իր թագավորական գահին և մնացած կյանքն անցկացրել է սրբություն: / Բ Մնաց. 1Գ-18 և Դ Թագ. (21):

«Տէր ամենակալ»-ը բաղկացած է տասնութ տներից, աղոթքն ունի նաև մի կցորդ՝ «Աղաչեմք և խնդրեմք»-ը՝ տասը տներից բաղկացած, որը բաժանվում է առաջին մասից «Փառք Հօր» -ով: Կցորդը, անկասկած, քրիստոնեական եկեղեցու կողմից կատարված խմբագրություն է:

Կցորդին հաջորդում է երկարաչունչ մի քարոզ՝ «Եկեալքս ի խոստովանութիւն ապաշխարութեան» և աղոթք՝ «Տէր Աստուած փրկութեան մերոյ»: Վերջինս սերտորեն կապված է կցորդին:

Երբեմն մասնավոր կերպով ապաշխարողի համար կատարվող այս կարգն այժմ զործածվում է քառասնորդական պահոց շրջանում՝ համայն ժողովրդի համար:

Միմեռնյան տոնացույցն Ավագ շաբաթի առաջին երեք օրերի համար չի հրահանգում «Տէր ամենակալ»-ի կարգն ասել, բայց, ինչպես ցույց են տալիս Հին ժամագրքերը և տոնացույցները՝ այս կարգն, իրրև ապաշխարողաց կարգ, կատարվել է մինչև ավագ Հինգշաբթի ցերեկ՝ այսինքն՝ մինչև տնօրինական հիշատակների սկիզբը:

Ծանոթություն - Ընդունված կարգ է, երբ պատարագիչը միայնակ է, սուրբ պատարագի մուտքին, «Ողորմեսցի»-ի փոխարեն սարկավազն ասում է «Եկեալքս ի խոստովանութիւն» քարոզը և կամ քարոզի երկրորդ մասը՝ «Արդ եկալք ամենեքեան, խոնարհեալ անձամբ, բեկեալ սրտիւք...» և ապա՝ պատարագիչը պատասխանում է. «Ազատեսցէ և զձեզ մարդասէրն Աստուած...»:

Անդաստանի կարգը

Տարվա ընթացքում առավուտյա տասնմեկ անգամ կատարվում է անդաստանի կարգը՝ Ինչպես ցույց է տալիս Տոնացույցը, անդաստանի կարգը ձգվում է զարնանից մինչև աշուն, այդ կարգը կատարվում է իրրև օրհնություն պտղոց և բուսոց:

Անդաստանի օրերը.

1. Ծաղկազարդ,
2. Զատիկ,
3. Աշխարհամատան կիրակի,
4. Երևման խաչի կիրակի,
5. Համբարձում,
6. Երկրորդ Ծաղկազարդ,
7. Հոգեգալուստ,
8. Տօն Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի,
9. Վարդավառ,
10. Վերափոխման տոն,
11. Ուաչվերաց:

Անդաստանի կարգը կարելի է բաժանել երեք մասի.

- ա) Նախ սաղմոս կամ գիրք և Ավետարան:
- բ) Անդաստան կամ Տեսնազրույթիւն:
- գ) Անդաստանից Հետո Ավետարան և փակման կարգ:

Անդաստանը սովորաբար կատարվում է եկեղեցու ատյանում: Այն սկսվում է երկու տներից բաղկացած քարոզով՝ «Վասն ի վերուստ խաղաղութեան և փրկութեան» և ապա՝ տյառնազրույթուն «ի չորիս կողմանս» Հետևյալ կարգով.

1. Արևելեան կողմն աշխարհիս և Հայրապետութիւն Հայոց:
2. Արևմտեան կողմն աշխարհիս Հայրապետութիւն Հայոց:
3. Հարավային կողմն աշխարհիս երկիրս անդաստանս և պտղաբերութիւն տարւոյս:
4. Հիւսիսային կողմն աշխարհիս՝ վանքս անապատս, քաղաքս և գիւղս, և բնակեալ ժողովուրդս ի նոսա:

Փակումը լինում է «Օրհնութիւն և փառք»-ով, ապա քարոզը՝ «Սուրբ խաչիւս» և աղոթք՝ «Պահպանեա»:

Տոնացույցը թելադրում է նաև անդաստանից Հետո կատարել ննջեցելոց պաշտոն կամ կարգ Հետևյալ տոներին՝ Ծաղկազարդին, Զատիկին, Հոգեգալուստյան, Ս. Էջմիածնի և վերափոխման: Կան նաև անդաստանին Հաջորդող այլ Հավելվածներ վերոհիշյալ տոներից՝ Աշխարհամատան կիրակիի, Երևման խաչի և Համբարձման տոների Համար:

Հավելված ունեն նաև Ծաղկազարդի, Հոգեգալուստյան և Վար-

դավառի օրերը: Այս Հավելվածների մասին տե՛ս Տոնացույցի Հրահանգները հիշյալ օրերին:

Անդաստանի Թափորի արարողութիւնը յուրատեսակ կերպով կատարվում է Ուաչվերացի երեկոյան: (Տե՛ս Տոնացույց, 1906, Վարչապատ, էջ 156-160):

Անդաստանի մասին գոյութիւն ունի Հատուկ տպագիր տետր:

Այստեղ պետք է նշել նաև մի Հատուկ արարողութիւն, որը կոչվում է նաև «Ուաչի քո Քրիստոսի» կարգ: Վերջինս նվիրված է խաչի փառաբանմանը. ըստ Տոնացույցի այս կարգը տարվա մեջ կատարվում է չորս անգամ՝

1. Ավագ ուրբաթ, այսինքն՝ մատնութեան և չարչարանաց գիշերը, որով և ավարտվում է այդ ժամերգութիւնը:
2. Ավագ ուրբաթ՝ Քրիստոսի Թաղման կարգի ավարտին:
3. Ավագ շաբաթ առավոտյան՝ ժամերգութեան վերջին:
3. Զատիկի առավոտյան՝ ժամերգութեան վերջին: Այս կարգը կատարվում է նաև Ուաչվերացի առավոտյան՝ ժամերգութեան արձակումից առաջ:

Կարգը բաղկացած է Հետևյալ շարահաններից՝

1. ԲԳ - «Ուաչի քո Քրիստոս» 3 անգամ:
 2. Կցորդ՝ «Փառք սուրբ խաչիդ» և 3 անգամ:
 3. «Ուաչն կենարար» 3 տուն:
- Քարոզ՝ «Սուրբ խաչիւս»:
Աղոթք՝ «Պահպանեա»:

Շարականի երգեցողութեան ժամանակ ավագ երեցը խնկարկում է շուրջանակի:

ԿԱՐԳ ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ

Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Արևագալի ժամուն, որ կատարի ի դէմս հոգւոյն Սրբոյ, այլ՝ ի դէմս Յարութեան Քրիստոսի, որ երևեցաւ աշակերտացն.

Արևագալի Հասարակաց աղոթքի ժամը, որ կատարվում է ի դէմս Սուրբ Հոգու, այլև ի դէմս Հարութեան Քրիստոսի, որ երևաց աշակերտներին:

Գրիստոնյա մյուս եկեղեցիները ունեն յոթ ժամերգություն.
Մեր ժամագիրքը պարունակում է ինը ժամերգություն, վերո-
հիշյալ յոթին ավելանում են Արևազալի և Նաղաղականի ժամեր-
գությունները.

1. Գիշերային,
2. Առավոտյան,
3. Արևազալի,
4. Երրորդ ժամու,
5. Վեցերորդ ժամու,
6. Իններորդ ժամու,
7. Երեկոյան,
8. Նաղաղական
9. Հանգստյան:

Գրիստոնեական եկեղեցու՝ օրվա ընթացքում յոթ ժամերգու-
թյուն կատարելու համար հիմք է հանդիսացել ՃԺԸ (118) սաղմոսի
«Եօթն անգամ յաւուր օրհնեցից զքեզ» տունը:

Ահա թե ինչ է գրում Հ. Օձնեցին իր ԻԴ (24) կանոնի վերջում.
«Եւ զկնի ամենեցուն զԱրևազալն նուագել սաղմոս զոր «Եղիցի
անուն Տեառն» ասել սկսեալ են ի ժամանակացն Եզրի կաթողի-
կոսի»: Այս խոսքերից դժվար չէ եզրակացնել, որ «Եղիցի անուն
Տեառն» սաղմոսը, որով սկսվում է Արևազալի կարգը, հաստատվել
է 7-րդ դարում, իսկ թե ուրիշ ինչ բաժին ունի Եզր կաթողիկոսը
այս կարգի մեջ, դժվար է ասել, քանի որ Արևազալի կարգի այսօր-
վա ձևը հիմնականում պատկանում է Շնորհալի հայրապետին,
հատկապես այս կարգի Հոգեպարար շարականները, քարոզներն ու
Հոգեբուխ աղոթքները: Այսպիսով, մեր եկեղեցու պաշտամուն-
քային ժամերգությունների մեջ Արևազալի կարգը թվով երրորդն է,
և ինչպես մյուս ժամերգությունները, այս ևս սկսվում է տերունա-
կան աղոթքով:

Ահա Արևազալի կարգի մաս կազմող բաղադրիչները.

Ժամօրհնող՝ սղմ. Եղիցի անուն Տեառն...

Մրկ. - Ի նա օրհնեսցին և Օրհնեալ Տէր Աստուած Իսրայելի...

Ժամարար - Փառք և այժմ. օրհնութիւն...

Երգ Յարեւելից - Մինչ ի մուտս Յորդորակ «Յարեւելից»
յարեւմուտս... երկուական տուն:

Բարոզ՝ Յարեւելից մինչև ի մուտս...

Աղօթք Յարեւելից մինչև ի մուտս...

Հանգիստ՝ «Աստուած մշտնջենաւոր...»:

Փոխ. Սաղմոս «Աղաղակեցէք առ Տէր...»:

Երգ «Ճգնաւորք Աստուծոյ...»՝ 5 տուն:

Յորդորակ «Ճգնաւորք Ճշմարիտ...»՝ 5 տուն:

Մաղթանք՝ «Աղաչեմք ողորմեաց...»:

Բարոզ՝ «Սուրբ Ճգնաւորքն...»:

Աղօթք՝ «Սուրբ ես, Տէր...»:

Բարոզ՝ «Յիշեա, Տէր, զպաշտօնեասն...»:

Աղօթք՝ «Բարերար և բազումողորմ...»:

Փոխ. Սաղմոս «Աստուած, Աստուած իմ...»:

Երգ՝ «Լոյս, արարիչ լուսոյ...»՝ 4 տուն:

Յորդորակ՝ «Անեղանելիդ Աստուած...»՝ 5 տուն:

Մաղթանք՝ «Լուսովդ քո...»:

Բարոզ՝ «Փառաւորեսցուք...»:

Աղօթք՝ «Ձառաւօտու աղօթս...»:

Փոխ. Սաղմոս «Տէր Հովուեսցէ զիս...»:

Երգ «Ճանապարհ և ճշմարտութիւն...»՝ 2 տուն:

Յորդորակ «Ճանապարհ բարի...»՝ 2 տուն:

Մաղթանք՝ «Տէր, ուղղեա զգնացս մեր...»:

Բարոզ «Աղաչեսցուք զամենակալն...»:

Աղօթք «Առաջնորդ կենաց...»:

Աղօթք «Աւուրց ՊաՀոց, յորս տօն ոչ լինի» - «Օրհնեալ ես, Տէր
Աստուած, փրկիչ մեր»:

Տ. Յովհաննու Հայոց կաթողիկոսի, եթէ զինչ խորհուրդ ունի
Արևազալի Աղօթսն:

«Այս աղօթս զմիւսանգամ գալուստն Գրիստոսի նշանակէ, զյա-
րութիւն մարդկան ի գերեզմանացն յաւուր միաշարաթոջ յառաջին
ժամուն: Վասն զի յայնմէ ժամու լինելոց է յարութիւն մարդկային
բնութեանս, թէպէտ և գիշերի ասի ըստ տերունական առակին: Այլ
նա է առաւօտ և սկիզբն ծագման արեգականն արդարութեան: Եւ
լինելոց է այն յառաջին ժամուն մեծի աւուրն»:

«...Բանզի յետ անցանելոյ ձրմերայնոյն և լինելոյ զարնանոյն և
հաւուցն լինելոյ մերձ յառաւօտն, ձայնքն զյարութիւն մարդկան
նշանակեն. Վասն այսորիկ սթափել ի ժամուն յայնմիկ աղօթեն.
ակն ունելով վերըստին նորոգման յարութեանն մեռելոց... Վասն
այնորիկ կարգեցան ի ժամուն յայնմիկ աղօթք: Իբրև արժանի լինիլ

մեծի առաւօտի լուսոյ ծագմանն, և գտէրն փառաց ատանց ամօթոյ տեսանելի»:

Իմաստասեր Հայրապետը խոր հավատով ու համոզիչ կերպով մեկնում է Արևազալի ժամի հոգեբուխ աղոթքները՝ վկայակոչելով Սուրբ զբքից բազում հավաստումներ, ինչպես նաև բնությունից վերցված բազմաթիվ պատկերներ ու համեմատություններ: Օձնեցու այս և ուրիշ բազմաթիվ այլ մեկնություններ աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպ բացահայտումներով:

Արևազալի կարգին, բացի Օձնեցուց անդրադարձել է նաև Ս. Անձևացին առանձին մեկնությամբ՝ «Մեծին Նստրովու վասն քարոզին Արեւազալի»: Անձևացին հանգամանորեն մեկնում է «Յարեւելից մինչև ի մուտս» քարոզը, «Յարեւելից մինչև ի մուտս» աղոթքը և Հանգիստը «Սուրբ ձգնաւորօքն» քարոզը, հակիրճ կերպով և նրան հաջորդող «Սուրբ ես Տէր» աղոթքը, «Փառաւորեսցուք» քարոզը, «Ձառաւօտու աղօթս» աղոթքը, «Աղաչեսցուք զամենակալն Աստուած» քարոզը, «Առաջնորդ կենաց» և «Օրհնեալ ես Տէր Աստուած» աղոթքները»:

Անձևացին իր մեկնության սկզբում մեջ է բերում Օձնեցու «Եթէ գինչ խորհուրդ ունի առաւօտին Աղօթքն, որ ընդ Արևազալն կատարեն»-ից մի հատված, որը Օձնեցու «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ» գործի շարունակությունն է, բայց Անձևացու մեջ բերած հիշյալ հատվածում եզրի անունը չի հիշատակվում:

Անձևացու Արևազալի կարգի վերը թվարկած բաղադրիչներին մեկնությունը զբաղեցնում է նրա զբքի 242-254 էջերը:

Ըստ Մ. Օրմանյանի՝ Արևազալի ամբողջ կարգը կարելի է բաժանել չորս մասի:

Առաջին մասը, սկսվելով «Եղիցի անուն Տեառն» սաղմոսով, շարունակվում և ավարտվում է «Յարեւելից» աղոթքով՝ իր «Աստուած մշտնջենաւոր» Հանգիստով:

Երկրորդ մասի սաղմոսն է՝ «Աղաղակեցէք»-ը / ՂԹ / 99 /, որին հաջորդում է «ձգնաւորք» երգն իր հորդորակով, ապա՝ «Աղաչեմք» մաղթանքը, քարոզն ու աղոթքը մինչև «Բարեբար և բազում ողորմ Աստուած» աղոթքը:

Երրորդ մասն ընդգրկում է Աստուած, Աստուած իմ (սաղմոսից ԿԲ (1-11) և ԿԳ (1-10)) մինչև «Ձառաւօտու աղօթս» աղոթքը:

Իսկ չորրորդ մասը ներառում է «Տէր հովուեսցէ» (սաղմոսից

(ԻԲ 1-8, ՃՆԲ 9-14, Ո՛՛՛ 1-11, ԿԹ 1-6 և ՁԵ 15-16)) մինչև «Օրհնեալ ես Տէր» աղոթքը:

Այս կարգի մաս կազմող փոխերը, մաղթանքները, քարոզներն ու աղոթքները գործածվում են նաև Մեծ Պահքից դուրս, իսկ Մեծ Պահքից չըջանում սրանց հետ երգվում են նաև Արևազալի երգերն ու շարականները: Այս մասին տես Մ. Օրմանյանի «Միսագիտութիւն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ» (էջ 64-65):

Արևազալի կարգն այժմ առավել հանդիսավորությամբ կատարվում է Մեծ Պահքի չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերին, երբ երգվում են այս կարգի հոգեզմայլ երգերի ծանր տարբերակները: Սովորություն է նաև վերջում ծնկաչոք երգել «Տէր ողորմեա» երգը: Այս երգը նույն ձևով երգվում է նաև երեկոյան՝ «Պաղաղական»-ից կամ Հսկումի արարողությունից հետո:

Հայաստանյայց եկեղեցւո ամենահոգեպարար և հավատացյալների կողմից սիրված ժամերգություններից է Արևազալի կարգը: Առանձնապես գեղեցիկ են այս կարգի «Յարեւելից», «ձգնաւորք» և «Լոյս» երգերը և՛ իբրև մեղեդի, և՛ իբրև բանաստեղծական խոսք:

Ծնորհային հատկապես այս երգերում մեծ վարպետությամբ և համարձակորեն օգտագործել է մեր Հնագույն, Հեթանոսական շրջանից ավանդաբար գոյատևած մեր տոհմիկ երգ-երաժշտության մեղեդիների տարրերը, որոնք զգալիորեն տարբերվում են մեր եկեղեցու հիմնական ձայնեղանակներից:

Առանձնապես գեղեցիկ են էջմիածնական տարբերակները, որ տեղ են գտել Վաղարշապատում 1880 թ. Հրատարակված ձայնազրյալ ժամագրքում, այն մշտապես երգվում է Մայրավանքում:

Խրատ Արևազալին

«Իսկ Արևազալի եղիցի Սաղմոսն թէ պատուաւորք ոք չլինի, աչակերտի դասուն է, և Օրհնութիւն և Փառքն և Արևազալի կանտի սկանանչն աւագերիցու դասուն է: յԱրեւելից շարականն և իւր տաղն և քարոզ աւագ երիցու դասուն է: Աղօթքն՝ երեկօրեայ աւագ երիցուն դասուն է. շարականն աւագ երիցուն է: Աղաղակեցէք սաղմոսի սկսիչն՝ աւագերեցու դասուն է: Ծարականն աւագերեցուն է. ձգնաւորքին մաղթանքն հասարակաց է. քարոզն աւագերեցու դասուն է. Աղօթքն աւագերեցուն է: Աստուած, Աստուած իմ սաղմոսի սկսիչն աչակերտի դասուն է. նոյնպէս և շարականն: Լոյս Ա-

րարչն և մաղթանքն Հասարակաց է, քարոզն աշակերտի դասուն է. աղօթքն նախորդ աւուր երիցուն է: Տէր Հովուեացէ սաղմոսին սկսին և շարականն ճանապարհ և իւր աղօթքն աւագերիցու դասուն է կամ վեհագունին: Իսկ ի սրբոց տօնան յետին աղօթքն զԱռաջնորդ կենացն ասա: Եւ ի պահոց աւուրն, Օրհնեալ ես Տէր Աստուած փրկիչ: Հայր մեր որ յերկինս ես: Եւ արձակելն աւագերիցու դասէն է: Ի վճարելն մինչ զՀայր մերն ասա. նախ ասա, Օրհնեալ Տէր մեր և փրկիչ Յիսուս Քրիստոս և ապա Հայր մեր» (Մ. Օրմանեան, «Միապիտուիւնն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, 1977, էջ 63)»:

ՃԱՇՈՒ ԺԱՍ

Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանյայց եկեղեցւոյ երրորդ ժամուն, որ կատարի ի դէմս իջման Հոգւոյն Սրբոյ: Հայաստանյայց եկեղեցու հասարակաց աղօթքի ճաշու երրորդ ժամի կարգը, որ կատարվում է ի դէմս Սուրբ Հոգու իջման:

Հայաստանյայց Առաքելական ս. Եկեղեցու ինը ժամերգություններից երեքը ճաշու ժամերգություններն են, որոնք մեր ժամագրքում դրված են Արևազալի կարգից Հետո և ունեն Հետևյալ Հաջորդականությունը.

Երրորդ ժամ,

Վեցերորդ ժամ,

Իններորդ ժամ:

Ճաշու ժամերգությունների այս կարգը պետք է Հաստատված լինի 4-5-րդ դարերում, երբ առավել կայունացվում ու պայծառանում էին եկեղեցական բարեկարգությունները: Ճաշու ժամերգությունների կարգը Հնում, անկասկած, կատարվում էր կանոնավոր կերպով ամեն օր և՛ եկեղեցիներում, և՛ վանքերում, և՛ անապատներում՝ որոշակի ժամերին: Ինչպես մյուս ժամերգությունների պարագայում, ճաշու այս երեք ժամերը ևս կրել են զգալի փոփոխություններ, ճոխացվել ու Հարստացվել են 12-13- րդ դարերում: Սրա վառ ապացույցն է գեղեցիկ ու բարձրարվեստ Հոգևոր երգերի առկայությունը այս ժամերգությունների մեջ, որոնք ներմուծվել են Ծնորհալու օրոք, և որոնց Հեղինակը ինքը՝ Ծնորհալի Հայրապետն է:

Ինչ վերաբերում է այս կարգի Հետևյալ խնդրին, կարելի է

վկայակոչել Օձնեցի Հայրապետի գեղեցիկ մեկնությունները, որոնք նվիրված են Երրորդ, Վեցերորդ և Իններորդ ժամերի աղօթքների խորհուրդներին: Օձնեցին «Յաղագա կարգաց եկեղեցւոյ» աշխատութեան մեջ չի խոսում երգերի և այլ բաղադրիչների մասին, որոնք մաս են կազմում այս երեք կարգերին:

«Երրորդ ժամու աղօթից խորհուրդս ի վեր է քան զմեր կարողութիւն:

Բայց ինձ այսպէս թուի, եթէ տեսան մերոյ Յիսուս Քրիստոսի ՚ի կրիցն ՚ի ներգործութեանցն կարգեալ, զոր կատարեաց յայսմ ժամու ՚ի կենարար շարշարանս իւր. յասել երանելոյն Մարկոսի, եթէ «էր ժամ երրորդ և Հանին զնա ՚ի խաչ»:

Իսկ թէ ինչու Հատկապես այդ ժամին է նա եկել բարձրանալու խաչին՝ Օձնեցին ասում է. «Քանզի յայնմ ժամու, որպէս յառաջն ասացաք, գերեալ լինի նախաստեղծն ՚ի բանսարկուէն տրփական կերակրօքն ՚ի ծառոյս մահարեւ և ՚ի շար խորհուրդն...»:

Այնուհետև Օձնեցին վկայակոչում է մի շարք այլ զուգահեռներ Սուրբ գրքից և ավելացնում: «Այս է պատճառ երրորդ ժամու աղօթիցն...»:

Ինչ վերաբերում է Երրորդ ժամի մեծ և փոքր քարոզներին ու աղօթքներին. դրանք Հանգամանորեն մեկնել է Ս. Անձևացին՝ (տե՛ս մեկնություն էջ 257-269):

Այս մեկնություններում խնդրո առարկա քարոզները՝ Հատկապես մեծ քարոզներն ու նաև աղօթքները, անկասկած, Հին են՝ Հավանաբար Հորինված 5-րդ դարում՝ Հովհ. Մանդակունու կողմից:

Ահա ճաշու Երրորդ ժամի բաղադրիչներն ըստ Հաջորդականութեան.

Հայր մեր

Օրհնեալ Հոգիդ Ս. Աստուած ճշմարիտ:

Սղ. Մ. - Ողորմեա ինձ Աստուած:

Երգ Երրորդ ժամու աւուրն «Օրհնեմք ըզքեզ...»:

Մաղթանք - Յամենայն ժամու աղաչանք իմ:

Քարոզ Մեծի Պահոց «Միաբան ամենեքեան»:

Աղօթք - Որ ի քրովբէական...:

Հանգիստ - Որ էիր յառաջ քան...:

Սղմ. - Տէր Աստուած օրհնեալ՝ Յ տուն:

Քարոզ - Մնդրեսցուք Հաւատով:

Աղօթք- Առաջնորդեա մեզ...:

Քարոզ - Յիշեա՛ Տէ՛ր, զպաշտօնեայսն...:

Աղօթք - Բարերար և բազումողորմ...:

Փոխ Սղմ. - Տէր Հովուեսցէ զիս...:

Քարոզ - Գոհարանելով աղաչեսցուք...:

Աղօթք - Ուղարկութեամբ քով...:

Այստեղ մեջբերվեց Երրորդ ժամն ամբողջութեամբ, որից սովորական և Պահոց օրերին, եթե անհրաժեշտ է կատարել ճաշու ժամ, կարդացվում են միայն կարճ քարոզներն ու աղոթքները, իսկ Մեծ Պահոց շրջանում կատարվող ճաշու ժամերգութեան ընթացքում կարդացվում են բոլորն անխտիր՝ և՛ քարոզները, և՛ երկար աղոթքները՝ նրանց հետ նաև կարճերը: Այս կարգը վերաբերում է նաև Վեցերորդ և Իններորդ ժամերին՝ ըստ ժամագրքում դրված կարգի:

ՃԱՇՈՒ Ե-ՐԴ ԺԱՄ

Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանյայց
Եկեղեցւոյ որ կատարի ի դէմս Հօր Աստուծոյ:

- Ահա Վեցերորդ ժամի բաղադրիչների կարգը.
- Տերունի աղօթք, Հայր մեր, Օրհնեալ Հայր ս. Աստուած ճշմարիտ:
- Սղմ. Ծ - Ողորմեա ինձ Աստուած:
- Երգ - «Սաւարեցաւ լոյսն արևուն...»՝ 3 տուն:
- Մաղթանք - «Յամենայն ժամու...»:
- Քարոզ - Մեծի Պահոց - Արթուն մտօք:
- Աղօթք - Զգեցո մեզ...:
- Հանգիստ - Երկնային խաղաղութեամբ քո:
- Սղմ. - Տէր, մի յիշեր զմեզս մեր...:
- Քարոզ - Վասն Հիւանդաց...:
- Աղօթք - Փարատեա զցաւս:
- Քարոզ - Յիշեա տէր զպաշտօնեայսն...:
- Աղօթք - Բարերար և բազումողորմ:
- Սղմ. - Երանի որ խորհի զաղքատն:
- Քարոզ - Խնդրեսցուք հաւատով ի Հօրէ...:
- Աղօթք - Հայր զթութեանց...:
- Ինչպես տեսանք, Վեցերորդ ժամի կարգը Հիմնականում նույնն է, ինչ Երրորդ ժամի կարգը, փոխվում են ինչպես քարոզները, այնպես էլ աղոթքները և երգը, որը նույնպես երեք տուն է և երգվում է միևնույն ԳՁ ձայնեղանակով, ինչպես «Օրհնեմք զքեզ»-ը և Իններորդ ժամի «Չարչարակցեալ» երգը:

Այս ժամի երգի քարոզների և աղոթքների տողերում ևս, ինչպես երրորդ ժամի, խոսվում է այդ ժամին պատահած դեպքերի և իրադարձությունների մասին՝ ըստ Ավետարանի:

ՃԱՇՈՒ Թ-ՐԴ ԺԱՄ

Կարգաւորութիւն Հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, որ կատարի ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ:

Իններորդ ժամը, ինչպես ցույց է տալիս վերնագիրը, ուղղված է Աստծու Որդուն: Կարգը նույնն է: Տերունի աղոթքից և Ծ սաղմոսից հետո երգվում է Երգ Իններորդ ժամի՝ «Չարչարակցեալ քեզ տի լուսոյ...» ապա նույն հաջորդականությամբ.

- Քարոզ - «Մեծի Պահոց» Սուրբ սրտիւ:
- Աղօթք - Տէր զօրութեանց...:
- Հանգիստ - Բազումողորմ Աստուած...:
- Սղմ. - Տէր, մի մատնեք:
- Երգ ԲՁ - Նահապետին Աբրահամու...: Այս երգի ծայրակապն է Ներսես:
- Քարոզ - Աղաչեսցուք զկենսատու...:
- Աղօթք - Անկեալ առաջի քո...:
- Քարոզ - Յիշեա Տէր...:
- Աղօթք - Բարերար և բազումողորմ:
- Ժամագրքում սաղմոսից հետո Հասարակ և Հարութեան կիրակի օրերին ճաշու ժամերի Համար դրված են Հանգստյան շարականներ՝ ըստ ութ ձայների:

**ՇԱՐԱԿԱՆՔ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՏԵՐՈՒՆԵԱՑ ԵՒ
ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՑ ԸՍՏ ՈՒՔ ՉԱՅՆԻՑ**

- ԱՁ - Որ ստեղծմամբ...՝ 4 տուն:
- ԱԿ - Արարիչ Աստուած...՝ 4 տուն:
- ԲՁ - Որ կոչեցեր առ քեզ Տէր...՝ 4 տուն:
- ԲԿ - Որ որդիդ ես և բանդ Աստուած...՝ 4 տուն:
- ԳՁ - Հայր բարեգութ...՝ 4 տուն:
- ԳԿ - Յանակզբնական ծոցոյ...՝ 6 տուն (Ծայրակապը Ցակովք է):
- ԴՁ - Յորժամ Հարկանի փող՝ 4 տուն:
- ԴԿ - Որ թագաւորդ ես յաւիտ՝ 4 տուն:
- Արանք երգվում են ըստ օրվա ձայնի, ապանում՝ խմբով, ապա

ասվում է «Հոգևոցն» Հանգուցելոց և այլն, որից Հետո եթե պետք է ս. պատարագ մատուցվի, ժամօրհնողը ասում է «Հայր մեր» և «Ձսաղմոսներգութիւնս» մաղթանքը և «Ոտրհուրդ խորին» շարական Հանդերձի: Շարականի Հեղինակը Ուաչատուր Տարոնացին է:

Մեծ Պահոց օրերին, քանի որ Հանգստյան շարական չի երգվում, «Սիրեցի» սաղմոսից Հետո ասվում է Արարչականը: Ըստ Հնավանդ սովորութեան՝ Ս. Էջմիածնի Մայրավանքում Մեծ Պահոց օրերին, բացի շարաթ, կիրակի օրերից, ճաշու ժամներգութիւնը կատարվում է ժամը 11-ին: Ողորմյանների կարգի Հետ կցվում է նաև Երեկոյան ժամը՝ Համբարձիով և վերջում ասոյանում ծնկաչոք երգվում է «Տէր ողորմեան»:

Ինչպես Հայտնի է, Երեկոյան ասվող «Հասեալքս» քարոզի և նրան Հաջորդող աղոթքի մեջ Երեկոյիսի փոխարեն ասվում է «Հասեալքս ի ժամ միջօրէիս»...

Ճաշու երեք ժամներգութիւնների մասին խոսելիս տեղին է նշել սրանց մաս կազմող երկար քարոզների և աղոթքների լեզվաճական բարձրարվեստ արժանիքների մասին:

Գրանք Հորինված են խոր ջերմեռանդութեամբ, անկեղծ զղջումի և ապաշխարութեան ոգով:

Մեկնութիւն

Վեցերորդ և Իններորդ ժամներգութիւնների ու քարոզների մեկնութիւնը Հանգամանորեն կատարել է Հ. Օճնեցին, իսկ Ո. Անձևացին մեկնել է «Ձգեցո մեզ տէր Աստուած մեր զէն արդարութեան աղոթքը և իր «Երկնաւոր խաղաղութեամբ ջո» Հանգիստը՝ «Նորին Ոոսրովու Սակա աղօթիցն» (էջ 276-280), իսկ Իններորդ ժամից Ո. Անձևացին մեկնել է «Սուրբ սրտիւ և Հաստատուն Հաւատով» մեծ քարոզը և «Տէր զօրութեանց» աղոթքը և իր «Բազումողորմ Աստուած և Հաստիչ խաղաղութեան» Հանգիստը (էջ 290-297, 297-304):

ԵՐԵԿՈՅԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

«Վարդաւորութիւն Հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Երեկոյան ժամու, որ կատարի ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ, որ էջ ի խաչէն և պատեալ պատասառակալաւ եւ եղաւ ի գերեզմանի»

Երեկոյան ժամներգութիւնը երրորդ գլխավոր ժամներգութիւնն է Գիշերային և Առավոտյան ժամերից Հետո: Ինչպես պաշտամուն-

քային մյուս ժամերը, Երեկոյան ժամներգութիւնը ևս սկսվում է «Հայր մեր»-ով, որին Հաջորդում է մաղթանք «Ես առ Աստուած կարգացի», ապա՝ «Սպասէի Աստուծոյ իմոյ», «Փառք Հօր»: Եվ ևս խաղաղութեան... Օրհնութիւն. և ապա՝ փոխ «Ոոնարհեցո»՝ որ է սղմ. ՁԵ (85) 1-16, երկրորդ փոխը՝ «Ապրեցո զիս Տէր», սղմ. ՃԼԹ (139) 1-14, ՃՈ (140) 1-10, ՈԱ. (41) 1-8: Այս երկու փոխերի միջև կա մի փոքր մաղթանք՝ «Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ, յաղագս յամենայնի տէր, փառք քեզ», և ապա նորից «Եւ եւս խաղաղ. և օրհնութ.»:

Լի օրերին փոխին Հետևում է Երեկոյան փառք կամ մաղթանքը՝ «Օրհնեալ Տէր, որ բնակեալդ ես ի բարձունս», իսկ կիրակնամտին՝ փոխին Հետևում է «Լոյս զուարթ» գեղեցիկ երգը, որը նույնպես կազմութեամբ նման է մաղթանքներին: Այն կոչվում է նաև «Երգ կիրակնամտից կամ Օրհնութիւն ճրագաց»:

«Լոյս զուարթ»-ը Մեծ Պահոց շարաթ օրերին ասվում է թիվ՝ մաղթանքի նման: Բացի սովորական շարաթ օրերից, այս երգն երգվում է նաև Տյառնընդառաջի նախատոնակին, փետրվարի 13-ի Երեկոյան, ինչպես նաև Աստվածհայտնութեան ճրագալույցին, «եթէ կիրակնամուտ լիցի», այսինքն՝ եթե օրը շարաթ լինի, գրում է Տոնացույցը: Բրիստոնյա եկեղեցու Հնագույն երգերից է «Լոյս զուարթ»-ը, որ ամենայն Հավանականութեամբ թարգմանվել է Հունարենից՝ Հինգերորդ դարում՝ ուրիշ երգերի, աղոթքների ու քարոզների Հետ: Երգի Հունարեն բնագիրն ունի «Երգաբանութիւն ի վերայ երանելի երրորդութեան, արարեալ Սաֆրանիոսի պատրիարքին Երուսաղէմայ» վերնագիրը:

Հունարեն բնագիրը Հայերենի Համեմատ ունի զգալի տարբերութիւն:

Հունարեն բնագիր՝

«Լոյս զուարթ Սուրբ փառաց
Անմահի Հօրն երկնաւորի
Սրբոյ Երջանկի, Յիսուս Բրիստոս:

Եկեալքս ի մտանել արեգական
տեսեալ զլոյս Երեկոյան
օրհնեմք զՀայր, զՈրդի և զսուրբ Հոգին

Արժանի եւ յամենայն ժամանակս Աստուած
Օրհնել ձայնիւք զուարթութեան,
Որդի Աստուծոյ, տաս զկենդանութիւն տուող,
Վասն որոյ աշխարհս քեզ փառաւորէ...»:

Հայկական տարբերակ՝

Աշակերտի դաս

Լոյս զուարթ սուրբ փառաց անմահի
Հօր երկնաւորի, Սրբոյ Կենարարի Յիսուս Քրիստոս:

Ավագ

«Եկեալքս ի մտանել արեգական

Տեսաք զլոյս յերեկոյիս:

Օրհնեմք զՀայր և զՈրդի և զՍուրբ Հոգիդ Աստուծոյ.

Եվ ամենեքեան ասեմք Ամէն:

Արժանաւորեա զմեզ յամենայն ժամ օրհնել ձայնիւ երգով
զանուն փառաց ամենասուրբ երրորդութեանդ, որ տայ զկեն-
դանութիւն. վասն որոյ և աշխարհս զքեզ փառաւորէ»:

Ինչպես տեսնում ենք, սա սովորական և սոսկ Հունարենից
կատարված թարգմանությունն է, այլ այն ենթարկվել է պատշաճ
խմբագրության, նկատելի և տեղին հավելումներով այն դարձել է
հայադրոշմ: Վերոհիշյալ բնագրով «Լույս զվարթը» մեզ է հասել
11-12-րդ դարերից: Բնագրի հայացման սույն երևույթը մեզանում
սկսվել է դեռևս 5-րդ դարում: Հունական ժամագրքից հապճեպ
կատարված թարգմանությունները, լինեն դրանք երգեր, քարոզ-
ներ, մաղթանքներ և աղոթքներ, հետագայում առավելագույն
չափով հայացվել են՝ ենթարկվելով հայերենի լեզվամտածողու-
թյան կանոններին՝ ինչպես նաև հայ եկեղեցու ուղղափառ դա-
վանությունն ու աստվածաբանության սկզբունքներին:

«Լոյս զուարթ» երգի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Հանդես
Ամսօրյա», ԼԵ, էջ 447, «Բազմավեպ», 1914, էջ 142-143,
Գաթրջյան, «Արբազան պատարագամատույց», էջ 296, Հայր
Վ. Հացունի «Պատմութիւն Հայոց Աղօթամատույցին» Վենետիկ
1965, էջ 203-204, 269-276, 294:

Քարոյ Հասեալքս

Երեկոյան ժամերգության առաջին քարոզն է «Հասեալքս ի
ժամ երեկոյիս», և քանի որ քարոզը պահանջում է նաև աղօթք,
ուստի նրան հաջորդում է նույնանուն համառոտ մի մաղթանք, որի
գոյութունը ևս բավականին հին է, ինչպես և «Հասեալքս» քարո-
զինը: Մեր ասածի վառ ապացույցն այն է, որ դրանք 10-րդ դարում
տեսել և մեկնել է Ս. Անձևացին:

Բովանդակութեամբ և ոճով «Հասեալքս»-ը նման է առա-
վոտյան ժամերգության «Երկրպագեմք քեզ Տէր Աստուած մեր»
քարոզին: Այս երկու քարոզները ոչ հրավերի ձևով են ուղղված
Աստծուն: Անձևացին այն կոչում է «Գոհութիւն երեկոյին», «Ապա
վերաձայնէ սարկաւազն զերեկոյին գոհութիւնն ըստ նմանութեան
առաւօտին և պատարագին գոհարանութեան և ասէ այսպէս...»

«Հասեալքս» կարճ մաղթանքին հաջորդում է «Մեսեղի և Ուղ-
ղեսցի»: «Մեսեղի» Հունարեն նշանակում է «միջանկյալ երգ»: Այն
վերցվել է Հունարեն աղօթամատույցից, որտեղ նույն երգերը կան
նույնպես երկուական սաղմոսներից՝ ըստ ավուր պատշաճի, որոն-
ցից շատերը համընկնում են մեր ժամագրքի մեսեղիներին: Ինչպես
Կիրակնամտիցը՝ «Աստ օրհնեցէք... Ո կայք ի տան տեսուն», Տէր
Թագաւորեաց... Զգեցաւ տէր զօրութիւն, Տէր լուիցէ... ի կարդալ
իմում, Օգնութիւն ինձ ի տեսունէ. Համբարձի զաչս իմ...»:

Ինչ խոսք, մեր մեսեղիները այս շրջանում՝ մանավանդ Օձնեցու
օրոք, (Ը դար), ավելի ճոխ էին ու բազմաթիվ, քան Հունականները,
որոնք ինչպես երևում է մեր 1285 թվականի Լոնդոնի մանրուսումի
հնագույն օրինակից, բաժանված էին ըստ Տերունական տոների,
ըստ Մարտիրոսաց և Ապաշխարութեան օրերի: Ինչ վերաբերում է
«Ուղիղ եղիցին աղօթք իմ» («Ուղղեսցին» սաղմոսատունին (ՃՈՅՁ)
(140), այն հիշատակված է Առաքելական սահմանադրութեան մեջ
(ԲԾԹՔ 269), այս վերջինը հաճախ է հանդիպում մեր մանրուսում-
ներում՝ խազագրված վիճակում: Ոսպագրված լինելու հանգա-
մանը ցույց է տալիս, որ դրանք ասվել են ձայնով, այսինքն երգվել
են: Այդ մասին է վկայում նաև Մաքենոցաց խրատը, որը թելադ-
րում է, թե մեսեղին ասվում է «Ի ձայն կամ ի թիւ»:

Նույն Մաքենոցաց խրատի համաձայն, Մեսեղի և «Ուղղես-
ցին»-ը ավագ երեցի դասինն է:

Քարոյ «Աղաչեսցուք»:

Հին ժամագրքերում երեկոյան բուն քարոզը «Աղաչեսցուքն» է:

Ամենայն Հավանականութեամբ այս քարոզը եղել է ոչ միայն Պա-
Հոց օրերի Համար, այլ նաև Սրբոց տոների, քանի որ իբրև ե-
րեկոյան քարոզ Հիշվում է միայն «Մայր Սուրբ»-ը, «Աղաչեսցու-
քից» բացի: Անձևացին այս քարոզն է միայն մեկնել (տե՛ս էջ 336).
«Այնպիսի ջերմ սէր պարտիմք ունել առ ամենայն աշխարհի խա-
ղաղութեան հոգալ և աղաչել զԱստուած...»

- Եւ որպէս վասն աշխարհի խաղաղութեան զամենայն
յաւելու, նոյնպէս և վասն եկեղեցւոյ զկաթողիկէն ի վերայ բերէ,
այսինքն է տիեզերական: Զի վասն ամենայն տիեզերաց եկե-
ղեցեաց աղաչեսցուք զԱստուած՝ Հաստատուն պահել յառաքելա-
դիր սահմանս: Եւ զի զամենայն եկեղեցիս, որք ըստ առաքելոցն
են դավանութեան՝ մի եկեղեցի Համարեսցուք»:

Անձևացին վկայակոչում է Եպիփան Կիպրացուն, որը սաղմոս-
ների մեկնութեան մեջ Հիշում է, թե «վասն այնորիկ միայնոյ միաս-
նական եկեղեցւոյ ասեմք, զի ամենայն կաթողիկէ եկեղեցի աս-
տուծոյ ի ծագաց մինչև ի ծագս երկրի մի և միայն ասի»: Անձևացին
ընդարձակ կերպով մեկնել է այս գեղեցիկ քարոզը: «Աղաչես-
ցուք»-ի մեջ Հայցվում է ամենուրեք խաղաղություն եկեղեցու,
պետութեան ու նրանց պաշտոնյաների Համար, որպեսզի «Ամենայն
ուրեք խաղաղութիւն մեզ և մերոց լինիցի, և նոքա առ մեզ, և մեք
առ նոսա խաղաղացեալ լիցուք և ազատեալք յամենայն խոռովու-
թեանց ի խաղաղութեանցն Աստուծոյ, որ կարողն է առ ամենայն
պատերազմունս Հաղթութիւն տալ...»:

Թեև Հին ժամագրքերում «Աղաչեսցուքը» Հանդիպում է, իսկ
«Ասասցուք» քարոզը՝ իբրև կիրականամտից, սակայն դժվար չէ
նկատել, որ այս վերջինը «Աղաչեսցուք» քարոզի տնատված ձևն է՝
այն տարբերութեամբ, որ «Ասասցուքի» մեջ առանձին Հիշատակ-
վում են.

1. Վասն Հայրապետին մերոյ...

2. Վասն բարեպաշտ թագաւորացն և աստուածասէր իշխանաց...

Յաղագս ճանապարհորդաց և նաւորդաց...

Յաղագս Հիւանդաց և ամենայն վշտացելոց՝ փութապէս առող-
ջութեան...

Յաղագս բարեխառնութեան օրոց՝ անձրեաց քաղցրութեան և
պտղոց առատութեան...

Յաղագս ուխտաւորաց և պտղաբերից ի սուրբ եկեղեցի Աս-
տուծոյ...

«Ասասցուք» քարոզը ունի նաև միջանկյալ մի մաղթանք՝ «Բա-
րեխոս ունիմք սուրբ զՄարիամ զաստուածածինն...», որտեղ Հիշա-
տակվում են նաև սուրբ Հովհաննես Մկրտիչը, Ստեփաննոս Նա-
խավկան, առաքյալներն ու մարգարեները, արի և Հաղթող սուրբ
վկաները և Հայաստան աշխարհի մեծ լուսավորիչ սուրբ Գրիգորը:
Մաղթանքից Հետո շարունակվում է «Ասասցուքի» մնացած մասը:

Աղօթք «Լուր ձայնից մերոց»

Երեկոյան ժամերգութեան մեծ աղոթքն է այս, որի Հանգիստն է
«Քեզ երկիր պագանելով»: Մեր ժամագրքի Հնագույն աղոթքներից
է, որի մասին թեև Օձնեցին լուր է, սակայն Անձևացին այն մեկնել
է մանրամասնորեն: Հետաքրքիր է, որ աղոթքի առաջին մասի մեկ-
նութեան մեջ՝ «Յուել ի մեզ տէր ամենակալ...», Անձևացին գրում է
«Հաւատս խնդրեցին յաւելով առաքեալքն և մեք ի նոցանէ
խրատեալք զնոյն աղաչեսցուք...»:

Իսկ սերն ըստ Անձևացու միավորում է Աստծուն մարդկանց
Հետ. «Եւ զամենայն գործս առաքինութեան... Առաքինութեան գոր-
ծերն ըստ մեկնիչի, բխում են Հավատքից, Հույսից և սիրուց, և եթե
կարողանանք ստանալ այդ երեքը, ապա «Դիտաւ զամենայն առա-
քինութիւն ուղղեցեմք և կամարարք Աստուծոյ լինիցիմք»: Այս
կերպ մեկնվել է նաև աղոթքի Հանգիստը:

Այս աղոթքը ավագ երեցի դասինն է, Հնում այն պարտադիր
կերպով պետք է ասեր ժամարարը՝ դրանով իսկ վերջացնելով իր
օրվա կարգավարությունը:

Սուրբ Աստուած - երեքսրբեան

Այս մասին արդեն խոսվել է առավոտյան ժամերգութեան մեջ:
Այն երգվում է՝ ըստ օրվա պատշաճի, սակայն պետք է ավելացնել,
որ այս երգի մեղեդին ունի մի քանի տարբերակ: Ոոսքը վերա-
բերում է Երեկոյան ժամերգութեան ընթացքում երգվող «Սուրբ
Աստվածին»: Այսպես Կիրականամտի Համար կան Հարութեան և
խաչի ծանր եղանակներ, իսկ կիրակի երեկոյի Համար գոյութուն
ունի այլ տարբերակ, որն ավելի սահուն է:

Ավանդությունը «Սուրբ Աստված» երգի Հեղինակ է ճանաչում
Հովսեփ Արևմաթացուն:

«Սուրբ Աստվածածին» երգին Հաջորդում է մաղթանք («Փրկել
զմեզ ի փորձութենէ») և ապա քարոզ («Վասն լսելի լինելոյ») և
ապա՝ փոխ «Համբարձի զաչս իմ»

(Սաղմոս ձի 120 1-8):

Շարական Համբարձի

Կանոնի վերջին ութերորդ բաղադրիչն է «Համբարձին»: Մաքե-նոցաց խրատը թելադրում է, որ «Համբարձի» շարականը, եթե չորս տուն լինի, ապա միջին տները պետք է կրկնել: Եթե Հինգ տուն է՝ պետք է կրկնել վերջին տունը, իսկ եթե վեց տուն է կրկնելու հարկ չկա:

Ս. Էջմիածնի Մայրավանքի ավանդական սովորությունն այն է, որ երբ ՀՄԲ շարականը երեք կամ Հինգ տուն է, ապա պետք է կրկնել առաջին տունը, որպեսզի փառքի տունը մնա Ավագ դասին, այսինքն՝ նրան, ում պատկանում է սկսվածքը:

Վեց տուն լինելու դեպքում ՀՄԲ երգվում է առանց կրկնու-թյան: Համբարձի շարականները լինում են նաև հատուկ՝ այս կամ այն տոնի համար: Կան նաև Համբարձի շարականներ, որոնք երգվում են որոշակի կարգով: Այս վերջիններս են.

Հարություն, 7

Մարտիրոսաց,

ՊաՀոց:

Հարություն Համբարձիները նույն Հարություն «Տէր Հերկնից-ներն են», որոնք տարվա ընթացքում կրկնվում են երկու անգամ, նախ Հինանց շրջանում՝ սկսելով Զատիկի օրվանից մինչև Համբարձման նախորդ օրը: Հայտնի է, որ այս շրջանում՝ շաբաթ օրե-րին երգվում են Գալստյան Համբարձիներ, ԴԶ «Թագաւոր Գոլովքո յաշխարհ...» չորս պատկեր, ուստի այդ օրերին չերգված «Հարու-թյան Տեր Հերկնիցները» վերջում երգվում են միասին՝ մի քանի պատկերներ միաժամանակ:

Հարություն «Տեր Հերկնիցներից» կազմվել են նաև Հարություն քաղվածոց օրհնությունները՝ բոլոր ձայնեղանակներով, բացի ԴԿ-ից, սրանք՝ իբրև օրհնություն երգվում են Զատիկին Հաջորդող առաջին շաբաթվա վեց օրերին, քանի որ յոթերորդ օրը կրկնազա-տիկ է կամ նոր կիրակի, որն ունի իր հատուկ կանոնը՝ «Նորոգեալ կղզիք», Տոնացույցը թելադրում է. «Զաւագ օրհնութիւնն ԴԿ յաղ-թականն զՀետն ասա»: Այսպիսով, Ստ. Սյունեցու Հարություն Ա-վագ օրհնություններից ԴԿ Յաղթականը սկսում է երգվել կրկնա-զատիկ օրը, իբրև կցորդ՝ «Նորոգեալ կղզիք օրհնութեան»:

Յուրաքանչյուր Հարություն քաղվածոց օրհնություն բաղկա-ցած է վեց «Տեր Հերկնիցներից», որոնց ավելանում են չորս Տնօրի-նական պատկերներ, որով կազմվում է տասը պատկեր ունեցող

օրհնություն:

Հարություն օրհնություններն երկրորդ անգամ սկսում են երգվել՝ սկսած Հոգեգալստյան Հաջորդող կիրակի օրվանից, նրանց հետ՝ նաև «Հարություն Համբարձիները» մինչև բուն Բարեկեն-դանի նախորդ կիրակին:

ԱՀա Տոնացույցի խրատը այս մասին.

«Զյարութեան Համբարձիսն աստի սկսեալ, ասա ի կիրակեսն ի ձայնէն. և յորում կիրաէի այլ տօն պատահիցի, յորժամ ոչ ասիցէս զՀամբարձիս յարութեան, ի մտի պահեա յորժամ նոյն ձայնին կի-րակէ պատահիցի, բ. ասա Համբարձիս, որպէս ցուցանէ քեզ տա-րեզիրն, (Տոնացույց, 1906, էջ 107):»

Մարտիրոսաց համբարձիներ

Մարտիրոսաց Համբարձիները ևս երգվում են՝ ըստ օրվա ձայնի: Եւ քանի որ ոչ բոլոր ձայները հատուկ «Տեր Հերկնիցներ» ունեն, ուստի վերջինը կամ վերջիններից մեկը երգվում է իբրև Համբարձի:

Պահոց համբարձիների կարգը

ՊաՀոց կամ ապաշխարության Համբարձիները ևս երգվում են՝ ըստ օրվա ձայնի, այն տարբերությամբ, որ սրանք ոչ թե «Տեր Հերկնիցներ» են, այլ պարզապես Համբարձիներ, որոնք բաղկացած են մեկ պատկերից՝ երեքական տներով, իսկ ԱԶ, ԳԶ և ԳԿ ձայների Համբարձիներն երկուական պատկեր ունեն՝ երեքական տներով:

Եթե Հարություն և Մարտիրոսաց քաղվածոց օրհնությունները հիմնականում կազմվում են «Տեր Հերկնիցներից», ապա «ՊաՀոց քաղվածոց օրհնությունները» բացառապես կազմված են Ողոր-մյաններից:

Համբարձի Կիրակնամտից Սուրբ եւ Տէր Առաջին ձայն (ԱԶ)

Այս Համբարձին, որը երգվում է ամբողջ տարին՝ շաբաթ օրե-րին, բացի Հինանց և Մեծ պաՀոց շրջանից, բաղկացած է երեք մա-սից, այն է՝ երկու պատկեր հատուկ «Մարտիրոսաց Համբարձի», մեկ պատկեր «Հովհաննես Մկրտչի գլխատման Տեր Հերկնից» և երկու տուն հավելված Աստվածածնի և Ուաչի շարականներից:

Այս Համբարձիի կցորդ պատկերը «Երկնաքաղաքային» է, որը սակայն Առաքելոց տոներին փոխվում է, և նրա փոխարեն երգվում

է «Ի քէն Հայցեմք» ԱԶ շարականը, որը բաղկացած է մեկ պատկերից՝ չորս տներով, որին իբրև Հավելված կցվում է «Այսօր նոր ժողովուրդք» «Մեծացուցեի» երկրորդ կամ երրորդ տունը՝ իբրև «Փառք և Այժմ և Միշտ»:

Հետաքրքիր է, որ Հին Տոնացույցը Զորավարաց տոնին «Ի քէն Հայցեմք» ի փոխարեն դնում է «Զինաւորն Քրիստոսի» շարականը, որը Ս. Սարգսի կանոնի մանկունքն է:

Ծանոթություն. Քառասնորդական պաճոց շաբաթ և կիրակի օրերին, իբրև ՀՄԲ շարական, երգվում են Մեծ պաճոց վեց կիրակիների օրհնությունները Հետևյալ կերպ. շաբաթ երեկոյան երգվում են կիրակի օրերի Համար գրված օրհնությունների երկու պատկերները՝ վեց կամ ութ տուն, որոնք նույն ձևով երգվում են նաև Հաջորդ կիրակի օրը՝ իբրև օրվա օրհնություն: Իսկ դրանց առաջին պատկերը՝ երեք կամ չորս տուն, երգվում են իբրև ճաշու շարական, իսկ երկրորդ պատկերները՝ որպես Համբարձի: Այսպիսով, Ներսես Շնորհալու հորինած վեց օրհնություններից յուրաքանչյուրը երգվում է նաև իբրև Համբարձի՝ շաբաթ և կիրակի օրերին, իսկ սուրբ պատարագին կիրակի օրը՝ որպես ճաշու շարական:

Շարունակելով կիրակնամտի ժամերգությունների մասին մեր խոսքը՝ ասենք, որ շաբաթ օրերին Համբարձի շարականին Հաջորդում է քարոզ՝ «Վասն խաղաղութեան», և ապա աղոթք՝ «Հայր գթած» աղոթքը, որից Հետո ժամարարը Ավետարանը ձեռքին դուրս է գալիս խորանից, մոմակալների և բուրվառակիր սարկավազի ուղեկցությամբ: «Մինչ փոխասացները քաղում են «Աստ օրհնեցէք» սաղմոսը, սարկավազը բարձրաձայն ասում է «Ննդրեսցուք» քարոզը, ապա՝ դասերից «Կեցո տէր»-ը և երեք «Տեր Ողորմյա»՝ ժամարարն արտասանում է «Թագաւոր խաղաղութեան» աղոթքը, և «Հայր մեր»-ը և ապա արձակում՝ «Օրհնեալ եղերուք»:

Կիրակամտի արձակման այս կարգը կրում է որոշ փոփոխություն Աստվածածնի, Ռաչի, Եկեղեցու և լի օրերին: Այսպես՝ Աստվածածնի և Հայտնության տոներին վերջին քարոզը ասվում է «Սուրբ զԱստուածածին»-ն, իսկ աղոթքը՝ «Ընկալ տէր»:

Ռաչի տոնին, ինչպես նաև Մեծ Պաճոց շրջանում՝ շաբաթ, կիրակի օրերին քարոզն է «Սուրբ Ռաչիւս», աղոթքը՝ «Պաշպանեա զմեզ» Մեծ Պաճոց օրերին՝ սակայն՝ առանց Ավետարանի և առանց շուրջառի: Տարբեր է արձակման կարգը նաև Հասարակ օրերին:

Այսպես՝ «Հայր գթած» աղոթքին Հաջորդում է փոխ՝ «Որ բնակեալն», մաղթանք՝ «Զբարձրեալն», աղոթքներ՝ «Յոյս կենաց», «Յիշեա տէր զպաշտօնեայս», «Բարեբար և բազումողորմ Աստուած», «Հայր մեր» և «Օրհնեալ եղերուք»:

Տերունի օրերին և Հարություն կիրակիներին Համբարձի շարականներից Հետո ասվում է քարոզ՝ «Ննդրեսցուք», «Կեցո տէր» ձայնով, աղոթք և արձակում:

Եկեղեցու տոնին քարոզն է «Սուրբ եկեղեցեալս», աղոթք՝ «Անդրանս Սրբոյ եկեղեցոյս»:

Ինչ վերաբերում է Մեծ Պաճոց լի օրերին, Հայտնի է, որ երեկոյան կատարվում է «Ռաղաղականի» կարգ, որի մասին կխոսվի իր տեղում:

ՆԱՆԱՏՈՆԱԿ

Ըստ «Հայկազյան բառգրքի»՝ «Նախատոնակ» նշանակում է այս կամ այն տոնի սկզբնավորությունը, որ, բնականաբար, կատարվում է նախորդ երեկոյան՝ ժամերգության արձակումից Հետո: Այն մի տեսակ տոնի նախապատրաստությունն է: Ինչպես ցույց է տալիս Տոնացույցը, այն սկսվում է ուղղակի «Հայր գթած» աղոթքից Հետո:

Ըստ Հնագույն սովորության՝ Նախատոնակը կատարվում է ատյանում՝ Հանդիսավոր իրադրությամբ: Ահա Տոնացույցի խրատն այդ մասին.

«Եւ զգեցցին միաբան քահանայքն՝ և ելցեն Ռաչի և աւետարանաւ և ամենայն զարդուք ի դուրս ասելով շարական ԴԶ: Այսօր Անսկզբնական ծնունդ իւր սարօքն»:

Սա Տեառնընդառաջի Նախատոնակի հղումն էր՝ ըստ Տոնացույցի:

Կամ Աստվածածնի Ավետման տոնի մասին Տոնացույցը գրում է.

«Սուրբ Աստվածածնի Աւետեաց տօնն աստ եղաւ, որ կատարի յԱպրիլի եօթն. Բայց յերեկոյին, որ է Ապրիլի վեց, յորում աւուր և պատահիցի, յետ աւուր պատշաճի՝ Նախատօնակ արա: Շարական ԱՎ. «Ռորհուրդն անճառ», իւր սարօքն: Զկնի Քրզ. Սուրբ Աստուածածինն: Աղոթք. Ընկալ տէր»:

Նախատոնակն սկսվում է «Եւ ես խաղաղութեան զՏէր աղայեսցուք», «Օրհնութիւն» և «Փառք» ով:

Կրկնակի խնկարկության կարգը պարտադիր է Նախատոնակի ժամանակ, սա նշանակում է, որ «Հարցի շարականն» սկսելուց առաջ սարկավազը նորից մոտենում է Թափորապետին՝ ասելով. «Եւ

եւս խաղաղութեան»:

Միայն է, երբ Նախատոնակի ժամանակ՝ Հատկապես, Մայրավանքում վերջին տարիներին զգեստավորվում է Հանդիսապետ եպիսկոպոսը միայն, իսկ մնացած միաբաններն ատյան են դուրս գալիս փիղոններով:

Պետք է զգեստավորվեն, այսինքն՝ չուրջառ վերջենն Նախատոնակի բոլոր մասնակիցները, ինչպես ասված է վերը վկայակոչված Տոնացույցի խրատում:

Թեև Նախատոնակը կատարվում է ատյանում, սակայն երգեցողությունը կատարվում է դաս առ դաս: Երգվում է օրվա կամ տոնի Օրհնությունը, Հարցը, Մեծացուցեն, Ողորմյան և Տեր Հերկնիցը, որի վերջին երկու տները երգվում են իբրև «Փառք»... և «Այժմ և միշտ»:

Կարելի է տարբերել Նախատոնակի երկու տեսակ՝ Տերունի և Սրբոց:

Տերունի տոների Նախատոնակներին շարականների երգեցողությունից անմիջապես Հետո ասվում է ըստ պատշաճի քարոզ և աղոթք «Կեցո»-ի Հետ:

Սրբոց տոներին «Օրհնությունը յուր սարօքն» երգելուց Հետո Հանդիսապետը ձայնով ասում է «Քրիստոս Աստուած մեր» երեք տներից բաղկացած գեղեցիկ մաղթանքը, որին Հաջորդում է քարոզը՝ «Սուրբ ճգնաւորօքն», աղոթքը՝ «Որ ընտրեցեր» և կամ «Պսակիչ սրբոցը»:

Նախատոնակ ունեն բոլոր Տերունի տոները, բացառությամբ Ուաչի, Եկեղեցվո և Վարդավառի տոների, որոնց նախօրեին երեկոյան, իբրև Համբարձի երգվում են տոնի կանոնի Օրհնության տները միայն:

Համաձայն Հին տոնացույցների՝ սրբոց տոներից միայն չորս Ավագ տոներն ունեն Նախատոնակ, սակայն Սիմեոնյան Տոնացույցը Հանձնարարում է նախատոնակ կատարել նաև առաջին լուսավորիչների՝ Սուրբ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալների, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի (երեք տոներին), Հովհաննիսյանց, Գայանյանց, Ղևոնդյանց, Վարդանանց տոներին: Որոշ վայրերում Նախատոնակ է կատարվում նաև Սուրբ Սարգսի, Ս. Գևորգի, Ս. Հակոբի տոներին:

Նախատոնակի Հանդիսավոր կարգ կատարվում է նաև Հովհաննու Կարապետի տոներին, ինչպես և Հուսեփարի վեցին՝ Զրօրհ-

տեաց Հանդեսից անմիջապես Հետո, ըստ որում Տոնացույցը գրում է. «Որք եթե ի դուրս իցեն ելեալք, ի դառնալն...», «Եւ երթիցեն յեկեղեցին և ասասցեն Նախատոնակ Յովհաննու Մկրտչին շարական ԱԿ, Արեգականն»:

Նույնը տեսնում ենք նաև «Մենդյան ութօրեքին» Հաջորդող Հովհաննու Կարապետի ծննդյան տոնի աղթիվ Տոնացույցի խրատում ինչպես՝ «Նախ՝ Տոն Մենդեան սրբոյն Յովհաննու Կարապետին: Յերեկոյան Նախատոնակ. Արեգականն իւր սարօքն»:

Խրատք վասն երկրպագութեան եկեղեցույ

Ժամագրքերը երեկոյան ժամերգության վերջում մինչև Սաղաղականը գետեղում են վերոհիշյալ կարգը, որը բաղկացած է ՃԻԱ (121) սաղմոսի ինը տներից, ինչպես նաև երկու տուն ԶԵ (85) սաղմոսից և ապա քարոզ «Սուրբ եկեղեցեալս» և աղոթք՝ «Առ դրանն սուրբ տաճարիս», փոխ՝ «Աղաղակեցէք», որից Հետո «Զփոխն լման ասա և փառք տուր» խրատը, քարոզ՝ «Օրհնեսցուք զամենակալն Աստուած», աղոթք՝ «Ի մէջ տաճարիս», դարձյալ աղոթք՝ «Ի յարկի սրբութեան»: Այս վերջին երկու աղոթքները «Օրհնեսցուք» քարոզով մաս են կազմում Սուրբ պատարագի խորհրդին:

Եկեղեցու երկրպագության կարգը պարփակվում է՝ ըստ Ս. Էջմիածնի Մայրավանքի ընդունված սովորության, «Առ դրանն սուրբ եկեղեցույ» աղոթքով: Այս կարգը, այսօրվա սովորության համաձայն, կատարվում է Մայրավանքում, երբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը իջնում է մայր տաճար Հրաժեշտի առիթով և կամ վերադառնում է չրջագայությունից իջման Ս. Սեղանի առջև: Օրենք է, որ առաջին սաղմոսը «Ուրախ եղէ ես» սկսում է Վեհափառ Հայրապետը, իսկ այս կարգի ավարտին ավագագույն միաբաններից մեկն արտասանում է ողջբրթի կամ բարի գալստյան խոսք, որից Հետո Վեհափառ Հայրապետը պատասխան խոսք է ասում՝ պատմելով իր չրջագայության կամ առաքելության վերաբերյալ տպավորություններ և ապա «Պահպանիչով» արձակում է ներկաներին:

Այս նույն կարգը վերաբերում է նաև Թեմակալ առաջնորդներին, երբ նրանք ժամանում են իրենց պաշտոնատեղին:

Դեպի Մայր տաճար և կամ որևէ այլ եկեղեցի Վեհափառին

կամ առաջնորդին ուղեկցող Հոգևոր Թափորը երգում է «Հրաշափառ Աստուած» ԴՁ շարականը, իսկ տաճար մտնելիս՝ «Ուրախ լեր սուրբ եկեղեցի» ԳՁ շարականը:

Այս կարգը միևնույն տեղում առկա է մեր Հնատիպ ժամագրքերում, ընդհուպ մինչև 17-րդ դարի տպագիր ժամագրքերը, մի Հանգամանք, որ ենթադրել է տալիս, որ այս կարգն ունի բավականին Հին ծագում և կիրառություն:

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

«Կարգաւորութիւն Հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ խաղաղական ժամուն. որ կատարի ի դէմս Հոգւոյն Աստուծոյ...».

(Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու Ռաղաղական ժամի Հասարակաց աղոթքի կարգը, որ կատարվում է ի դեմս Հոգվույն Աստուծո):

Ռաղաղական ժամերգությունը ինչպես ցույց են տալիս Հին ժամագրքերը, սկսվում է «Օրհնեցից զտէր» սաղմոսով, որը բաղկացած է ութ տներից և ապա ևս խաղաղություն, օրհնություն և սաղմոս:

Ժամերգության անունն ինքը վկայում է, որ այն Հանգստյան վերջին ժամի պաշտոնն է (աղոթքը), այն խորհրդանշում է նաև Քրիստոսի գերեզմանում մնալը և դժոխքում գտնվող Հոգիների վերադարձը դեպի խաղաղություն: «Ռաղաղական ժամերգությունն» այժմ սկսվում է տերունական աղոթքով և ապա՝ «Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ...» երկու տուն սաղմոսով: Վերջինս ցույց է տալիս, որ կատարվում է գիշերվա Հանգստյան կարգը: Անձևացին գրում է նաև, որ չորս սաղմոս պետք է ասվի՝ «Ըստ քառանիթեայ բնութեանս», ոմանք էլ ասում են Հինգ սաղմոս «Ըստ Հինգ զգայութեանց» Մաքրութեան... (367):

«Եւ ևս խաղաղութեան... և օրհնութիւն և փառքից Հետո փոխ ձի կարդալ իմում» (Սաղմոս Դ, 4):

Այս փոխը կազմված է յոթ սաղմոսներից, որոնք են.

- «Ի կարդալ իմում» Դ 1-8:
- «Տէր մի սրտմտութեամբ» Ձ. 6, 1-16:
- «Մինչև յե՞րբ» ԺԲ. 12, 1-6:
- «Պահեա գիս» ԺԵ. 15, 1-11:
- «Լուր Տէր» ԺԶ. 16, 1-16:

«Դատ արա ինձ Աստուած» ՈԲ. 42, 1-7:

«Աստուած յօգնել ինձ...» ԿԹ. 69, 1-6 և երկու տուն Հավելված՝ «Տուր զօրութիւն» Տեցենն առելիք իմ, որ է սաղմոս ՁԵ. 85, 15-16, որոնք «Ռոնարհեցո» ամենօրյա կարդացվող սաղմոսի վերջին երկու տներն են: Հիշյալ փոխին Հաջորդում է «Շնորհեա մեզ տէր» երգը: Վերջինս կազմվել է մի քանի սաղմոսներից, ինչպես նաև Եսայի մարգարեի Ը. (8) և Թ. (9) գլուխներից կատարված մի քանի քաղվածքներից:

Երգը պետք է, որ բավականին Հին լինի (7-8-րդ դ.դ.), քանի որ այն Հիշում է Ստ. Սյունեցին իր մեկնություն մեջ, 7-8 դդ. Թեև Հովհ. Օձնեցին (Ը դարում) այդ մասին լուր է: 10-րդ դարում այն Հանգամանորեն մեկնել է Ո. Անձևացին «Յաղագս Երգոյն Ջոր գկնի Սաղմոսացդ Եղանակեն» (տե՛ս էջ 379):

Կարելի է ենթադրել, որ «Շնորհեա մեզ Տէր» երգը Թարգմանվել է 5-րդ դարում՝ Հույն ժամագրքից:

Ինչ վերաբերում է Անձևացու պատմած միջադեպին, ըստ որում այս երգը երգվել է Սեանա կղզում՝ վանքի միաբանների կողմից, որոնք այս երգը երգել են իբրև փառաբանություն՝ Սարակիստանների նեղությունից ազատվելու համար: Մ. Օրմանյանը գրում է. «Ձենք կարծեր, թէ այն ատեն շարադրված լինի այս երգը, զի ըստ ձևոյն և ըստ կազմութեան ավելի Հին կերևի»:

Ըստ «Ռրատ ժամատեղացի»՝ «Շնորհեա մեզ» երգը Ավագ դասին է և երգվում է խմբով: Սկզբից մինչև վերջ երգն ընթանում է Համաչափ կրկնվող եղանակով և փոխվում է միայն վերջին երկտողում, այն է՝ «Եւ իշխան խաղաղութեան Հայր Հանդերձելոյ յախտենին...»:

Մաղթանք «Ի մերձենալ երեկոյիս»:

Քարոզ «Գոհացարուք զՏեառնէ» (աշակերտի դաս):

Աղօթք «Տէր բարեբար» (աշակերտի դաս):

(Հանգիստ «Պարգևատու բարեաց»):

Աղոթքի և քարոզի բովանդակությունը պարզ է՝ նախ գոհություն, որ նա իր ողորմությունը առաջնորդեց «Ի գործս տունջեան և շնորհեաց մեզ միաբան գալ Հասանիլ ի Հանգիստ գիշերիս... Ուստի - Յամենայն սատանայական խոտվութեանց խաղաղացո զմիտս մեր և զխորհուրդս ի գիշերիս յայսմիկ և յամենայն ժամանակի»:

(Քարոզ՝ «Գոհացարուք զՏէառնէ»...)

Ու Անձևացին մեկնել է այս քարոզն ու աղոթքը՝ բացատրելով յուրաքանչյուր պարբերությունն առանձին-առանձին: Հետաքրքիր է, որ Անձևացու մեկնությունն մեջ Հիշյալ քարոզը սկզբում ունի «Միտարանությունը ամենեքեան գոհացարուք զՏեսանէ...» (տես էջ 382-387): Տպագիր ժամագրքում այս քարոզը սկսում է պարզապես «Գոհացարուք զՏեսանէ» խոսքերով: Ինչպես տեսանք Անձևացու մոտ երկու բառ ավելի է:

Աղոթքին հաջորդում է փոխ՝ «Տէր լոյս իմ և կեանք իմ», (սղմ. ԻԶ) (Ավագի դասինն է): Այս սաղմոսը հիշվում է Շնորհալուց առաջ, իսկ թե ի՞նչ է երգվել նրանից հետո՝ մինչև Շնորհալին, մեզ ոչինչ Հայտնի չէ, քանի որ այս փոխին հաջորդող «Նայեաց սիրով» ծայրակապային երգը Շնորհալու հորինած գոհարներից է, և այս մասին վկայությունները, բնականաբար, 12-րդ դարից հետո են: Առաջինը մեկնիչներից Մովսես Երզնկացին է հիշում «Նայեաց սիրովի» մասին:

1284 թվականի վենետիկի ձեռագիր ժամագիրքը հիշում է «Նայեաց սիրովը»՝ իբրև Ուղղադականի երգ, ինչպես նաև նրան հաջորդող «Ի քէն Հայցեմքը»: Կարելի է ենթադրել, որ մինչև «Նայեաց սիրով» երգի հորինումը և մուծվելը Ուղղադականի մեջ «Տէր լոյս իմ» սաղմոսից հետո եղել է որևէ ընթերցում:

«Յաղուհացան» յորժամ զՏէր լոյսն ասես, զաւուր գիրքն կարդա՛, եւ զկնի գրոցն քարոզ, Աղաչեսցուք, աղօթք՝ Շնորհատու բարեաց» - գրում է Թեղենյաց խրատը:

Նույնը տեսնում ենք նաև 1284 թվականի ձեռագիր ավետարանացույցի մեջ՝ «Յորժամ զՏէր լոյսն ասես, զաւուրն գիրքն կարդա»:

Ուղղադական ժամերգության մեջ հնում գոյություն ունեցող ընթերցումների մասին խոսվում է նաև մի շարք հին Տոնացույցներում, որոնք հիմնականում կրկնում են վերը հիշված խրատը: «Տէր լոյս իմ» փոխին հաջորդում է Շնորհալու «Նայեաց սիրով» երգը, որի ծայրակապն է «Ներսեսի երգ»: Այն ունի նաև երկու տուն հավելված՝ 1) Հալածեա ի մէնջ՝ Ուաչի, 2) «Բարեխօսեա վասն մեր Աստուածածնի»:

Երգի բոլոր տասը տներում Շնորհալին Հայցում է խաղաղությունը և անվրդով անցկացնելու գիշերային հանգիստը, որպեսզի «Ի գիշերաց առ քեզ կանխել ընդ հրեղինացն օրհնարանել...»:

Կամ - «Մագեա մեզ Տէր ի գիշերի, զճառագայթս իմանալի

Օթեա առ մեզ խաղարարար,
Ջի ննջեսցուք անխոտվարար»:

Շնորհալու մի շարք երգերի նման «Նայեաց սիրովը» չուրջ ութ դար վայելում է մեծ ժողովրդականություն և մինչև այսօր երգվում մեծ սիրով: ԲԶ ձայնեղանակի վրա հորինված այս գեղեցիկ երգի մեղեդին գրեթե սկզբնական հարազատությունը մեզ է հասել դժնդակ դարերի հուշումով՝ ավանդվելով բերներերան:

Այս երգին հաջորդում է «Տէր մի դարձուցաներ» մաղթանքը, ապա՝ քարոզ՝ «Աղաչեսցուք» (աչակերտ):

Աղօթք «Շնորհատու բարեաց» (Ավագ):

Այս աղոթքը հանգիստ չունի: Հին ու նոր ժամագրքերում այստեղ հանդիպում է հետևյալ խրատը.

«Յաւուրս աղուհացից աւուր Ամբօքն՝ իսկ յայլ աւուրս՝ Հայր մեր, որ յերկինս ես»:

Այս արտահայտությունը հնում «Ուղղադականի» ամենօրյա գործածության վառ ապացույցներից է:

Մեծ Պահոց Աղուհացի չրջանի օրերին իբրև Հսկումի սկզբնավորություն Ուղղադական ժամը ունի մի նոր մաս՝ կազմված փոխից և շարականից: Փոխն է՝ (սաղմոս ՃԺԸ. 118), «Երանեալ են ամբօքն»: Ամենաերկար փոխերից մեկն է այս և կանոնի մեջ այն կազմում է երեք գուրդա՝ 196 տուն: Այս փոխին հաջորդում է վեց տներից բաղկացած «Ի քէն Հայցեմք» ԳԶ երգը, որի առաջին երեք տները Շնորհալունն են՝ հորինված տվյալ պահի համար, իսկ հաջորդ երեք տները վերցվել են Ուաչի, Հարություն և Աստվածածնի քաղվածքներից:

«Ի քէն Հայցեմք» (աչակերտ) երգից հետո ժամագիրքը դնում է.

«Երեկոյան Ստեղիք Մեծի Պահոց սկսեալ ի չորրորդ շաբաթէ» նշված ստեղծների սկսելու պատիվը աչակերտի դասինն է, այն երգվում է առանց սկսվածքի՝ ասոյանում:

Ահա այդ ստեղծների կարգն ըստ ժամագրքի.

Դ. դշ. ե. դշ. գ. դշ. «Սրբուհի Մարիամ»,

ԴԿ. դ. եշ. ե. եշ. գ. եշ. «Առաքեալք Աստուծոյ»

ԴԿ. դ. բշ. ե. բշ. գ. բշ. «Երկնաւոր Հօտ»,

ԴԿ. դ. գշ. ե. գշ. գ. գշ. «Երկնաւոր փեսայ» ԴԶ:

Հինգ պատկերներից բաղկացած այս ստեղծանքի գործածութեան մասին Տոնացույցը որևէ թելադրանք չունի: Հայտնի է, որ դրանք վերցվել են օրական Հիշատակների պատշաճով, այսինքն՝ շաբաթվա ամեն մի օրը նվիրվում է որևէ մի տոնի, այսպես՝

Բչ. «Հրեշտակաց»,

Գչ. «Յովհաննու Մկրտչի»,

Դչ. «Աստուածածնի»,

Եչ. «Առաքելոց»,

Ուր. «Նաչի»:

Համաձայն Արարչականի մեջ եղած Հիշատակութեան՝ չորեքշաբթին իբրև սկիզբ դրվելը Հուշում է այն մասին, որ Մեծ Պահոց չրջանում երգվող վերոհիշյալ ստեղծանքը սկսում են երգվել առաջին չորեքշաբթի օրվանից, թեև այժմյան կարգը Հետևյալն է, սկսում է Միջինքից, չորրորդ չորեքշաբթի օրը, և երգվում է օրական մեկ տուն, իսկ վեցերորդ երկուշաբթի և երեքշաբթի օրերին երգվում է երկուական տուն, որպեսզի բոլոր տները երգվեն:

Ինչպես ստեղծանքի երգեցողութեան կարգն է պահանջում այս չրջանում ևս երգվող ստեղծանքը երգվում են աստանում կամ առանձին կամ խմբով՝ առանց սկսվածքի: Ուղղակի ժամը փակվում է «Հոգուցն Հանգուցելոց» մաղթանքով, ապա «Վասն Հանգուցեալ» քարոզով (աշակերտի դաս) և «Քրիստոս որդի Աստուծոյ» աղոթքով (ավագ):

«Տէր ողորմեա» երգը ընդհանրապես երգվում է այն օրերին, երբ Ուղղակի և Հանգստյան ժամերգութունները միասնաբար են կատարվում, իսկ երբ Ուղղակի առանձին է կատարվում, «Տէր ողորմեա» երգի կատարումը ավագ երեցի կամքին է թողնվում:

Հանգստյան ժամերգություն

Կարգաւորութիւն Հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց

Ս. Եկեղեցւոյ Հանգստեան ժամուն որ կատարի ի գէմս

Հօր Աստուծոյ զի Պահպանողական աջով միածնին պահեսցէ գմեղ ի խաւարային գիշերիս

(Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու Հանգստյան ժամի Հասարակաց աղօթքի կարգը, որ կատարվում է ի գեմս Հոր Աստուծու, որպեսզի Իր միածնի պահպանողական Աջով պահպանի մեզ խավարային գիշերվա մեջ)

Հանգստյան ժամը Հայաստանյայց Առաքելական ս. Եկեղեցու պաշտամունքային ժամերի մեջ թվով իններորդն է և վերջինը:

Մեզ Հասած ժամերգութունների մեկնություններում Ուղղակի և Հանգստյան բառերը Հաճախ նույնացվում են: Անձևացին Ուղղակի և Հանգստյան ժամերգությունը Հանգստյան է անվանում այսպես՝

«Եւ արդ՝ Հանգստեան կոչի աղօթք, և Ուղղակի ասի, վասն զի օրինակ է իջանելոյն ի գուր գերեզմանին»:

Եւ որպէս ի մահի՞ իջանելով Հանգստի քաջաստութեանց և խաղաղանամբ խորհրդոց, զնմանութիւն բերեմք զմահուն Հանգստեան և զխաղաղանալն ի զբաղմանց կենցաղոյս... (էջ 365):

Վերոհիշյալ երկու ժամերգությունների նույնացումը կարելի տեսնել նաև «Հայկազյան բառգրքում»:

Ուղղակի. «Ժամերգութիւն Հանգստեան՝ որ յետ երեկոյան ժամուն յառաջ քան զեկեցցէն, Հանգստեան կոչի աղօթք և Ուղղակի ասի: Զխաղաղականին աղօթքն յերեկոյին ժամս յարեն»:

Եվս երկուսը միասին կոչվել են նաև «Հանգիստ քնոյ»:

Մրանք Հայաստանյայց եկեղեցու յոթ ժամերգությունների վրա գումարված Հավելվածական ժամեր են: Կարելի է ենթադրել նաև, որ այս երկուսը Հնում եղել են մեկ ժամերգություն, սակայն կոչվել են Ուղղակի և Հանգստյան, և միայն Հետագայում՝ ավելի ուշ, Հանգստյանն առանձնացվել է Ուղղակիանից, ճոխացել և դարձել առանձին ժամերգություն: Այս մասին են վկայում նաև մի քանի ընդհանրություններ և կրկնություններ, որոնք առկա են և՛ մեկի, և՛ մյուսի մեջ:

Այսպես. Հանգստյան ժամի «Առաքեա տէր զլոյս քո» սաղմոսից որոշ մասեր՝ «Աղաչեսցուք» քարոզը, նույնությամբ, ինչպես նաև այլ բաղադրիչներ առկա են երկու ժամերգություններում էլ:

1284 թվականի ժամագիրքը ձաշու երգերից Հետո դնում է «Ուղղակիանին՝ նայեաց սիրով» և «Զկնի եկեսցույն՝ ի քէն Հայցեմք»:

Հետաքրքիր է, որ Հանգստյան կարգը տերունի տոներին և տերունի Նախատոնականներին կատարվում է իբրև Հսկումի արարողություն, այսինչ Ուղղակիանը այդ օրերին լուծ է: Նույնը կարող ենք ասել նաև Արևազալի ժամի մասին: Վերջինս, ինչպես Հայտնի է, կատարվում է Մեծ Պահոց լի օրերին, Հատկապես չորեքշաբթի, ուրբաթ օրերին՝ առավել Հանդիսավորությամբ:

Հանգստյան ժամի և Գիշերայինի նշանակությունը գրեթե նույնն է. երկուսն էլ կատարվում են Ի դեմս Հոր Աստուծոյ, սակայն եթե Գիշերայինով սկսում է եկեղեցական օրը և պաշտամունքային ժամերի կարգը, ապա Հանգստյանով եզրափակվում է օրը, և ավարտվում են պաշտամունքային ժամերը:

Հանգստյան ժամերգությունը սկսվում է Տերունի աղոթքով և ապա մի քանի տուն սաղմոսով, որ է՝ «Առաքեա տէր զլոյս քո», որն արտասանում է ժամօրհնող քահանան, իսկ սարկավազը շարունակում է «Մտից առաջի սեղանոյ Աստուծոյ առ Աստուած, որ ուրախ առնէ զմանկութիւն իմ» և Հաջորդ երկու տները՝ «Ոոստովան եղէց...» և «Արդ ընդէ՞ր տրտում ես անձն իմ...»:

Սրանք մեզ ծանոթ են Ս. Պատարագի սկզբից, երբ պատարագիչը սարկավագի ուղեկցությամբ բարձրանում է ավագ խորան: «Փառք և Այժմ և Միշտ»-ին Հաջորդում է «Եկեացէ» երկար փոխը, որը կազմված է «Ամբիօքի» երեք գուրդաներից՝ (Սաղմոս ՃԺԸ, 118 41-55, 113-120, 169 170, Սաղմոս ԼԵ 35, 12-13, Ամբակում մարգարեի օրհնությունից 25-26, Սաղմոս Ղ. 90, 1-16, Սաղմոս ՃԺԲ 112. 1-5, Սաղմոս ՃԳ 103 1-7, Երից մանկանց օրհնությունից 52, 56, որը Հարցի փոխարեն է, այսինքն Սաղմոս ՃԾ 150. 1-6, Սիմեոնի երգը՝ Ղուկաս Բ 29, 32, Սաղմոս ՃԼԷ 137. 7-8, Սաղմոս ՃՈԱ 141. 7-8 Աստվածամոր օրհնությունը՝ Ղուկ. Ա 37, 55, Սաղմոս ԶԵ 85. 15-16: Ընդամենը 92 տուն, առանց «Փառք Հօրի»):

«Եկեացէ»-ի փոխը, ինչպես գրում է Մ. Օրմանյանը, կարելի է նկատել իբրև ընտիր քաղված օրվա ժամերգությունների փոխերից: Փոխին Հաջորդում է «Անձն իմ ի ձեռս քո է...» մաղթանքը, և ապա՝ քարոզ «Աղաչեացուք ՎԱմենակալն Աստուած», որը բացարձակ կրկնությունն է Ուղաղականի քարոզի, այն տարբերություններով, որ այստեղ վերջում ավելացված են՝ «ԶՀանգիստ գիշերիս...», «ԶՀրեշտակ խաղաղութեան...», «Զքառութիւն և զթողութիւն» և այլն: Քարոզ, ըստ խրատի, աչակերտի դասինն է:

Աղոթք (Ավագ դաս) «Տէր Աստուած մեր», Հանգիստ՝ «Հրեշտակի խաղաղութեան...»:

Հին ու Նոր ժամագրքերը այս աղոթքից Հետո դնում են սաղմոս Դ՝ «Ուղաղութեամբ յայս և ի սոյն ննջեսցուք»՝ ինը տներից բաղկացած. եղանակավոր այս սաղմոսը երգվում է դաս առ դաս (սկսվածքը ավագինն է):

Սաղմոսին Հաջորդում է ավետարան Յովհ. «Ամէն ամէն ասեմ

մեզ եթէ ոչ Հատն ցորենոյ...»: Եվ ապա՝ քարոզ «Մուրր խաչիւս», որից առաջ բոլոր Հին ու Նոր ժամագրքերը դնում են «Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր» գեղեցիկ քարոզը և «Պահպանեա զմեզ»:

Քարոզն աչակերտի դասինն է, իսկ «Պահպանեա» աղոթքը՝ Ավագ դասինը:

Հայտնի է, որ «Ուղաղութեամբ յայս և ի սոյն» սաղմոսից առաջ երգվում է «Եկեացէ տէր ի վերայ մեր» ԲԿ շարականը՝ երկու պատկեր՝ ըստ ապաշխարության կարգի և ապա «Աղաչանօք Աստուածածնին», որի երկրորդ տունը՝ «Մարիամ կոյս անարատն», երգվում է իբրև փառքի տուն, իսկ «Յորժամ յարեկիցը»՝ իբրև «Այժմ և միշտ»:

Շարականի երգեցողության այս սովորությունը Հավանաբար, ներմուծվել է ավելի ուշ շրջանում, քանի որ Ավետարան կարդալու սովորությունը ենթադրում է նաև շարականի երգեցողություն:

Հետաքրքիր է, որ 17-րդ դարի տպագիր Ատենի ժամագրքերից մեկում Հանգստյան ժամի «Եկեացէ» փոխից Հետո մինչև «Անձն իմ ի ձեռս քո» մաղթանքը գրված է «Աստ ասի շարական նայեա սիրով...»:

Նույն ժամագիրքը «Տէր Աստուած մեր» աղոթքի ավարտից անմիջապես Հետո դնում է «Ի քէն Հայցեմք» երգը և ապա՝ սաղմոս Դ «Ուղաղութեամբ յայս և ի սոյն»:

Այս նույն երևույթը նկատելի է նաև մի շարք Հին ձեռագիր ժամագրքերում ևս: Հավանական է, որ երբ Հանգստյանը իբրև առանձին ժամերգություն անջատվեց Ուղաղականից, անհրաժեշտություն զգացվեց «Նայեաց սիրովի» և «կամ ի քէն Հայցեմքի» տեղ որևէ շարական մտցնել, քանի որ վերոհիշյալ երկու երգերն էլ կայուն կերպով Հաստատվեցին Ուղաղականի մեջ:

Ահա այս անհրաժեշտությունից թելադրված՝ Հանգստյանի մեջ մուծվեց «Եկեացէ Տէր ի վերայ մեր» ԲԿ շարականը, որ, ինչպես Հայտնի է, Ապաշխարության ԲԿ քաղվածոց օրհնության՝ «Յամենայն ժամի», վերջին երեք պատկերներն են: Այդ երգը, խիստ պատշաճում է «Եկեացէ» փոխին և սովյալ պահին: Այս իսկ պատճառով այն մուծվել է Հանգստյանի այս մասում՝ սաղմոսից առաջ: Այս երգը ոչ մի ժամագրքում չի դրվում, ոչ էլ այս մասին որևէ ակնարկ կա: Ըստ Օրմանյանի՝ այն երգվում է Հանգստյան կարգը երկարացնելու նպատակով:

Հանգստյան ժամը «Պահպանեա» աղոթքից Հետո ունի մի

երկրորդ մաս ևս, որը դարձյալ սկսվում է «Հայր մեր»-ով, ապա՝ Մաղթանք՝ «Անկանհմ առաջի քո»:

Մաղթանքից հետո բոլոր հին ժամագրքերը դնում են Նարեկացու Մատյանից երկու հատված՝ Բան ԺԲ. (12) «Ընկալ քաղցրութեամբ» և Բան ՈԱ (41) «Որդի Աստուծոյ»: Ավելի ուշ այստեղ դրվել է նաև Բան ՂԳ (93) «Աստուած յաւիտեանականը»:

Առձեռն ժամագրքերում վերջին տասնամյակներում հրատարակված վերոհիշյալ երեք գլուխներին ավելացվել է նաև Մատյանի Բան Զ (80) «Եւ արդ ի վերայ այսքանեայց» ր: Այս հատվածը, որը ձեռնված է Աստվածամորը և «Ընկալ քաղցրութեամբ»-ը՝ եղանակավորված եվրոպական ձայնանիչներով, հրատարակվել է Անթիլիասի կաթողիկոսարանի տպարանում:

Վերոհիշյալ երկու հատվածները երգվում են խմբով, իսկ «Որդի Աստուծոյ» և «Աստուած յաւիտեանականը» ատյանում արտասանում է Հոգևորականներից որևէ մեկը:

Նարեկացու Մատյանի այս հատվածները, ե՞րբ են արդյոք մուտք գործել Հանգստյան ժամի մեջ և ու՞մ կարգադրությամբ, դժվար է ասել, քանի որ ձեռագիր ժամագրքերը մինչև 15-16-րդ դարերը չունեն որևէ հատված Նարեկացուց, բայց 17-18-րդ դարերի Հնագույն տպագիր ժամագրքերը, ինչպես արդեն ասվեց, ունեն վերոհիշյալ ԺԲ և ՈԱ գլուխները միևնույն տեղում:

Մատյանի հատվածի ընթերցումից կամ երգեցողությունից հետո ժամագիրքը դնում է ներսես Շնորհալու «Հաւաստով խոստովանիմ» անձնական աղոթքը՝ բաղկացած 24 տներից, այն ունի Հետևյալ վերնագիրը.

ԱՂՕԹՔ

Իւրաքանչիւրոյ անձանց հաւատացելոց Ի Քրիստոս

Հոգեչա՛հ ու ջերմեռանդ այս աղօթքը շուրջ 800 տարի շարունակ եղել և մնում է Հայ հավատացյալի ամենաչատ սիրած աղոթքներից մեկը: Այն թարգմանվել է բազմաթիվ լեզուներով ու հրատարակվել:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, երբ Հսկումի ժամերգությունը ներկա է լինում Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը, նրան է վերապահվում այս աղոթքի առաջին և վերջին տները ասելու պատիվը, իսկ մնացած տները արտասանում են միաբաններն ու սաները:

ՏԷՐ ՈՂՈՐՄԵԱ

Սովորություն է, ինչպես Մայր Աթոռում, այնպես էլ Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում «Հավատով խոստովանիմ» աղոթքից հետո ծնկաչոք և աղերսագին երգել «Տէր ողորմեա» երգը: Սա Համարվում է մեր եկեղեցու վերջին հավելվածներից մեկը, որն ինչպես Հայտնի է, երգվում է նաև ս. Պատարագի վերջնամասում՝ «Ի սուրբ, ի սուրբ»-ից անմիջապես հետո: Այս երգի բնագրի հեղինակը երջանկահիշատակ Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսն է (1763-1780): Ըստ Լեոյի «Հայոց պատմության»՝ այս երգը երգվել է այսպես կոչված «Ծասման» ժամին՝ թշնամիների հարձակում, երաշտ, մորեխ և այլ բնական աղետների ժամանակ: «Հայ ժողովրդի դարավոր տառապանքները, դարավոր արտասուքներն են լալահառաչ այս պարզ երգի տողերում», - գրում է Լեոն:

«Տէր ողորմեայի» վերջավորությունն է «Սուրբ Աստվածածնի բարեխոսությամբ և կամ Սուրբ և անմահ պատարագիս միջնորդությամբ», և ապա՝ «Ընկալ Տէր և Ողորմեա»:

Մաղթանք՝ «Վասն սրբուհւոյ անարատի մօր քո և կուսի, Տէր ընկալ զաղաչանս մեր և կեցո զմեզ»:

Քարոզ (աչակերտի դաս) «Սուրբ զԱստուածածինն»:

Աղօթք «Ընկալ, Տէր, զաղաչանս մեր...»:

Այս մաղթանքը, քարոզն ու աղոթքը, ինչպես Հայտնի է Աստվածածնինն են:

Հանգստյան կամ «Եկեսցէ»-ի կարգը շարունակվում է: Դարձյալ Տերունի աղոթք և փակման մի մաղթանք, որը շատ նման է ձաշու ժամի (պատարագի սկզբում ասվող) «զՍաղմոսերգութիւնս» մաղթանքին:

Մաղթանք «ԶՀանգստեան աղօթս և զաղաչանս...»:

Ժամերգությունն ավարտվում է «Փառք քեզ, Տէր Աստուած մեր» երգ-աղոթքով քարոզը, որը երգվում է ատյանում ավագ երեցի կողմից, յուրաքանչյուր տան վերջում դպիրները երգում են «Ամէն»:

Գեղեցկահյուս այս աղոթքը շատ հին է՝ հավանաբար թարգմանված հունարենից և ապա խմբագրված հինգերորդ դարում, ինչպես «Լոյս գուարթ» Հայտնի երգը:

Երգ-աղոթքի տողերից դժվար չէ եզրակացնել, որ այն Հորինվել է վանական միջավայրում:

«Տէր Աստուած մեր, պահեա զառաջնորդս և զեղբայրութիւնս մեր ամբողջ և անխուով ի կամս ողորմութեան քո...»:

Երգն ունի գեղեցիկ մեղեդի, որը Հիշեցնում է ս. պատարագի վերջին՝ «Որ օրհնես զայնոսիկ» Հովհան Ռսկեբերանի Հորինած աղթքի մեղեդին:

Հանգստյան ժամերգությունը կամ Հսկման կարգը, բացի քառանորդական պահոց շրջանից, կատարվում է նաև մեծ տոների նախօրեին, ինչպես գրում է Հին ժամագրքերից մեկը.

«Հսկմունք լինին ի գիշերին մեծ տօնիցն սաղմոսիւք և ընթերցմամբ գրոց, և ղնի սրբութիւնն ի վերայ բազմոցի սեղանին, «Այս վերտառությանը կարելի է Հանդիպել Տոնացույցի կամ օրացույցի մեջ՝ Ծաղկազարդին, մեծ ուրբաթու, Զատիկ, նոր կիւրակէ, Հոգեգալուստ, Վարդավառ, Վերափոխման, խաչվերացի և Աստուածայտնութեան տոներին»:

Նույն խրատը տեսնում ենք նաև Սիմեոնյան Տոնացույցում. «Աստուածայտնութեան գիշերին Հսկումն է սաղմոսիւք և պաշտամամբք»:

Պաշտամամբք, ինչ խոսք, նշանակում է Հսկումի արարողություն, որ է «Եկեցե՛ք» կարգը:

Բացի վերը Հիշված տոներից, Հսկումի կարգ պետք է կատարվի նաև կաթողիկոսական օծման, եպիսկոպոսական ձեռնադրության և մանավանդ Արքայոյս Միտոնի օրհնության նախորդող երեկոյան՝ ժամերգությունից հետո:

Հսկումի այս կարգի մատուցման ժամանակ Հանդիսավոր կերպով կատարվում է նաև Հաջորդ Հանդիսավոր օրվա գիշերային ժամերգությունը՝ սկզբից մինչև օրհնության շարականի պահը:

Այս կարգը կոչվում է Հսկումի կարգ կամ Գիշերապաշտօն:

Հավելված

Նպատակահարմար գտանք աշխատության վերջում ղեկը «Վարդ ժամասացության խրատը»՝ ըստ Ս. Էջմիածնի 1862թ. տպագրված Տոնացույցի հրահանգի:

Ծանոթություն. Ավագ երեցու դասը, այն դասն է, որ նույն օրն, ըստ աւուր ձայնին կարգ է կատարում, իսկ աշակերտի դասն է Հետեվող, որ միւս օրը լինում է Ավագ երիցի դաս շարունակ՝ օր ըստ օրե միմեանց յաջորդելով:

Ինչպես նաև մի շարք ժամակարգութանց մեկնություններ՝ կատարված Ստեփանոս Սյունեցու, Հովհան Օձնեցու, Նոսրով Անձացու և այլոց կողմից:

ԿԱՐԳ ԺԱՄԱՍԱՅՈՒԹԵԱՆ

Ըստ հրահանգի Տօնացույցի տպելոյ ի

Ս. Էջմիածնի 1862 ամի:

Ա ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աւագ երիցու դաս ¹¹ > Հայր մեր.

Տէր եթէ զըրթունս. Օրհնեալ Համագոյ:

Աշակերտի դաս. Տէր զի բազում. (Ի Հանդիսաւոր աւուրս յԱտեան ասի միարան ձայնի):

Աւագ. Փառք Հօր. Յիշեց. Զարթիք՝

Աշակ. Զարթուցեալքս:

Աւագ. Աշխարհ ամենայն. Առաւօտ լուսոյ. զՔէն գոհանամբ. Կանոնազուլք. Հանգստեան Շարականք: Սաղմոս Աւետարան: Այսօր անճառ, Աստուած անեղ, Նորոգող:

Աշակ. Երգ Արարիչ. Վասն ի վերուստ. Վասն ի գիշերի. Վասն ուղղելոյ.

Վասն գտանելոյ:

Աւագ. Տէր տունջեան. Ի գիշերի եւ ի տունջեան. Տէր երկնի եւ երկրի.

Գոհանամք զՔէն. Թագաւոր յաւիտեան. Ալէլուիք. Սկսուածք Հետեակ Շարականաց:

Աշակ. Սկսուածք Օրհնութեան Շարականաց:

Բ. ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աշակ. Օրհնեալ եւ Տէր Աստուած փոխի եւ Հարցի Շարականաց սկսուածք.

Բարոզ Եկեալքս ամենեքեան:

Աւագ. Մեծացուցէ փոխի Մեծացուցէ Շարականի սկսուածք Ս. ԶԱստուածածինն. Ընկեալ Տէր. Դու եւ Թագաւոր. Եղիցի անուն Տեառն.

Աշակ. Վասն Ս. տեղւոյս. Արի Տէր:

Աւագ. Արի եւ մի մերժեր.

Աշակ. Թագաւորեսցէ.

Աւագ. Աւետարան. ամենակեցոյց.

Աշակ. Զուարճացեալքս.

¹¹ Աւագ երիցու դասն այն դասն է, որ նոյն օրն ըստ աւուր ձայնի կարգ է կատարում, իսկ աշակերտի դասն հետեւող, որ միւս օրը լինում է Աւագ երիցու դաս շարունակ օր ըստ օրե միմեանց յաջորդելով:

Աւագ. Ողորմեա փոխի եւ Ողորմեա Շարականի սկսուածք. Երկրպագեմք քարոզ.

Աշակ. Օրհնեցէք զՏէր փոխի եւ Տէր յերկնից Շարականի սկսուածք. Փառք ի բարձունս.

Աւագ. Եւ յամենայն ժամ. Ջյարութիւն փրկչին.

Աշակ. Ասասցուք ամենեքեան, կամ Աստուած մեծ, կամ Առաջնորդ եղեն, կամ Ջճգնութիւն. կամ Մայր սուրբ. կամ Փառաւորեսցուք:

Աւագ. Գոհանամք զքէն. Սուրբ Աստուած. Վասն լսելի. Գիրք Սաղմոս Եղիցի անուն տեառն օրհնեալ:

Աշակ. Նորաստեղծեալ կամ Արարչական. Տուր մեզ Տէր:

Աշակ. Խնդրեսցուք Հաւատով.

Աւագ. Կեցո Տէր.

Աշակ. Քում ամենագոր կամ Թագաւոր խաղաղութեան. կամ Աղղրան Սուրբ Տաճարիս.

Աւագ. Մանկունք փոխի և Մանկունք Շարականի սկսուածք. Վասն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի. Սիրեցի զի լուիցէ Բանից իմոց փոխերի սկսուածքը.

Աշակ. Սուրբ եւ Տէր.

Աշակ. Սուրբ ճգնաւորաբն.

Աւագ. Որ ընտրեցեր կամ պսակիչ:

Աշակ. Աղաչեսցուք զամենակալն:

Աւագ. Օգնեա մեզ:

Աշակ. Տէր ամենակալ. Եկեալքս ի խոստովանութիւն.

Աւագ. Տէր Աստուած փրկութեան մերոյ:

Գ. ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աշակ. Եղիցի անուն Տեառն:

Աւագ. Յարեւելից երգի սկսուածք եւ Յարեւելից քարոզ.

Աշակ. «Յարեւելից մինչ ի մուտքս աղօթք».

Աւագ. Աղաղակեցէք փոխի սկսուածք. Ճգնաւորք երգի սկսուածք Ս. ճգնաւորք քարոզ. Սուրբ եւ Տէր աղօթք.

Աշակ. Աստուած. Աստուած իմ փոխի սկսուածք. Լոյս արարիչ երգի սկսուածք. Անեղանելիդ յորդորակի սկսուածք, քարոզ Փառաւորեսցուք եւ Ջառաւօտու աղօթն:

Աւագ. Տէր Հովուեսցէ փոխի սկսուածք. Ճանապարհ երգի սկսուածք.

Քարոզ Աղաչեսցուք զամենակալն. Առաջնորդ կենաց կամ Օրհնեալ եւ տէր աղօթք:

Դ. ՃԱՇՈՒ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աշակ. Ողորմեա ինձ Աստուած

Աւագ. Օրհնեմք զքեզ Հայր անսկիզբն.

Աշակ. Եւ յամենայն ժամու աղաչանք իմ.

Աւագ. Միարան ամենեքեան.

Աշակ. Որ ի քրորէական. Տէր Աստուած օրհնեալ. Խնդրեսցուք.

Աւագ. Առաջնորդեա

Աշակ. Տէր Հովուեսցէ փոխի սկսուածք.

Աւագ. Քարոզ Գոհարանելով.

Աշակ. Սաղաղութեամբ քով. Բ. Ողորմեա փոխի սկսուածք. Սաւարեցաւ.

Յամենայն ժամու աղաչանք. Արթուն մտօք.

Աւագ. Ջգեցո մեզ Տէր Աստուած. Տէր մի յիշեր. Վասն Հիւանդաց.

Աշակ. Փարատեա. Երանի որ խորհի փոխի սկսուածք. Խնդրեսցուք Հաւատով.

Աւագ. Հայր զթութեանց: Գ Ողորմեա փոխի սկսուածք. Ջարչարակցեալ.

Աշակ. Յամենայն ժամու աղաչանք իմ.

Աւագ. Սուրբ սրտիւ. Երգ. Նահապետին.

Աշակ. Տէր զօրութեանց. Տէր մի մատներ. Աղաչեսցուք. Սիրեցի փոխի սկսուածք.

Աւագ. Անկեալ առաջի քո. Շարական Հանգստեան. (յաւուրս ուտեաց).

Աշակ. Ժամամուտ.

Աւագ. Ճաշու փոխ: Շարական.

Աշակ. Գիրք (յաւուրս ուտեաց).

Աւագ. Աւետարան. Հաւատամք.

Աշակ. Եւ եւ Հաւատով.

Աւագ. Տէր մեր եւ փրկիչ:

Ե. ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աշակ. Հասեալքս ի ժամ երեկոյիս. քարոզ. Հասեալքս ի ժամ. աղօթքն:

Աւագ. Մեսեղիքի սկսուածք. Ուղիղ եղիցին.

Աշակ. Ասասցուք, կամ Աղաչեսցուք՝ կամ Մայր սուրբ.

- Աւագ.** Լուր ձայնից. *Ս. Աստուած, Վասն լսելի լինելոյ: Համբարձի փոխի եւ Ծարականի սկսուածք.*
- Աւագ.** Վասն խաղաղութեան.
- Աչակ.** Հայր գթած. *Որ բնակեալ կամ Աստ օրհնեցէք. Զբարձրեալի զՔրիստոս: Եւ մեք միարան.*
- Աւագ.** Յոյս կենաց.
- Աչակ.** Յիշեա Տէր զպաշտօնեայս. *Ննդրեսցուք. կամ Ս. Ուաչիւս, կամ Ս. Եկեղեցեաւս.*
- Աւագ.** Քում ամենազօր. *կամ Քազաւոր խաղաղութեան. կամ Պահպանեա. կամ ի մէջ Տաճարիս:*
- Աւագ.** Գիրք Աւետարան.
- Աչակ.** Ամբիժք Հանգստեան Ծարական Սաղմոսն եւ Աւետարան:
- Աւագ.** Ծարական Աստուածածնի. *Ուաչի. Սաղմոս եւ Աւետարան. եւս Նախապատնակի Ծարականաց սկսուածք:*
- Ձ. ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ**
- Աւագ.** Ի կարդալ իմում փոխի սկսուածք. *Շնորհեա մեզ Տէր.*
- Աչակ.** Գոհացարուք. *Տէր բարերար.*
- Աւագ.** Նայեաց սիրով.
- Աչակ.** Աղաչեսցուք.
- Աւագ.** Շնորհատու բարեաց.
- Աչակ.** Երանեալ են ամբիժք. *Բաժին իմ, Արարի իրաւունս, փոխի սկսուածք. Ի քէն Հայցեմք. ստեղի Ծարական Երկնաւոր Հօտ ընտրեալ. Վասն Հանգուցեալ. Քրիստոս որդի:*
- ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ**
- Աւագ.** Առաքեա Տէր զլոյս քո.
- Աչակ.** Եկեսցէ փոխի սկսուածք: *Աղաչեսցուք քարոզ.*
- Աւագ.** Տէր Աստուած. *Ուաղաղութեամբ յայս. Աւետարան.*
- Աչակ.** Ընկալ քաղցրութեամբ կամ Աստուած յաւիտեանական կամ Որդի Աստուծոյ:
- Աւագ.** Հաւատով խոստովանիմքի սկսուածք:
- Աչակ.** Ս. զԱստուածածինն:
- Աւագ.** Ընկալ Տէր. *Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր¹²:*

¹² Թէ՛ սկսուածքի եւ քէ՛ արձակման Հայր մեր աղօթքն նոյնպէս եւ մաղթանք վերաբերից երիցազոյն քահանային կամ ժամ օրհնողին:

Մեկնություններ և այլ խրատներ

**«Յիշեսցուք ի գիշերի» մեկնությունը՝
ըստ Գրիգոր Տաթևացու**

Սուրբ Ներսես Շնորհալու գիշերային ժամերգութեան Համար Հյուսած երգը չորս մասերից է կազմված:

Առաջին մասն այսպես է սկսվում. «Յիշեսցուք ի գիշերի զանուն Քո Տէր»: Հանդերձալ աշխարհի Համեմատութեամբ այս կյանքը գիշեր է Համարվում: Սա շարաթվա վեց օրերի պես վեց տներից է կազմված, նաև այս կյանքի տևողությունը վեց դար է՝ սկսած Աղամից մինչև վախճանը:

Արեգակը ևս վեց կենդանակերպերով է խոնարհվում և վեցով բարձրանում: Նաև մարդն իր բոլոր գործողություններում՝ և՛ չար, և՛ բարի, ունի Հնարավորություն շարժվելու վեց ուղղություններով, կերև, ներքև, աջ, ձախ, ետ ու առաջ:

Երկրորդ մասը՝ «Զարթիքը», կազմված է տասը տներից, և այն տասը կույսերի անունից է ասվում, ովքեր գերեզմանում ենջնջին մարմնով, բայց Հոգու կայանում Հանգան Հոգով:

Երրորդ մասի երեք տները՝ «Զարթի՛ր ընդէր ննջես»-ը, կրում է ինչպես Քրիստոսի, այնպես էլ ողջ մարդկության Հարուստեան խորհուրդը: Քանի որ Հարուստեանը Երրորդության զորութեամբ է լինում, մենք էլ երեք տներով Հավիտյան փառք ենք տալիս Սուրբ Երրորդությանը:

Չորրորդ մասը՝ «Զարթուցյալքը» Հինգ տներից է կազմված, որպեսզի Հինգ զգայարաններով քնից արթնանանք: Իսկ Հարուստեան օրը, Աստծուն փառաբանելու Համար պիտի բոլոր զգայարաններով Հառնենք:

Եվ ընդհանուրը կազմում է քսանչորս տուն՝ օրվա քսանչորս ժամերի պահպանության Համար: Այն նաև Հանդերձալ կյանքի քսանչորս երեցների խորհուրդը ունի, ինչպես նաև տասներկու առաքյալների և տասներկու մարգարեների խորհուրդը:

«Զարթուցեալք» քարուղբ

Ապա սարկավազը առաջ գալով քարոզում է՝ զգուշացնելով բոլոր Հավաքվածներին, ովքեր երկնային Հրեշտակների նեւաւու-

Թյամբ փառավորիչ են կարգված. լինել երկյուղած, Հավատով լի, աներկմիտ սրտով Տիրոջից քավություն խնդրել, գոհանալ ստացած երախտիքների Համար և Հայցել, որպեսզի առաջիկայում, ըստ Տիրոջ կամքի, կրոնավորել և արժանանալ խոստացած Հավիտենական բարիքներին ու աղոթքով Աստծուց Հոգու և մարմնի Համար բազմապիսի շնորհներ խնդրել:

«Տէ՛ր ողորմեա» ասելու կարգը

Քարոզից Հետո, եթե ապաշխարութեան օր է, Հարյուր «Տէ՛ր ողորմեա» է ասվում՝ Տերունական առակի Հարյուր ոչխարի խորհրդով (Ղուկ. ԺԵ 3-7): Եվ ինչպես որ այն Հովիվը գտավ այդ Հարյուրից մեկ մոլորված ոչխարին և իր բարեկամների ու դրացիների Հետ ուրախացավ, այնպես էլ մենք Հարյուր «Տէ՛ր ողորմեա» ենք ասում, որպեսզի մեղքով մոլորվածներին Տերը գտնի և դարձյալ դասի իննսունինիսի Հետ, որոնք մոլորված չեն:

Իսկ մարտիրոսաց տոնին Հիսուն «Տէ՛ր ողորմեա» է ասվում, որովհետև Հիսունը Հորեպյանական թիվ է և ազատութունն է խորհրդանշում: Մարտիրոսները իրենց երկրային կյանքը նահատակութեամբ ավարտելուց Հետո ազատվեցին ալեկոծ աշխարհից՝ մարմնական կրքերից, չար բռնակալներից ու սատանայական փորձություններից և, դժնդակ նեղությունների Հարվածներից վախճանվելով, բարձրացան երկնականմարը, խառնվեցին Հրեշտակների գնդերին ու Հասան Քրիստոսին և արժանացան Հավիտենական Հանգստին: Դրա Համար էլ մենք Հիսուն «Տէ՛ր, ողորմեա» ենք ասում, որպեսզի Աստված մեզ նրանց պսակին արժանացնի:

Իսկ Տերունական տոնին, ի դեմս Սուրբ Երրորդութեան, մեր Հոգու, մարմնի և մտքի մաքրութեան Համար ասում ենք երեք «Տէ՛ր, ողորմեա», քանի որ Տերունի օրերին միջնորդի կարոտություն չենք ունենում, այլ անմիջապես Աստծուն ենք աղերսում:

«ՉԲէն Գոհանամք» աղոթքը

Այնուհետև Հաջորդում է «զՔէն գոհանամք» քահանայական աղոթքը գոհության Հետ միասին, որը նշանակում է, թե արթնանալով մարմնավոր քնից, այսինքն՝ մեղքերի ծանրությունից, գոհանում ենք Քեզանից: Ո՛վ Աստված, որ մեզ այս ժամին ես Հասցրել, և այժմ մենք ամենազգաստ արթնութեամբ, Քո՛ Հզոր

Տիրոջը, առջև ենք կանգնած:

Ապա Տիրոջից Հայցում ենք ողորմություն Արարչին երկրպագելու ժողովածների Համար, որպեսզի տերը նրանց քաղցրութեամբ նայի և խաղաղութեան Հրեշտակին առաքի՝ որպես օգնական և պահապան նրանց անձերին:

Աղոթքից Հետո ասվում է՝ «Օրհնեալ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. ամէն: Ալէլուիա. ալէլուիա» արտահայտությունը Հետևյալ նշանակութեամբ. նախ՝ քանի որ օրհնութեամբ ենք սկսել, պետք է օրհնութեամբ էլ ավարտենք: Նաև մեր բոլոր աղոթքները Քրիստոսին ենք նվիրաբերում, որպեսզի Նա էլ Հորն ընծայի, ապա Հաջորդում են յոթ գուրդաններից կազմված սաղմոսների կանոնները, որը նշանակում է այս կյանքը Հանդերձյալի Հետ միասին:

Օրհնության երգը

Տասը պատվիրանների օրինակով (քանի որ տասը թիվը ազատութեան խորհրդանիշն է) տերունական և մարտիրոսաց տոներին օրհնության տասը պատկեր շարականներն ենք երգում, որովհետև վերջիններս ազատվեցին աշխարհի նեղություններից:

Պահքի ժամանակ օրհնություն չի ասվում, որովհետև ապաշխարութեան օրեր են: Այդ օրերին նաև չի խնկարկվում, քանի որ մեղքերից զարչաՀոտ ենք դարձել:

Երբ Աստված խրայելցիներին եգիպտոսի գերութունից ազատեց և անապատ Հանեց, Մարիամը՝ Ահարոնի քույրը, թմբուկով Հորդորում էր ժողովրդին՝ ասելով՝

«Օրհնեսցո՛ւք զՏէր , զի փառօք է փառաւորեալ» (Օրհնեալ Տիրոջը, քանզի Նա փառքով է փառավորված) (Ելք ԺԵ 20): Նույնպես և մենք ամեն օր Աստծուն նույն օրհնութունն ենք մատուցում, որովհետև և մեզ, այն է՝ նոր Իսրայելին, ազատեց իմանալի փարավոնից, այսինքն՝ դժոխքից ու կոամոլությունից և ապահով պահեց զանազան մեղքերից ու դուրս բերեց երկնքի իմանալի անապատը, ուր չարն ու վիշտը չեն բնակվում»:

Տերունի օրերին՝ Օրհնության ավարտից Հետո, մենք առանց միջնորդի ենք փառավորում Տիրոջը:

Իսկ մարտիրոսների տոներին Սուրբ Աստվածածնի միջնորդութեամբ մաղթանք ենք վերառաքում առ Աստված՝ Համապատասխան քարոզներով ու աղոթքներով Հանդերձ:

Սարկավազը քարոզով Հորդորում է ժողովրդին, թե՛ «Օրհնեցէ՛ք զՏէր ամենայն ազինք, գովեցէ՛ք զՆա ամենայն ժողովուրդք,

զի զօրասցի ողորմութիւն նորա ի վերայ մեր» (ՍրՀնեցե՛ք Տիրոջը, բոլո՛ր ազգեր, գովեցե՛ք նրան, բոլո՛ր ժողովուրդներ: Թող նրա ողորմութիւնը հաստատվի մեզ վրա) (Սաղմ. ՃԺՁ 1, 2):

Քահանան, լինելով Քրիստոսի օրինակը, միջնորդ է Աստծու և մարդկանց միջև և վերցնելով ժողովրդի աղոթքներն ու նվերները՝ Աստծուն է ընծայում: Եվ Աստված իր առատ գանձերից բազմապատիկ ողորմութիւններ է շնորհում՝ ըստ Հետևյալ խոսքի՝ «Ոնդրեցե՛ք և կտրվի ձեզ» (Մատթ. է 7):

Հաջորդող քարոզները ուսուցանում են մեղքերի թողութիւն խնդրել, որպեսզի խոտան չգտնվենք պատասխանատուութեան օրը, և մեր առաքինութեան պտուղները ունայն և ապարդյուն չլինեն: Նաև ուղղել հոգևոր ընթացքը դեպի երկնային Քաղաքը և գտնել շնորհ ու ողորմութիւն Բարեբար Տիրոջից:

Մովսեսը և Հնծուն լրտեսներ ուղարկեցին, որպեսզի Հայտնեն Իսրայելի որդիներին բարու մասին, և նրանք բարու տենչմամբ հաղթեցին հակառակորդ չարին: Լրտեսներն էլ գնացին, տեսան, ապա եկան ու պատմեցին Իսրայելի որդիներին Ավետյաց երկրի Հողի արգասավորութեան, պարարտութեան և թշնամիների հետ սպասվելիք պատերազմի մասին:

Նույնպես և առաքյալները՝ ճշմարիտ Իսրայելի սրբերի գնդերը, իրենց Տիրոջ զորութեամբ հաղթեցին բանսարկուին և նույնը սովորեցրին ավազանից ծնված որդիներին: Ինչպես թշնամու մեքենայութիւնների հմուտ գիտակը՝ Պողոս առաքյալն է գրում՝ «Քանզի անտեղյակ չենք նրա խորհուրդներին» (Բ Կորն. Բ 11): Նույնն են պատգամում նաև սրբերի աստվածարանութիւնը, ճգնողների վարքը, իմաստունների խոսքերը, Տիրոջ սպառնալիքները և Հորդորները ավետյաց անվախճան կյանքի մասին:

Ստեփանոս Սյունեցի «Թագաւոր յաւիտեան»

Ինչպես որ Աստված է Հավիտենական Թագավորը, նույնպես և սրբերը, որ Քրիստոսի չարչարանքներն իրենց անձերում կրեցին, Քրիստոսի հետ Հավիտյան Թագավորելու են, ըստ առաքյալի խոսքի՝ «Եթէ իր չարչարանքներին կցորդ ենք, Հաղորդակից ենք լինելու և իր փառքին» (Հռոմ. Ը. 17): Իսկ մեկ այլ տեղ գրված է՝ «Եթէ Համբերենք, նրա հետ էլ պիտի թագաւորենք» (Բ Տիմ. Բ 12):

Ապա ընթերցում ենք սրբերի հիշատակութիւնը, ովքեր նահատակվեցին և թագավորում են այնտեղ նրա հետ: Որպեսզի մենք էլ

նրանցը ցանկանանք և նրանց փառքին մասնակից լինենք, նրանց բարեխոս դարձնենք մեզ համար և նրանցից օրինակ վերցնենք: Նրանք, ովքեր Ավետյաց Երկրի ականատեսը եղան և մեզ էլ Հորդորում են այն ճանապարհով գնալ, որով իրենք ընթացան ու անսխալ ժամանեցին նախատեսված վայրը:

«Թագաւորք»-ները մաղթանքներ են, որպեսզի կարողանանք տանջանքների մեջ ապրել, իսկ սրբերին ուղղված աղաչանքները նրա համար են, որպեսզի մենք ևս արժանանանք նրանց սպասվելիք հատուցմանը:

«ԱԼԷԼՈՒԻԱ»

Իսկ Հարութեան և տերունական տոներին «Ալէլուիա»-ներով հրեշտակներին ենք երգակից լինում, որպես թե ավետիս ենք մատուցում փրկված ժողովրդին՝ պատմելով Քրիստոսի փրկագործութեան մասին, որ Նա արեց մարդկային, ցեղի համար:

Որովհետև այդ օրերին բարեխոսների և մաղթանքների կարիքը, այլև սերովբեական երգերը, և մարդկանց ու հրեշտակների բարերանութիւնները միացվում են մեկմեկու, և «Ալէլուիա»-ների վերջին տներում գոհութիւն և փառարանութիւն և երկրպագութիւն է վերառաքվում բարիքներ Տիրոջին: «Ալէլուիա»-ն թարգմանվում է՝ «Գովեցեք Տիրոջը»:

Եվ այսքանով ավարտվում է Գիշերային ժամերգութիւնը: Սրանից հետո անդրադառնալու ենք Հաջորդին, որը «Հարց»-ն է, այսինքն՝ «Երեք մանուկների» երգը:

«ՀԱՐՑ»

«Հարցը», իր հետ կարգված աղոթքներով, ուղղված է Միածին Որդուն: Որովհետև, երբ երեք մանուկներին նետեցին Հնոցի Հրի մեջ՝ Նարուզողոնոսոր արքայի կանգնեցրած պատկերին չերկրպագելու համար, այնժամ Բանն Աստված իջավ Հնոցի մեջ և երեք մանուկներին փրկեց կրակով այրվելուց: Իսկ մանուկները, երբ տեսան, որ ողջ են մնացել Հրից, սկսեցին գոհարանել Աստծուն: Նրանց օրինակով մենք ամեն առավոտ «Հարցն» ենք երգում՝ Հայցելով Տիրոջից, որ ինչպես նրանց փրկեց այրվելուց, այնպես էլ մեզ փրկի մեղքերի կրակներից, որոնք միշտ տոչորում ու այրում են մեր

մարմիններն ու Հոգիները, ինչպես որ Հաջորդ քարոզն է ասում՝

«Աղաչեսցուք զՄիածին Որդին Աստուծոյ, զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որ էջ փառօք Հօր ի մէջ Հնոցին, և փրկեաց գերիս մանկունսն ի քաղղեացուց անտի: Լուսաւոր և սուրբ պահեսցէ զմիտս մեր, զի մի՛ երբէք խարհցուք մեք ի մեղաց և ի ցանկութենէ աշխարհի»:

«Աղաչենք Աստու Միածին Որդուն՝ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսին, որ Հոր փառքով Հնոցի մեջ իջավ և այնտեղ փրկեց քաղղեացի երեք մանուկներին: Լուսավոր և սուրբ թող պահի մեր մտքերը, որ երբեք չխարժենք մեղքերից և աշխարհի ցանկություններից»:

«Մեծացուցէք»

«Հարցը»-ը Աղամի, «Ողորմեա»-ն՝ որպես ապաշխարություն եվայի, իսկ «Մեծացուցէ»-ն, որը գտնվում է այս երկուսի միջև, ի դեմս Աստվածածնի է ասվում, որովհետև վերջինս եղավ նրանց դատապարտությունների լուծարողը, և Աստվածածնից նախամորը Հարություն ավետիս է առաքվում Հողաստեղծ Աղամի կենդանության մասին:

Հարց. - Ինչու՞ ենք «Հարց» -ից Հետո «Մեծացուցէ»-ն ասում:

Պատասխան. - «Մեծացուցէ» -ն Սուրբ Կույս Մարիամ Աստվածածինն է ասել, և «Հարց»-ից Հետո է գետեղված այն բանի Համար, որ, երբ Քրիստոս իջավ Հնոցի մեջ, այդ երևումն անմարմին էր, իսկ Աստվածածնով Հայտնությունը՝ մարմնով:

Ուստի «Մեծացուցէ»-ն պատշաճ է «Հարց»-ից Հետո երգել, քանի որ Բանի Հնոց իջնելը օրինակն էր, իսկ մարդեղությունը՝ ճշմարտությունը, և ճշմարտությունը Հարկավոր է օրինակին մոտ ղենել:

«Մեծացուցէն» պատմում է ամբողջ տնօրինության խորհուրդը: Քրիստոսի Հարություն մասին խոսելիս անհրաժեշտ է Հիշատակել նաև Նրա ծնունդն ու գերեզմանը: Որովհետև եթե Տերը ծնված չլիներ, ապա չէր խաչվի և թաղվի: Իսկ եթե թաղված չլիներ, ապա Հարություն էլ չէր առնի, և մենք էլ չէինք փրկվի:

Այս ամենի Համար անախտ ու կուսական Մտունըը Հանձն առավ՝ կամավոր խաչն ու թաղումը և Հարություն առավ, որի Համար էլ «Մեծացուցէ» ենք ասում:

Ապա և նույն իրեն՝ Սուրբ Կույսին բարեխոս ենք անում Աստու առջև, ինչպես երևում է քարոզից և աղոթքներից:

«Ողորմեա»

Հարց - Ինչու՞ ենք «Ողորմեա»-ն Ավետարանն ընթերցելուց Հետո երգում:

Պատասխան - «Ողորմեա»-ն ապաշխարություն է, քանի որ Դավիթը 50-րդ սաղմոսը մեղանչելուց Հետո ասաց: Եվ մենք, քանի դեռ աշխարհում ենք, և Հոգիներս մարմիններիս մեջ են, կարող է մեղանչենք:

Դարձյալ «Ողորմեա»-ն, ինչպես նաև «Հարցը», մեղքերի Համար Աղամի զղջման խոստովանությունն է: «Ողորմեա» -ն նաև մաղթանք է առաջին կնոջ Համար: Սա ենք երգում և ապաշխարությամբ մեր մեղքերը քավում և ապա՝ սրբությամբ ու արդարությամբ պաշտում Տիրոջը: Դրա Համար «Տէր յերկնից»-ը «Ողորմեա»-ից Հետո կարգվեց, որպեսզի մեղքերի թողություն ստանալուց Հետո սկսենք ուրախությամբ բարձրաձայն օրհնել Աստծուն:

Մնկի գալը կործանարար մեղքերի Համար է: Իսկ կուրծքը բախելը և ողբալը Հատուկ է կանանց՝ պատերազմների ժամանակ:

«Տէր յերկնից»

Եթե «Ողորմեա»-ն նշանակում է, որ ողորմությամբ արդարացրեց ու փրկեց, ապա «Տէր յերկնիցը» Հրեշտակների օրհնությունն է Տիրոջ Համբարձման ժամանակ:

«Տէր երկնից» -ը բարձրաձայն երգելը Հրեշտակների Հետ երգեցողությունն է խորհրդանշում:

Հարց - Ինչու՞ «Օրհնեցեք Տիրոջը»-ը ասելիս նախ՝ Հրեշտակներին է դիմում՝ «Օրհնեցէք զՆա ամենայն Հրեշտակք նորա» և ապա՝ մարդկանց:

Պատասխան - Որովհետև լինելիությամբ նրանք են անդրանիկները, Հետևաբար պարտավոր են նաև օրհնեցելիս առաջինը լինել:

Երկրորդ՝ քանի որ առավել են շնորհներով ու գիտությամբ, ուրեմն պարտավոր են նաև շնորհներ մատուցող և ուսուցանող լինել: Այսպես է նաև Եկեղեցում: Մարկավագը, Սուրբ Հոգուց իշխանություն ստանալով, օրինակ է ծառայում դպիրներին ու բոլորին Հորդորում օրհնել Աստծուն: Նախ՝ ավագներն են սկսում, Հետո՝ Հաջորդաբար մյուսները շարունակում են:

Հարց - Ինչու՞ ենք «Տէր յերկնից» սաղմոսը երգում:
Պատասխան - Վեց պատճառներով: Առաջին՝ եթե «Ողորմեա»

ան» ապաշխարութեան, ապա սա օրհնութեան խորհուրդն ունի: Անհրաժեշտ է նախ ապաշխարել մեղքերից, ապա սրբութեամբ օրհնել Աստծուն:

Երկրորդ՝ աղոթքը Հետևյալ սահմանումն ունի. նախ՝ պետք է օրհնել, ապա՝ խնդրել, իսկ այնուհետև՝ գոհանալ: Որը և կատարվեց «Հարց»-ով, «Ողորմեա»-ով՝ և «Տէր յերկնից»-ով:

Երրորդ՝ քանի որ օրհնութիւնը «Հարց»-ով ենք սկսել, ապա «Տէր յերկնից»-ով պիտի ավարտենք:

Չորրորդ՝ սկզբում «Հարց»-ով ենք դիմում Մի Աստվածութեանը Հետո «Տէր յերկնից»-ով ի դեմս Երրորդութեան ավարտում: Որովհետև այս երեք սաղմոսներից առաջինը Հորն է ուղղված, երկրորդը օրհնութիւն է Որդուն, իսկ երրորդը՝ սրբութեամբ օրհնութիւն Սուրբ Հոգուն:

Հինգերորդ՝ նահատակներից սկսած՝ նրանք, ովքեր մեր գլխավորներն են, մինչև ստորին արարածները աստիճանական կարգով էլ, նույն կարգով երկնային բոլոր իմանալի գլխավոր արարածներից սկսած՝ հրավիրում ենք միաձայն ու միաբան խոստովանութեան և օրհնեցութեան երկնքի և երկրի Արարչին:

Վեցերորդ՝ «Հարց»-ի երգը նաև Բանի էջքն է նշանակում, որը խորհրդով ասացին մարգարեներն ու նահապետները, իսկ «Մեծացուցէ՛ք»-ն մարմնավոր երևումն է Աստվածածին ծնողից:

Իսկ «Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկնից. օրհնեցէ՛ք զՆա ի բարձանց» (Օրհնեցե՛ք Տիրոջը երկնքից, Օրհնեցեք Նրան բարձունքներից) (Սաղմ. ՃՆԸ 1) ասելով՝ Եկեղեցին հարակցվում է Հրեշտակների դասերի Հետ Տիրոջն օրհնաբանելիս: Ըստ Փրկչի Պոսքի՝ «Ով իր անձը բարձրացնում է, կխոնարհվի. և ով խոնարհեցնում է իր անձը, կբարձրանա» (Մատթ. ԻԳ 12): Որովհետև մաքսավորը խոնարհվելիս ասաց. «Աստված, ների՛ր ինձ՝ մեղավորիս», որի Հետ պարակցված արարածներս օրհնում ենք Արարչին:

Եվ երեքփոխյան սաղմոսով հրամայվում է օրհնել Սուրբ Երրորդութեանը: Առաջին փոխը հրահանգում է օրհնել Հորը՝ հրանյութ դասերի Հետ մեկտեղ ամբողջ արարչագործութեան և արարածների խնամակալութեան և կարգավորութեան համար:

Երկրորդ փոխը՝ օրհնել Նրա Որդուն՝ Մոցածին Բանին, որի համար Եկեղեցին, որ Հաստատվեց Քրիստոսով, կառուցվեց սրբերով՝ առաքյալների և մարգարեների հիմքերի վրա, որոնց հիմքը

Հիսուս Քրիստոսն է, ասում է. «Օրհնեցէ՛ք զՏէր յօրհնութիւն նոր, օրհնութիւն նմա յեկեղեցիս սրբոց: Ուրախ եղև Իսրայէլ յԱրարիչ իւր, որդիք Սիոնի ցնծացեն ի Թագաւորն իւրեանց» (Օրհնե՛ցեք Տիրոջը նոր օրհնութեամբ, սրբերի ժողովում է օրհնութիւնը Նրա: Իսրայելն ուրախացավ իր Արարչով, Սիոնի որդիները թող ցնծան իրենց Թագավորով) (Սաղմ. ՃՈԹ 1- 2): Հիսուս Քրիստոսին Հաճելի է սուրբ ավագանի մկրտութեամբ մաքրված իր ժողովուրդը: Իսկ սրբերը պարծնում են Նրա փառքով ու Սուրբ Հոգու պարգևներով, որ ընդունեցին:

Քրիստոս երկսայրի սուր տվեց նրանց ձեռքը, և Հավատացյալները Քրիստոսի շնորհով և Սուրբ Հոգու զորութեամբ վրեժ լուծեցին դեերից՝ կապելով քանսարկու սատանային՝ մեղսասեր թագավորին, և ամբարիշտների Հատուցման օրը պիտի դատեն՝ ըստ Սուրբ Գրքի:

Իսկ երրորդ փոխը սովորեցնում է զանազան Հորինվածքներով օրհնաբանել Պարգևաբաշխ Սուրբ Հոգուն, որ լցրեց եկեղեցին զանազան շնորհներով, որի համար երրորդ փոխում վեց տուն է Հատկացվում: Ընդհանուր այս երեքփոխյան սաղմոսում տասներկու օրհնութիւններ են ասվում՝ ըստ առաքյալների թվի, ովքեր Սուրբ Հոգուց իշխանութիւն ստացան Եկեղեցու գլխավորները լինելու: Որի համար ասում է. «Ի՞նչ ասինքն օրհնության ամենայն Հոգիք, օրհնեցէ՛ք զՏէր: Փառք Հոր եւ Որդույ եւ Հոգույն Սրբոյ. այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն» (Գոհութեան ձայնով, բոլոր՝ Հոգիներ, օրհնեցե՛ք Տիրոջը: Փառք Հորը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն, այժմ և միշտ և Հավիտյանս Հավիտենից. ամեն) (Սաղմ. ՃՄ 6), և գոհութեամբ սաղմոսն ավարտում է:

Այս ամենից Հետո երգում ենք «Փառք ի բարձունս», որ ասացին Հրեշտակները Քրիստոսի ծննդյան ժամին (Ղուկ. Բ 14):

«Փառք ի բարձունս»

«Քառք ի բարձունս» երգը Տիրոջ ծնունդն ազգարարող Հրեշտակների խոսքն է՝ «Փառք Աստծուն բարձունքներում և երկրի վրա, խաղաղութիւն և Հաճութիւն մարդկանց մեջ» (Ղուկ. Բ 14):

Այսպես էր Եկեղեցին ասում մինչ Նիկիայի Տիեզերական սուրբ ժողովը: Եվ ժողովում, կիրակի առավոտյան միաբան ու միախորհուրդ Հայրապետները կցեցին «Օրհնութիւն Քեզ ի բարձունս...»-ից մինչև «Բարձրեալ ես, Դու միայն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս»

Հատվածը, և դա այդպես մնաց մինչև Կոստանդնուպոլսի սուրբ ժողովը:

Իսկ Կոստանդնուպոլսի սուրբ ժողովում ավելացվեց Հոգեմարտի՝ Մակեդոնի դեմ ուղղված Հետևյալ Հատվածը՝ «Տէր և Հոգի Սուրբ որ ի փառս Աստուած ընդ Հօր. ամեն», մինչև «Օրհնեալ Տէր՝ ուսո՛ ինձ զարդարութիւնս Քո»:

Այնուհետև Եփեսոսի սուրբ ժողովում սաղմոսներից և մարգարեական խոսքերից Հետևյալ մասը ևս ավելացվեց՝ «Տէր ապավենն եղեր մեր ազգէ յազգ» մինչև «Ծագեա՛ա զողորմութիւնս Քո, որք ճանաչեն զՔեզ, Տէր», այսինքն՝ մինչև վերջ, և սրանով է ամբողջանում երգը:

«Փառք ի բարձունս»-ի

Մեկնությունը ըստ Պողոս Տարննացու

Եզակի անվամբ Տիրոջը օրհնելուց Հետո, ձայնակցելով Հրեշտակների դասին, գովաբանվում է մարմնացյալ Բանը՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ» ասելով (Փառք Աստծուն բարձունքներում):

Որդու Համար ասվում է. «Օրհնեալ եկեալ անուամբ Տեառն» (Օրհնեալ է Տիրոջ անունով եկողը):

Ամենակալ Հոր Համար ասվում է՝ «Փառաւորեալ Հայր Սուրբ»:

Իսկ Որդու Համար՝ «Տէր Աստուած Գառն Աստուծոյ»:

Ապա Սուրբ Հոգուն՝ «Տէր և Հոգիդ Սուրբ՝ որ ի փառս Աստուած. ընդ Հօր» «Տե՛ր և Սուրբ Հոգիդ Աստված, որ փառավորվում է Հոր Հետ»:

Այնուհետև Սուրբ Երրորդութեանը դիմելով՝ ասվում է՝ «Արժանի՛ արա Տէր զօրս զայս խաղաղութեամբ, և առանց մեղաց պահեա՛ դմեզ» «Արժանացրու՛, Տեր, այս օրը խաղաղութեամբ անցկացնել, և առանց մեղքերի պահի՛ր մեզ»:

Եվ ասելով՝ «Օրհնեալ՛ ես Տէ՛ր Աստուած Հարցն մերոց», ուղղվում է Երեք անձերի Հավիտենական Միութեանը «Օրհնյալ ես մեր Հայրերի Տեր Աստված»:

Ապա Հորը դիմելով ասվում է՝ «Օրհնեալ Տէր՝ ուսո՛ ինձ զարդարութիւնս Քո, Տէր ապաւենն եղեր մեր ազգէ յազգ» «Օրհնյալ Տեր սովորեցրու ինձ Քո արդարությունը, Տեր մեզ ապավենն եղիր սերնդեսերունդ»:

«Ի Քէն է Տէր՝ աղբիւր կենաց» (Տեր, Քեզանից է բխում կեն-

դանութեան աղբյուրը), այսինքն՝ Հորից է բխում Սուրբ Հոգին:

«Եվ լուսով երեսաց Քոց տեսանեմք զոյս» «Քո երեսի լույսով տեսնում ենք լույսը»: Հորից ծագած լույսով, Որդու լուսափայլ տնօրինութեամբ տեսանք աստվածգիտութեան լույսը: Այսինքն՝ Որդով ենք տեսնում լույսը:

Այնուհետև մաղթանք Սուրբ Երրորդութեանը՝ «Ծագեա՛ զողորմութիւնս Քո, որք ճանաչեն զՔեզ, Տէր» (Ծագեցրու՛ «Քո ողորմությունը նրանց Համար, ովքեր ճանաչում են Քեզ, Տեր»:

Այս ամենից Հետո ասվում է «Առավոտյան երգը» խաչի դիմաց, որպես թե Հայտնապես խոստովանություն Ոռայալին: Եվ ապա Հաջորդում են քարոզ, աղոթք, խնդրանքներ և գոհություն:

Առավոտյան երգ

Առավոտյան երգում, որ օրվա խորհուրդն ունի, գոհություն է վեր առաքվում Ամենակալ Հորը, Ով այսպիսի սքանչելիքներով պահպանեց ու բարձրացրեց մարդկային ցեղը և արժանացրեց ամենահաղթութեանը և պահում է Իր սուրբ եկեղեցին մինչև Իր Որդու երկրորդ գալուստը:

Առավոտը Քրիստոսն է, որովհետև մինչև Միածնի գալուստը գիշեր էր: Իսկ Քրիստոսի գալուստյամբ մեզ Համար առավոտ բացվեց, որի Համար ցնծացինք և ուրախացանք: Այժմ խայտալով՝ աղաչում ենք Փրկչին, որպեսզի գալիք առավոտյան՝ այս աշխարհի գիշերից Հետո ազատվենք տառապանքներից և, մահվանից հարույթուն առնելով ու դեպի վեր թևելով, ընդառաջ ելնենք Քրիստոսին: Եվ այսպես ամեն ժամ Տիրոջ Հետ լինենք՝ վայելելով անվախճան Առավոտը, այսինքն՝ միշտ Քրիստոսին տեսնենք:

Ուստի քահանայութեան Համար առաքվածները վեր են առաքում ժողովրդի աղոթքները առ Աստված՝ Հաստատակամ լինելու Համար նրա պատվիրանների մեջ և վայելելու առաքելական Հաղորդութեան շնորհները, այն է՝ այս կյանքում լինել մաքուր տաճար միասնական Սուրբ Երրորդութեան Համար և արժանավայել երգերով ու սուրբ խորհրդով փառավորել Աստծու Միածին Որդուն: Առավոտյան երգը խաչին է ընծայվում:

«Սուրբ Աստված»

Այսպիսի խորհուրդներից Հետո, որքան էլ նախօրոք ասածները բարձրագույն լինեն, Համարձակվելով վերին զվարճությունների

Հետ, չենք ձայնում ի դեմս Սուրբ Երրորդությունը, այլ միայն ի դեմս Միածնի՝ Աստծու Որդու, Ով Հոր և Սուրբ Հոգու Հետ Հավիտենականությունից առաջ կար:

Վերջին ժամանակներում մարդկանց փրկության Համար մարդանալով՝ սուրբ Կույսից մեզ Համար խաչվեց և թաղվեց, երրորդ օրը Հարություն առավ և երկինք վերացավ ու նստեց Հոր՝ Իր Ծնողի աջ կողմում:

Մովսեսը, այս ամենը մարգարեական Հոգով կանխագայով, Հրամայեց երեկոյան ոչխար զոհել, որը Քրիստոսի մահվան ժամն էր: Այնուհետև, ըստ օրենքի, քահանաները գառ էին զոհում առավոտյան և երեկոյան:

Այսպիսով «Երեքսրբյան»-ը Քրիստոսին է նվիրված՝ ըստ Ավետարանի վկայությանը՝ «Եսային այս ասաց, որովհետև տեսավ նրա փառքը և խոսեց Նրա մասին» (Հովհ. ԺԲ 41):

Պետք է ասել, որ «Երեքսրբան»-ը երկու մասերից է կազմված: Առաջինը՝ «Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Հզոր, Սուրբ և անմահ», իսկ երկրորդ մասը տնօրինական Հավելված է, որոնք Հիմնականում տասն են:

Հարց - Ո՞վ ասաց «Սուրբ Աստուած»-ը:

Պատասխան - Հովսեփ Արիմաթացին: Ըստ Հոռոմի Նեքստարիոս Հայրապետի, երբ Տերը մահացավ խաչի վրա, Հովսեփ Արիմաթացին խնդրեց Պիղատոսից Տիրոջ մարմինը և զնաց, որ իջեցնի խաչից: Եվ տեսավ, որ անկարելի է Տիրոջ մարմինը իջեցնել խաչից, որովհետև խոցված տեղերը փայլատակում էին: Երբ փորձեց բևեռները դուրս քաշել, մարմնից կրակ ցույաց, որից Հովսեփը ահաբեկվեց և ետ կանգնեց ու ձեռքերը վեր բարձրացնելով՝ ահով ու դողով սկսեց աղոթել: «Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Հզոր, Սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ»:

Սկզբում երբ ասաց՝ «Սուրբ Աստուած», այսինքն՝ «Ես Քեզ լոկ մարդ էի կարծում, Դու Սուրբ ես», ընկավ մի բևեռ: Այնուհետև ասաց՝ «Սուրբ և Հզոր»: Այսինքն՝ «Ես Քեզ տկար կարծեցի, Դու Հզոր ես», որից Հետո ընկավ երկրորդ բևեռ: Եվ դարձեալ ասաց՝ «Սուրբ և Անմահ», այսինքն՝ «Ես Քեզ մահկանացու կարծեցի՝ Դու անմահ ես»: Այս խոսքերը երեք անգամ ասելուց Հետո ընկնում են բոլոր բևեռները, և Սուրբ Մարմինը իջնում է Հովսեփի բազուկների վրա: Նա էլ, ըստ օրենքի, պատեց մարմինը ու դրեց գերեզմանի մեջ:

Սուրբատ պատմագիրը գրում է, երբ Մեծն Իգնատիոս Աստվածազգեսցը տեսնում է երկնային զորքերին և լսում նրանցից «Սուրբ Աստուած»-ը Անտիոքի եկեղեցում, կարգ է սահմանում, որպեսզի ամեն օր առավոտյան և երեկոյան «Սուրբ Աստուած, որ խաչեցար» խոսքերն ասվեն:

Եվ Եսայի մարգարեն տեսավ Քրիստոսին աթոռի վրա նստած, որը խաչն էր, և լսեց «Երեքսրբանը» (Եսայի 2 3), որը մեզ վկայում է Հովհաննես ավետարանիչը՝ ասելով, թե այս ասաց Եսային, որովհետև տեսավ Նրա փառքը և խոսեց նրա մասին (տե՛ս Հովհ. ԺԲ 41): Նրան վերջին օրերին խաչված տեսանք, որը և երգում ենք սրբասացությունում:

Ստեփանոսը Եսայու «Երեքսրբան»-ը Որդու Համար տեսավ (տե՛ս Գործք, է 54):

Սուրբ Աթանասը «Պատարագամատուցում» գրում է՝ «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ Տէր զօրութեանց, լի են երկինք և երկիր փառք Քո»:

Նաև Հովհաննես Ոսկեբերանը կարգեց ամեն օր երեք անգամ «Սուրբ» ասել:

Եփեսոսի ժողովում սուրբ Կյուրեղ Ալեքսանդրացի Հայրապետն ընդդեմ Նեստորի ասաց «Միածին» ժամանուտը և «Սուրբ Աստուած, որ խաչեցար» սրբասացությունը: Եվ նույն ժողովում ասվեց «Փառք ի բարձունս» -ը, ուր երեք անգամ է ասվում՝ «Օրհնեալ Տէր, ուսո ինձ զարգարութիւնս Քո»: Կիրակի օրերին երեք անգամ կրկնում ենք՝ «Ոչ դադարեցից օրհնել Քեզ Քրիստոս Փրկիչ աշխարհի»: Այս պատճառով, ըստ սուրբ Կյուրեղի սահմանած կարգի, ասում ենք «Սուրբ Աստուած» ի դեմս Որդու:

Նաև Պետրոս Անտիոքացին և Տիմոթեոս Ալեքսանդրացին Հուստինիանոս կայսեր Հրամանով Հաստատեցին «Սուրբ Աստուած, որ խաչեցար» ասելը: Ասորիները նույնպես մինչև այսօր «Սուրբ Աստուած, որ խաչեցար» են ասում:

Մեկնություն

Թեպետև Հրեաները Քեզ լոկ որպես մարդ սպանեցին, Դու՛ Սուրբ Աստուած ես և ոչ սոսկ մարդ, որ մարդացար սուրբ Կույսից: Թեպետ Քո կամքով տկարացար և Քեզ Հանձնեցիր խաչողների ձեռքը, Ամենազոր ես, որ Հաղթեցիր բանսարկուին: Թեպետ մարմնով մեռար և գերեզմանի մեջ գրվեցիր Սուրբ, Անմահ ու Ա-

նապական Աստված ես, որ անմահացրիր մեզ Քո մարմնանալով: Դու՛, որ Քո կամքով խաչվեցիր մեզ Համար, նույն սիրով ողորմիր մեզ:

Երեք անգամ ասելով՝ «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ և Հզոր», Հոր և Սուրբ Հոգու կամքի միութունն ենք Հայտնում Որդու խաչվելու կապակցությունը: Իսկ ասելով «Սուրբ և անմահ, որ վասն մեր խաչեցար, ողորմիր», Հասկանում ենք, որ Հոր և Սուրբ Հոգու կամքով, աշխարհին կյանք տրվեց:

Իսկ երեք անգամ «խաչեցար» ասելով՝ ամրանում ենք Հրեղեն պարսպով, որը պատում է Եկեղեցին: Եվ փոխանակ գառների զոհաբերության՝ ըստ Հին օրենքի, որ մատուցվում էին ամեն առավոտ և երեկո, այժմ Եկեղեցին մատուցում է իր շուրթերի պտուղը՝ խոստովանելով Փրկչի չարչարանքները:

Այսպես ամեն օր Հիշում ենք Նրա երախտիքները, որ մեզ Համար խաչվեց, քանի որ խաչը Քրիստոսի փառքն ու պսակն է և քրիստոնյաների պարծանքը և ոչ թե նախատինքը: Ըստ Սողոմոնի՝ «Նայեցեք արքայի պսակին, որ նրանով պսակվեց»: Նաև Ինքն է ասում՝ «Հայր, փառավորիր Քո Որդուն» (Հմմտ. Հովհ. ԺԲ, 28), և ձայն լսում երկնքից՝ «Փառավորեցի» (Հմմտ. Հովհ. ԺԲ, 28)՝ խաչը ի նկատի ունենալով: Առաքյալը ասում է՝ «Սակայն քա՛վ լիցի, որ ես պարծենամ այլ բանով, քան միայն մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի խաչով» (Փաղատ. 2, 14):

Այս ամենը նախապես իմանալով՝ Սուրբ և Առաքելական Եկեղեցին ասում է. «Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Հզոր, Սուրբ և Անմահ, որ խաչեցար վասն մեր ողորմեա մեզ»:

Իսկ սրբասացությունը անմիջապես Հաջորդող «Փառավորյալ»-ը Թովմաս առաքյալն ասաց Աստվածածնի վերափոխման ժամանակ:

Հարց - Ինչու՞ ենք «Սուրբ Աստուած»-ը գլխաբաց ասում:

Պատասխան - Ոչ միայն գլուխը չպետք է ծածկել, այլև Հարկավոր է ձեռքերը վեր բարձրացնել Հովսեփ Արիմաթացու օրինակով: Նույն կերպ պետք է վարվել նաև «Հայր մեր» ասելիս և սրբություններին նայելիս, ըստ Հետևյալ խոսքի. «Ամեն տղամարդ, երբ աղոթքի կանգնի կամ մարգարեանա և գլուխը ծածկած պահի, անպատվում է իր գլուխը» (Ա Կորն. ԺԱ, 4): Ավետարանի ընթերցման ժամանակ դարձյալ պետք է գլխաբաց լինել:

Գլխաբաց պետք է լինել նաև, երբ քահանան աղոթում է կամ պատարագում, երբ սարկավազը քարոզում է, խնկարկում կամ ընթերցում: Սա ունի այն խորհուրդը, որ Մածկազետի Համար մեր ամեն ինչը բացահայտ է:

Դարձյալ սրանով Հայտնում ենք, որ մեր միտքը ու Հոգին սուրբ ենք պահում Տիրոջ առջև: Ինչպես Քրիստոսը խաչի վրա էր, այնպես էլ Նրա օրինակով մենք գլխաբաց տարածում ենք մեր ձեռքերը:

Սակայն կանայք չպետք է բացեն իրենց գլուխները, այլ ընդհակառակը՝ եկեղեցում պետք է ծածկեն՝ ըստ Հետևյալ խոսքի. «Եվ ամեն կին, երբ աղոթքի կանգնի կամ մարգարեանա գլխաբաց, անպատվում է իր գլուխը» (Ա Կորն. ԺԱ, 5):

Իսկ արեղանները աղոթելիս իրենց գլուխը չեն բացում, որովհետև արեղայությունը կրոնավորություն է, և կրոնավորը պարտավոր է ծածկել իր բոլոր զգայարանները: Արեղան իր գլուխը բացում է միայն պատարագելիս:

Ճաշու երրորդ ժամ

Չորրորդ ժամերգությունը, որը նաև Ճաշու Առաջին Ողորմյա է կոչվում, Սուրբ Հոգուն է ուղղված և կատարվում է Երրորդ ժամին, որովհետև նա այդ ժամին իջավ առաքյալների վրա:

Այս ժամին սահմանված է ընդհանրական աղոթք նաև նախահայր Ադամի գործած Հանցանքի, ինչպես և նույն ժամին մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի խաչի վրա կրած չարչարանքներով կատարված բժշկության Համար, որովհետև «Ինչպես Ադամով բոլորը մեռնում են, նույնպես և Քրիստոսով ամենքը պիտի կենդանանան» (Ա Կորն. ԺԵ, 22)՝ յուրաքանչյուրը ըստ իր կարգի:

Այս ժամին Տերը ստեղծեց Ադամին ու Հոգի փչելով՝ շնորհներ պարգևեց նրան: Նաև մարդու՝ առաջին անգամ մեղքերով պատվելը նույնպես երրորդ ժամին եղավ օձի՝ Եվային տված մահաբեր խրատով: Եվան էլ, բանասարկուի խոսքերից Հրապուրվելով ու խաբվելով, ցանկացավ ճաշակել արգելված պտուղը, որով և զրկվեց Սուրբ Հոգու շնորհներից: Իսկ էմանուելը, մեր կերպարանքով մեր մեղքերի ծանրությունը բեռնավորված, նույն ժամին գնաց կառավիտեղի և խաչը բարձրացավ, որպեսզի բարձրացնի ընկածներին:

Որ ժամին Հանցանք գործեց առաջին Ադամը և Հանցանքից Հետո մնաց դրախտում, նույն ժամին և նույնքան ժամանակ էլ Քրիստոս չարչարվեց խաչի վրա՝ բժշկելու Համար Ադամի վերքերը: Ըստ Մարկոս ավետարանչի՝ Քրիստոսը երրորդ ժամին Հրեաների կողմից կապվեց և այս ժամին խաչին բևեռվեց. «Երրորդ ժամն էր, երբ Աստծու Միածին Որդուն խաչեցին» (Հմմտ. Մարկ. ԺԵ, 25):

Եվ բևեռված խաչին՝ ոտքերը և ձեռքերը առաքինաբար տարածեց՝ բանսարկուի չար խորհրդով մոլորված նախաստեղծների՝ դեպի մահաբեր ծառը Հանդուգն ընթացքի Համար: Նաև իր մաքրագործող չարչարանքներով Հանցանքների ձեռագիր կտակը խափանեց և բնության ապականությունը խաղաղեցրեց, որ այն ժամանակ օձի անուշաժ պտուղից դղրդաց:

Այս ամենից իմանում ենք, որ ժամը ժամի փոխարեն Հատուցեց, չար ժամի դիմաց բարին կարգեց և դրանով մեր մեղքերը բժշկեց, ըստ Հորի այն խոսքի, թե՛ «Բազեն թևերը տարածելով կանգնում է օդում՝ անչարժ դիտելով Հարավի կողմը»՝ Հափշտակելու մեզ մահվանից դեպի կյանք (Հոր ԼԹ, 26): Որը մարգարեական աչքով նախապես տեսավ երանելի Դանիելը՝ երրորդ ժամին բացելով իր տան արևելյան կողմի պատուհանները և նայելով Երուսաղեմի կողմը՝ աղոթում էր գերությունից ազատվելու Համար: Տեսնելով Աստծու Միածին Որդուն՝ Նրան, Ով Երրորդ ժամին, բազուկները խաչի վրա տարածելով, գերիների ստվար Հավաք արեց (տե՛ս Դանիել Զ 10):

Հետևապես ընկած առաջին մարդը վերքերի բժշկությունն այս ժամին ստացավ:

Սուրբ Հոգու շնորհները. Մատթեոս Դպիր

Վերնատուն իջնելով՝ Սուրբ Հոգին վեց տեսակի շնորհներով օժտեց Տիրոջ առաքյալներին.

Նախ՝ մեղքերից մաքրեց նրանց:

Երկրորդ՝ լուսավորեց նրանց մտքերը, որպեսզի Աստվածաշունչ մատյանն առանց ուսանելու ու ընթերցելու կատարելապես իմանան:

Երրորդ՝ որպեսզի ամենուրեք Հրաշքներ գործեն. մեռելներին Հարություն տան, կաղերին բժշկեն: Ինչպես և պատմում է Ղուկաս ավետարանիչը ի ծնն կաղ մարդու մասին, որին երբ սուրբ Պետրոս

առաքյալը ասաց՝ «Հանուն Նազովրեցի Հիսուս Քրիստոսի վե՛ր կաց ու քայլի՛ր» (Գործք Գ 6), իսկույն վեր կացավ ու քայլեց: Քայլում էր ու վազում, օրհնում Աստծուն: Ուրիշ բազում Հրաշքներ էլ գործվեցին առաքյալների միջոցով: Ղուկասը մեկ ուրիշ տեղում վկայում է. «Եվ առաքյալների ձեռքով բազում նշաններ ու զարմանալի գործեր էին լինում ժողովրդի մեջ» (Գործք Ե 12):

Չորրորդ՝ առանց լսելու և ուսանելու խոսում էին բոլոր ազգերի լեզուներով՝ «Եվ բոլորը լցվեցին Սուրբ Հոգով ու սկսեցին խոսել ուրիշ լեզուներով, ինչպես որ Սուրբ Հոգին նրանց խոսել էր տալիս» (Գործք Բ 4):

Հինգերորդ՝ անխաղի սիրով միացան Քրիստոսին, և սա Հայտնի է նրանից, որ անտանելի չարչարանքներ էին կրում Նրա անվան Համար ու չէին Հրաժարվում Նրա սիրուց, ինչպես որ առաքյալն է ասում. «Արդ, ո՞վ պիտի բաժանի մեզ Քրիստոսի սիրուց. նեղություններ, թե՞ անձկությունը, վտանգներ, թե՞ չարչարանքներ... չեն կարող բաժանել մեզ այդ սիրուց, որ կա մեր Տեր Քրիստոս Հիսուսով» (տե՛ս Հռոմ. Ը 35, 39):

Նրանք, ովքեր Քրիստոսի չարչարանքների ժամանակ թողեցին նրան ու փախան, Սուրբ Հոգին ընդունելուց Հետո զորավոր եղան չարչարանքներում, բանտերում գանահարվելիս և այլուր:

Վեցերորդ՝ անվախ ու աներկյուղ էին քարոզելիս և Համարձակ ու անվեհեր՝ Թագավորների ու բռնակալների Հետ խոսելիս: Այսպիսով առաքյալների վրա բազում պարգևներ Հեղվեցին, իսկ նրանց միջոցով էլ մեր՝ Հավատացյալներիս վրա:

Խաղաղական ժամերգություն

Այնուհետև սկսվում է Պաղատական ժամերգությունը, որը ութերորդ ժամերգությունն է և նվիրված է Սուրբ Հոգուն: Այն Հաջորդում է Երեկոյան ժամերգությանը և կատարվում է արեգակի մայր մտնելուց Հետո:

Այս ժամին օրհնում ենք Աստծուն, որովհետև այս ժամին՝ Քրիստոսն աղոթեց Գեթսեմանիի պարտեզում, և նրանից արյան ջրտինք Հեղվեց, և այս ժամին դրվեց գերեզման, ու այս նույն ժամին՝ Հարությունից Հետո, անցնելով փակ դռների միջով, եկավ աշակերտների մոտ ու նրանց ողջույն տվեց:

«Պաղաղական» ժամին ասվում է. «Ի կարգալ իմում լուար ինձ, Աստուած, ըստ արդարութեան» (Երբ ձայն տվի, իմ արդարութեան Համար լսեցիր ինձ, Աստված) (Սաղմ. Դ 1): Բազմատեսակ սաղմոսներով փրկութիւն է մաղթում Հոգիներին ու միաձայն խնդրում երկնային խաղաղութիւն գիշերվա Համար, որպեսզի պահպանի ու ամրացնի չարի երևացող ու աներևոյթ զորութիւններից, որ չըջում են խավարի մեջ, ինչպես ասվում է՝ «Որի մեջ չըջում են բոլոր գազաններն անտառի» (Սաղմ. ԺԳ 20):

Երբ Քրիստոս Հոգով դժոխք իջավ, Հոգիների Համար խաղաղութիւն եղավ: Այդ պատճառով աղոթքը «Պաղաղական» կոչվեց, ինչպես որ խոսքի սկզբում է ասում. «Ի նեղութենէ ինձ անդորր արարեր» (Նեղութեան մեջ ինձ անդորր տվիր) (Սաղմ. Դ 2):

Պաղաղականը յոթ փոխեր ունի, որոնք ասվում են յոթ մաՀացու մեղքերից սրբագործվելու Համար, որոնք յոթ զգայարաններով գործեցինք և խնդրում ենք, որպեսզի դրանք մաքուր պահի և պահպանի չարից, որպեսզի անմեղ մնանք: Սրանից Հետո երգում ենք «Շնորհեա՛ մեզ Տէր»-ը:

ՅԻՒՂԱԲԵՐԻՑԻ ԿԱՐԳԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Պատմական ակնարկ՝ ըստ Հոգեշնորհ Տեր Թաժակ Մ. Վարդապետ Բարսամյանի, այժմ Արքեպիսկոպոս և առաջնորդ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին:

Սույն ակնարկը Հանձնարարվում է իբրև օժանդակ աղբյուր Յիւղաբերիցի կարգի մասին:

գ) 145 : 10, 1	-
2. Իւղաբերից Աւետարան երգ՝ զկնի Իւղաբերից Աւետարանի	-
3. Բարոզ եւ Աղօթք	-
V. Սաղմոս 50	+
Շարական (Ողորմեա)	+
Բարոզ	+
Մաղթանք	+
VI. Սաղմոսք 148-150	+
Շարական (Տէր յերկնից)	+

VII. Օրհնութիւն առաւօտու (Փառք ի բարձունս)	+
Մաղթանք	+
Առաւօտու երգ	+
Բարոզ	+
Աղօթք	+
VIII. Երեքսրբան (Սուրբ Աստուած)	+
Մաղթանք	+
Բարոզ	+
Մաղթանք	+
Սաղմոս 112	+
Աւետարան բժշկութեան	-
Շարական	+
Բարոզ	+
Աղօթք	+

Ըստ վերեւ տրուած ուրուագծի՝ յստակ կերպով կարելի է տեսնել թէ ներկայ Իւղաբերից կարգը Կիրակի առաւօտեան ժամերգութեան մէջ ինքնին առանձին միոյթ մը կը կազմէ: Սակայն նախապէս, Առաւօտեան ժամը եւ Իւղաբերից կարգը կը կատարուէին անջատաբար, ինչպէս Արեւելեան Եկեղեցիներու ծիսագիտութեան յայտնի մասնագէտ Պրոֆ. Եուան Մաթէոսը լուսագոյն կերպով կ'ապացուցանէ: Ըստ յարգելի բանասէրին բացատրութեան՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Իւղաբերից կարգը կը Համապատասխանէ Համայնքային Եկեղեցիներու Կիրակնօրեայ «Յարութեան Հսկման արարողութեան» (Cathedral Vigil of the Resurrection): Այս արարողութեան նկարագրութեան կը Հանդիպինք Եթերիայի, Ուխտադնացութիւն ի Սուրբ Տեղիս եւ Առաքելական Սահմանադրութեանց (Constitutiones Apostolorum) մէջ:

Կիրակնօրեայ «Յարութեան-Հսկման» արարողութեան կապակցութեամբ Եթերիայի եւ Առաքելական Սահմանադրութեանց զոյգ վկայութիւնները կը Հստակեցնեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Իւղաբերից կարգի ծագման աւանդութիւնը:

Եթերիան՝ Հավանաբար Սպանացի մայրապետ, Չորրորդ դարու վերջաւորութեան (չորրջ 381-384 թուականներուն) կը ճամբորդէ Եգիպտոս, Սուրբ Երկիր, Փոքր Ասիա եւ Կ. Պոլիս: Ան իր ուղևորութիւնները գրի կառնէ: Եթերիա իր ուղևորութեան առաջին մասին

մէջ Սուրբ Գրական տարբեր տեղերու եւ երեւոյթներու մասին կը պատմէ: Ապա, յաջորդ մասին մէջ, ան այս անգամ ծիսական նիւթերու շուրջ կը գրէ, մանաւանդ Երուսաղէմի մէջ կատարուած արարողութիւններու մասին շատ կարեւոր բացատրութիւններ կու տայ: Այս բացատրութեանց մէջ կը Հանդիպինք Հետեւեալ Հատուածին, որ Երուսաղէմի Սուրբ Յարութեան Տաճարին մէջ կիրակիներու «Յարութեան-Հսկման» արարողութեան Հետ սերտ առնչութիւն ունի:

«Եօթներորդ օրը՝ Տէրունական օրը...

Անմիջապէս առաջին Հաւախօսին, եւ այդ ժամուն եպիսկոպոսը կուգայ եւ կ'երթայ դէպի քարայրը՝ Յարութեան Տաճարին մէջ: Դռները ամբողջ կը բացուին, եւ բոլոր ժողովուրդը Յարութեան Տաճարը կը մտնէ, որ արդէն կանթեղներով լուսաւորուած է:

Երբ բոլորը ներսն են, քահանաներէն մին սաղմոս մը կը սկսի եւ միւսները կը պատասխանեն, եւ որուն կը Հետեւի աղօթք մը:

Ապա սարկաւագներէն մին սաղմոս մը կը սկսի, եւ ուրիշ աղօթք մը: Յետոյ եկեղեցականներէն մին երրորդ սաղմոս մը կ'ըսէ, երրորդ աղօթք մը եւ Հաւաքական յիշատակութիւն կ'ըլլայ:

Այս երեք սաղմոսներէն եւ աղօթքներէն ետք անոնք, Յարութեան տաճարին քարայրին մէջ բուրվառներ կը բերեն, այնպէս որ ամբողջ Տաճարը խունկի բույրով կը լեցուի:

Ապա եպիսկոպոսը, գաւիթին մէջ կեցած կ'առնէ Աւետարանը եւ դէպի դուռը կ'երթայ, ուրկէ կը կարդայ Տիրոջ Յարութեան նկարագրութիւնը:

Ընթերցման սկիզբը ժողովուրդը կու լայ եւ կ'ողբայ այն բոլոր տառապանքի Համար, որ մեր Տէրը կրեց»:

Այս նկարագրութեան Համաձայն, ամէն կիրակի առաւօտ կանուխ, Յարութեան յիշատակութեան արարողութիւն մը կար ճիշտ այն վայրը ուր՝ Յարութեան դէպքը պատահեցաւ, այսինքն Երուսաղէմի Սուրբ Յարութեան Տաճարին մէջ: Այս Հսկումը, որ Հաւախօսին կը սկսէր, Հետեւեալ Հիմնական տարրերէ կը բաղկանար.

1. Երեք սաղմոսներ:

2. Ամէն մէկ սաղմոսին աղօթք մը կը Հետեւէր եւ ամենավերջինը Հաւաքական յիշատակութիւն կ'ըլլար:

3. Ննկարկութիւն:

4. Աւետարանի ընթերցում:

Կիրակնօրեայ Հսկման այս արարողութեան ժամը կը Համապատասխանէ այն պահին, երբ երեք իւղաբեր կիներ Քրիստոսի գերեզմանը այցելեցին.

«Բայց միաշարաթուն

Վաղ քաչ ընդ առաւօտն եկին ի գերեզմանն

Բերին զխունկս զոր պատրաստեցին»...

Ճիշտ այս պատճառով Փրօֆ. Մաթէոսը Կիրակնօրեայ «Յարութեան -Հսկման» արարողութեան խնկարկութիւնը կը նոյնացնէ այն դէպքին Հետ, երբ իւղաբեր երեք կիներ Քրիստոսի գերեզմանը այցելեցին: Անոր մարմինը օծելու Համար, ըստ Հրէից սովորութեան «բերին զխունկսն զոր պատրաստեցին»: Փրօֆ. Մաթէոսի այս բացատրութիւնը Համոզիչ կը դառնայ, երբ նկատի կ'առնենք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ «Յարութեան-Հսկման» այս արարողութեան վերնագիրը, որ է «Կարգ Իւղաբերից»: Իւղաբեր կիներն էին, որոնք առաջինը Հրեշտակէն ստացան Քրիստոսի Յարութեան աւետիսը. «Զի՞ խնդրէք զկենդանին ընդ մեռեալս. չէ աստ, այլ յարեալ...»: Նմանապէս երեք սաղմոսներու արտասանութիւնը, նախքան Աւետարանի ընթերցումը, կը խորհրդանշեն գերեզմանի մէջ Քրիստոսի երեք օրերը:

Այս արարողութեան բարձրակէտը Աւետարանի ընթերցումն է: Եթերիայի ուղեւորութիւնը ցոյց կու տայ, թէ Աւետարանի ընթերցումը միմիայն Յարութեան դէպքը չի պատմեր, այլ նաեւ կը խօսի Քրիստոսի չարչարանքին մասին, քանի, ըստ Եթերիայի «Ընթերցման սկիզբը ամբոխը կուլայ այն բոլոր նեղութեանց Համար, որ կրեց մեր Տէրը»: Այս բացատրութիւնը ընդունելի կրնայ ըլլալ եթե նկատի ունենանք Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը, ուր Իւղաբերից կարգի չորս Աւետարաններում երեքը (Մարկոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս) Քրիստոսի թէ թաղման եւ թէ Յարութեան դէպքերը կը պատմեն:

Մեր երկրորդ վկայութիւնը կըստացուի Առաքելական Սահմանադրութիւնէն, որ եկեղեցական օրէնքներու Հաւաքածոյ մըն է, խմբագրուած Անտիոքի չրջանին մէջ Չորրորդ դարու վերջերը: Առաք. Սահմ.-ը Կիրակնօրեայ «Յարութեան-Հսկման» արարողութիւնը Հետեւեալ ձեւով կը բացատրէ.

«Եւ Տիրով Յարութեան օրը, որ է Տէրունական օր, միատեղ եղէք առաւել ժրաջանութեամբ, փառաւորելու Համար զԱստուած իմանալու Յարութեան փրկարար խօսքը, որուն Համար յոտնկայս երիցս կ'աղօթենք ի յիշատակ Անոր Համար, որ երեք օրէն յարութիւն առաւ»:

Առաքելական Սահմանադրութեան վերոյիշեալ Հատուածին եւ Եթերիայի ուղեգրութեան մէջ գտնուած կիրակնօրեայ Յարութեան արարողութեան բացատրութեանց մէջ նկատելի մօտիկ նմանութունները կը տեսնուին: Առաքելական Սահմանադրութեան յիշեալ Հատուածին առաջին տողը Տիրոջ օրուան մասին (կիրակի) կ'ակնարկէ, երբ այս արարողութիւնը կը կատարուի: Ուրեմն կը Համապատասխանէ Եթերիայի բացատրութեան: Եթերիայի նման Առաքելական Սահմանադրութեան մէջ տրուած այս Հսկման արարողութեան էական մասը Յարութեան Աւետարանի ընթերցումն է: Եթերիայի երեք սաղմոսներուն եւ անոնց յաջորդող երեք աղօթքներուն փոխան միայն երեք աղօթքներ կան: Կրնանք ենթադրել, թէ Առաքելական Սահմանադրութեան երեք աղօթքները կը Համապատասխանեն Եթերիայի երեք սաղմոսներուն եւ անոնց Հետեւող երեք աղօթքներուն:

Մինչև Հոս տեսանք, թէ Չորրորդ դարու երկու աղբիւրները (Եթերիայի ուղեգրութիւնը եւ Առաքելական Սահմանադրութիւն) կիրակիներու «Յարութեան-Հսկման» արարողութեան մը մասին կը խօսին: Այս արարողութիւնը կը բաղկանայ սաղմոսներէ, աղօթքներէ, խնկարկութենէ եւ Աւետարանի ընթերցումէ: Հսկման այս արարողութեան կորիզը Քրիստոսի Յարութիւնն է, որ կը յիշատակուի կիրակի Հաւախօսին բոլոր Հաւատացեալներու մասնակցութեամբ:

Եթերիայի ուղեգրութեան եւ Առաքելական Սահմանադրութեան յիշեալ Հատուածներու քննութիւնը ցոյց կուտայ, թէ բացատրուած արարողութիւնը Համայնքային եկեղեցւոյ Հսկում է (Cathedral Vigil): Այս արարողութիւնը Համայնքային (Cathedral Office), որ կանխապէս վաւերու մէջ տեղի կ'ունենար միայն վանականներու մասնակցութեամբ:

Համայնքային եկեղեցիներու ժամակարգութիւնները Հանգիստ արարողական նկարագիր ունէին: Այս արարողութեանց սաղմոսները օրուան ժամերուն Համեմատ, մասնաւոր զատուած

սաղմոսներ էին, որոնք կ'երգուէին: Համայնքային եկեղեցիներու պաշտամանց կը մասնակցէին Հաւատացեալներ, սարկաւազներ, քահանաներ եւ եպիսկոպոսներ, այսինքն՝ ամբողջ տեղական Համայնքը:

Վանական եկեղեցիներու արարողութիւններու Հիմնական տարրը՝ խումբ մը սաղմոսներու արտասանութիւնը եւ անոնց վրայ կատարուած խորհրդածութիւնն էր:

Հետեւաբար վանական պաշտամունքները մտածողական կամ խորհրդածական էին, եւ սաղմոսները սկիզբէն սկսելով թուային կարգով կ'արտասանուէին:

Այս յօդուածին մէջ ուսումնասիրութեան ենթակայ կիրակնօրեայ «Յարութեան - Հսկման» արարողութիւնը, Համայնքային եկեղեցական արարողութիւն մըն է:

«Յարութեան-Հսկման» այս արարողութիւնը, որ ծագում առաւ Երուսաղեմի մէջ, տարածուեցաւ դէպի Արեւելք ու Արեւմուտք: Արեւելեան եկեղեցիներէն միայն Հայ և Բիւզանդական եկեղեցիները այս արարողութեան սկզբնական նկարագիրը պահեցին:

Հայկական աւանդութեան մէջ կիրակնօրեայ «Յարութեան - Հսկման», այս արարողութեան ակնարկութեան առաջին անգամ ըլլալով կը Հանդիպինք Յովհաննէս Օձնեցիի Կանոններուն եւ «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ» գրութեան մէջ: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ 8-րդ դարու ամէնանշանաւոր կաթողիկոսներէն Օձնեցիի վկայութեան Համաձայն, Հայ Եկեղեցւոյ Իւղաբերից կարգը, որ կիրակի առաւօտները կը կատարուի, կը բաղկանայ.

1. Երեք սաղմոսներէ - 43:26, 53:4, 146:10

2. Յարութեան Աւետարանի ընթերցումէ.

Նույնպիսի ակնարկութեան նաեւ կը Հանդիպինք Ստեփանոս Սիւնեցիի (չուրջ 680 - 735) «Ժամակարգութեան մեկնութեան մէջ: Օձնեցիի վկայութեան առաւել, Սիւնեցին կը յիշէ Քարոզ մը, որ Աւետարանի ընթերցման կը յաջորդէ:

Տասներորդ դարէն Սոսրով Անձեւացիի «Ժամակարգութեան մեկնութիւնը» եւ Իւղաբերից կարգի նոյն տարրերուն մասին կը խօսի, որոնք արդէն Օձնեցիին եւ Սիւնեցիին գրութեանց մէջ ներկայ էին: Աւետարանին յաջորդող քարոզէն ետք Անձեւացին կը յիշէ նաեւ Մաղթանք մը:

Ուրեմն, Համաձայն երեք Հին Հայկական աղբիւրներու (Օձնեցի, Սիւնեցի, Անձեւացի) կրնանք Հետեւեալ տախտակը ճերկայացնել.

Յովհաննէս Օձնեցի	Ստեփաննոս Սիւնեցի	Խոսրով Անձեացի
1. Երեք սաղմոսք	Երեք սաղմոսք	Երեք սաղմոսք
2. Խնկարկութիւն	Խնկարկութիւն	Խնկարկութիւն
3. Աւետ. ընթերցում	Աւետ. ընթերցում	Աւետ. ընթերցում
4. Քարոզ	Քարոզ	
5. Մաղթանք		

Իւղաբերից կարգի կապակցութեամբ վերեւ ներկայացուած երեք Հայկական աղբիւրներու վկայութիւնները կը Համապատասխանեն Եթերիայի և Առաքելական Սահմանադրութեան մէջ գտնուող Կիրակնօրեայ «Ցարութեան - Հսկման» արարողութեան բացատրութեանց, ուր կան երեք սաղմոսներ, խնկարկութիւն եւ Աւետարանի ընթերցում:

Իւղաբերից կարգի մասին Հայկական Հին աղբիւրները քննելէ ետք, այժմ տեսնենք Հայ Եկեղեցւոյ մէջ նոյն արարողութեան ներկայի սովորութիւնը:

4. Պոլսոյ Հոգեւոյս Պատրիարք, Ամէն. Տ. Մաղաքիա Արքեպս. Օրմանեան եւ ուրիշներ կարծեցին, թէ Իւղաբերից կարգը կսկսի «Կիրակնաւուր Քարոզով» («Վասն սուրբ տեղւոյս շինութեան...») եւ անոր Հետեւող աղօթքով («Դու ես թագաւոր յաւիտեանս յաւիտեանից»): Սակայն, ըստ Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ սովորութեան, Իւղաբերից կարգը պէտք է սկսի «Երգ Իւղաբերից Աւետարանի» («Եղիցի անուն Տեառն Օրհնեալ - Սղ. 112, 1-3) երգեցողութեամբ: Կիրակնաւուր Քարոզը կը պատկանի Կիրակնօրեայ Առաւօտեան ժամին: Այս քարոզը Իւղաբերից կարգի մաս չի կազմեր:

Երկրորդ սաղմոսի («Արի Տէր օգնեա մեզ - Սղ. 43:27») երգեցողութեան սկիզբը քահանան սարկաւազին եւ երկու մոմակիրներու Հետ ներս ավանդատուն կ'երթայ, ուր կը սպասէ մինչեւ Սղ. 43 : 24-ի («Արի եւ մի մերժեր...») երգեցողութեան վերջանալուն: Երրորդ սաղմոսի («Թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան - Սղ. 145: 10, 1») երգեցողութեան սկիզբին, աւանդատան դուռը կը բացուի եւ քահանան շուրջառով զգեստաւորուած եւ Իւղաբերից Աւետարանը ձեռքին, թափօրով դուրս կ'ելլէ: Թափօրին առջեւէն սարկաւազը կը քալէ բուրվառով: Անոր կը Հետեւին երկու մոմակիրները եւ քահանան: Թափօրը դէպի խորան կը յառաջանայ, ուրկէ քահանան կ'սկսի կարդալ Իւղաբերից Աւետարանը: Իւղաբերից կարգի Համար չորս Աւետարանի ընթերցումներ նշանակուած են, առնուած չորս

Աւետարաններէ: Սակայն ամէն Կիրակի, Իւղաբերից կարգի Համար միայն մէկ Աւետարան կը կարդացուի ըստ օրուան ձայնին: Ինչպէս նախապէս յիշեցինք, չորս Աւետարաններէն երեք (Մարկոս, Ղուկաս և Յովհաննէս) Քրիստոսի թէ թաղման և թէ յարութեան դէպքերը կը պատմեն: Աւետարանի ընթերցման կը Հետեւի «Երգ զկնի Իւղաբերից Աւետարանի», որմէ ետք սարկաւազը կ'ըսէ («Զուարճացեալքս» քարոզը, եւ ապա քահանան կ'արտասանէ «Ամենակեցոյց ճշմարիտ...» աղօթքը: Աղօթքէն ետք քահանան նոյն թափօրով (սարկաւազ եւ երկու մոմակիրներ) կ'երթայ դէպի աւանդատուն:

Ուրեմն, ըստ տրուած բացատրութեան, Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ Իւղաբերից կարգը կը բաղկանայ Հետեւեալ տարրերէ.

1. Երեք սաղմոսներ.
 - ա. Սղ. 112:1-3 «Եղիցի անուն տեառն...» (եւ փառաբանութիւն)
 - բ. Սղ. 43: 27, 24 «Արի Տեր օգնեա...»
 - գ. Սղ. 145:10, 1 «Թագաւորեսցէ...»
2. Աւետարանի ընթերցում. (եւ «Երգ՝ զկնի Իւղաբերից Աւետարանի»).
3. Քարոզ եւ Աղօթք.

Յիշեալ տարրերուն եւ Եթերիայի ու Առաքելական Սահմանադրութեան մէջ յիշուածներուն միջեւ Բաւական մօտիկ առնչութիւն կը տեսնուի: Հետեւաբար կրնանք եզրակացնել, թէ Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ Իւղաբերից կարգը կը կատարուի նոյն ձևով, ինչպես տեղի կ'ունենար Չորրորդ դարուն Երուսաղէմի մէջ:

Դարերու ընթացքին Հայ Եկեղեցւոյ շնորհալի Հայրերը Իւղաբերից կարգին մէջ Հետեւեալ տարրերը աւելցուցին.

1. «Երգ՝ զկնի Իւղաբերից Աւետարանի».
2. Քարոզ եւ Աղօթք.

Առաջինը Իւղաբերից կարգին մէջ ներկայացուեցաւ շուրջ 10-րդ դարուն, քանի 7-րդ եւ 8-րդ դարերուն Իւղաբերից մաս կազմեցին:

Այս կարճ ուսումնասիրութիւնը փորձ մըն է Իւղաբերից կարգին պատմականը ներկայացնել եւ այս գեղեցիկ արարողութեան իմաստի բացատրութիւնը տալ: Եկեղեցական պաշտամունքի պատմականը շատ կարեւոր է: Եկեղեցւոյ պատմութեան եւ ավանդութեանց ուսումնասիրութիւնը մեզ կ'առաջնորդեն ոչ միայն լաւ

ըմբռնելու եկեղեցական պաշտամունքները, այլ նաև մեզի կարելիութիւն կուտան Քրիստոնէական նախկին ծիսական աւանդութիւնները դարձնելու գործնական օղակը մեր ներկայի աւանդութեան: Աւանդութիւնը միայն անցեալ չէ, այլ նաև եկեղեցւոյ բաղադրիչը:

Հոգեշնորհ Խաժակ Ճայր. վրդ. Պարսամեան

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Փ. Բուզանդ, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1968 թ.:
2. Ղազար Փարպեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1982 թ.:
3. Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Պատմություն Հայոց, Մոսկվա, 1883 թ.:
4. Խոսրով Անձևացի, Մեկնություն ժամակարգության, Օրթաքեոյ տպ. Պ. Արաբյան, 1840 թ.:
5. Հովհաննես Օձնեցի, Հաղագս կարգաց եկեղեցվո.:
6. Սիմեոն Երևանցի, Տոնացույց, Վաղարշապատ, 1908 թ.
7. Ժամագիրք, Անթիլիաս, Պեյրուք, 1969 թ.
8. Մ. Օրմանյան, Հայոց եկեղեցին, Պեյրուք, 1960 թ.:
9. Սահակ Ժ. վրդ. Ամատունի, Հայոց ժամակարգությունները 5-րդ դարում, Արարատ ամս., 1902 հունվար:
10. Մ. Օրմանյան, Ծիսագիտություն, Երուսաղեմ, 1977 թ.:
11. Նորայր Արքեպս. Պողարյան, Ծիսագիտություն, Եյու Յորք, 1990 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ներածութիւն	5
2. Գրականության տեսություն	9
3. Սրբազան պատարագամատոյց հայոց.....	11
4. ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔԱՅԻՆ ԺԱՄԵՐԸ	13
5. ԺԱՄԱԳԻՐՔ	14
6. Հրածարիմքի կարգը	16
7. ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	17
8. ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ	21
9. ԿԱՆՈՆ ԵՎ ԿԱՆՈՆԱԳԼՈՒԻՆ	27
10. ԿԱՆՈՆԱԳԼՈՒԻՆ	28
11. «Պաշտօն» և նրա տեսակները	30
12. Ավետարանների ընթերցման կարգը.....	31
13. Մաղթանք.....	42
14. Քարոզ-Աղօթք	45
15. Ալիլուք և «թագաւորք»	48
16. Կարգաւորություն	57
17. Հարցի շարականներ	58
18. «Եկեալքս» քարոզը և «Մեծացուցե՛» շարականները	66
19. Իղաբերիցի կարգը.....	72
20. «Ողորմեա» սաղմոս և շարական	74
21. Քարոզ «Երկրպագեմք Քեզ Տէր Աստուած մեր»	77
22. Տէր յերկնից սաղմոս և շարական.....	78
23. Փառք ի բարձունս	79
24. Քարոզ և Աղօթք	85
25. Սուրբ Աստուած կամ «Երեքսրբեամ»	88
26. Անդաստանի կարգը	93
27. Կարգ Արեւագալի	95
28. Խրատ Արևագալին	99
29. Ճաշու ժամ	100
30. Ճաշու 3-րդ ժամ	100
31. Ճաշու 6-րդ ժամ	102
32. Ճաշու 9-րդ ժամ	103

33. Շարականք հանգստեան տէրունեաց եւ մարտիրոսաց ըստ ութ ծայնից	103
34. Երեկոյան ժամերգություն.....	104
35. Նախատոնակ	113
36. Խրատք վասն երկրպագութեան եկեղեցւոյ	115
37. Խաղաղական ժամերգություն.....	116
38. Հանգստյան ժամերգություն.....	120
39. Աղօթք Իւրաքանչիւրոյ անձանց հաւատացելոց Ի Քրիստոս	124
40. Հավելված	126
41. Կարգ ժամասացության	127
42. Մեկնություններ և այլ խրատներ.....	131
43. Իղաբերիցի կարգը - Պատմական ակնարկ.....	148

ՊԱԼՅԱՆ ԽՈՐԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ

**ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
Ս. ԵԿԵՂԵՑՈՒ**

Խմբագիր՝ **Յ. Գ. Սարգսյան**
Տեխն. խմբ.՝ **Վ. Չ. Բղոյան**

Համակարգչային շարվածքը **Համեստ Ոսկերչյանի**
Կազմի և համակարգչային ձևավորումը **Տիգրան Ապիկյանի**

Ատորագրված է տպագրության 12.12.05 թ:

Չափսը 60x84 $\frac{1}{16}$: Թուղթը՝ օֆսեթ:

Հրատ. 8,0 մամուլ, տպագր. 10,0 մամուլ=9, 3 պայմ. մամուլի:

Տպաքանակ՝ 500: Պատվեր՝ 20

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Արուստյան 52